

ISSN 2522-493X

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 25

Том I (205)

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024. – Вип. 25. – Т. I (205). – 124 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.

Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Затверджено постановою президії ВАК України

від 18 листопада 2009 р. № 1-05/5

ISSN 2522-4948 (Online), ISSN 2522-493X (Print)

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. *С. Д. Абрамович*, канд. філол. наук, доц. *П. П. Алексєєв*;
д-р філол. наук, проф. *В. М. Брицин*; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України
Ю. Л. Булаховська; д-р філол. наук, проф. *О. П. Воробйова*; д-р філол. наук,
проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України *Л. П. Іванова*;
д-р філол. наук, проф. *Т. В. Клеофастова*; д-р філол. наук, проф. д-р філол. наук, проф.
Ю. І. Корзов; д-р філол. наук, проф. *Н. В. Костенко*; д-р філол. наук, проф. *О. О. Корнієнко*,
д-р філол. наук, проф. *Г. Ю. Мережинська*; д-р філол. наук, проф. *А. К. Мойсієнко*;
д-р філол. наук, проф. *Ю. Л. Мосенкіс*; д-р філол. наук, проф. *Н. Г. Озерова*; д-р філос.
наук, проф., академік НАН України *О. С. Онищенко*; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф.
Г. В. Онкович; д-р філол. наук, проф. *Т. А. Пахарєва*; д-р філол. наук, проф. *Г. Ф. Семенюк*;
д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України
В. Г. Скляренко; д-р філол. наук, проф. *Н. В. Слухай*; д-р філол. наук, проф. *О. С. Снитко*;
д-р філол. наук, проф. *Е. С. Соловей*; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України
Н. В. Чепелєва.

УДК 13(09.00.04)

Плахотнюк Н.О., к. філос. н., доц.

ННІМВ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

АРХЕТИПНА ФУНКЦІЯ СЛОВА У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена дослідженню слова в загальнофілософському аспекті, в якому воно розглядається як архетип національної культури. Досліджений матеріал дозволяє зробити висновок про особливе ставлення до архетипу слова, який став національно-креативним чинником становлення української державності.

Ключові слова: архетип, слово, мова, національна культура, Україна.

У сучасних умовах спостерігається підвищений інтерес до проблем культури, до тих інваріантних структур, які визначали спадщину народів, їх ціннісний фонд протягом усієї історії. Такі наскрізні символічні структури в сучасних культурологічних дослідженнях називаються архетипами культури.

Актуальність теми визначається тим, що слово, як предмет дослідження являє собою форму, в якій стягуються всі контексти культури. Слово є принципом культури, а у функції тексту та знакової моделі явищ людського світу воно набуває світоглядного сенсу. В культурній історії людства саме слово пов'язувалось з сакральними аспектами духу і виступало як Логос, іпостась Абсолюту, Універсуму; логоцентризм був притаманний генезі європейської цивілізації. Цю обставину відображає і розвиток сучасної філософської думки, про що свідчить герменевтика та лінгвістична філософія, комунікативна філософія та сучасна граматиологія. Атрибутивність феномену слова всім рівням культурного буття людства зумовлює можливість аналізу слова як архетипу культури в її національних формоутвореннях.

Слово, таким чином, можна характеризувати у вузьколінгвістичному розумінні, в контексті аналізу граматичних категорій, і більш широкому – соціокультурному і філософському плані, як символ і архетип універсуму культури. Навіть у лінгвістичному відношенні слово не вкладається в рамки звичайних лінгвістичних понять, оскільки в мовленнєвій практиці слово розцінюється і як метафора мови і мовлення в цілому, і як вираження національного духу, як символ етнічної самоідентифікації. В.Гумбольдт, О.Потебня, Л.Виготський, М.Бахтін, М.Мюллер, Г.Лотце, обґрунтували розгляд слова як носія «національного духу».

Проблема місця слова в ціннісному світі людини тобто в системі культури, важлива для дослідження в тому відношенні, що вона асоціює аналіз слова з національним менталітетом, з архетипами культури. Адже менталітет і є тією дивергенцією форм духовності з формами існування (екзистенцією), яке і можливе тільки в культурі. Такий підхід означено в роботі українського філософа С.Б. Кримського [3].

Слово є принципом, рушієм будь-якої національної культури. Це і дозволяє розглядати його як категорію культури. Але слово може виступати і як архетип тієї ж культури.

Необхідність культурного втілення проблематизують вчення про категорії. Справа в тому, що втілюючись в культурі, категорії можуть отримувати символічні функції, виступати знаками людської долі, людських переживань; простір і час виявляються наприклад, в культурі асоційовані з поняттям вітчизни, рідної землі, патріотизму, життєвого топосу, з уявленням про минучість, скінченність людського буття, про життя, смерть і т.ін.

Особливість архетипів як символічних форм полягає в тому, що вони є наскрізними структурами в історії культури і національних культур. Такими наскрізними структурами є, наприклад, уявлення про Істину, Добро, Красу, які тематично присутні на всіх фазах історії культури, але в кожен епоху наповнюються відповідними історичними варіантами осмислення.

Архетипи можуть бути і загальнокультурними символами людства і набувати статусу етнокреативного фактору, принципу формування національного менталітету і національної культури.

В цьому відношенні яскравим зразком і нормою функціонування архетипів виступає Слово.

Проблематика дослідження визначається актуальними питаннями сучасної науки (філософії, лінгвістики, культурології), де спостерігається тенденція аналізу наскрізних інваріантних структур, розвитку національних культур [3]. В дослідженні інтерпретована концептуальна структура універсалій культури з точки зору розрізнення категорій як всезагальних родів буття, яким відповідає їх теоретичне усвідомлення у всезагальних поняттях про універсальні предметні рубрикації існуючого та архетипів як символічних форм, котрі потребують свого опредмечування в історії культури.

Архетипи знаходяться на перехрещенні категорій культури, категорій мови і загальнофілософських категорій, втілюючи їх символічні функції і опремечуючись на культурно-історичному змісті культурогенезу.

Проблема національної специфіки культури завжди була важливою в контексті культури як світу людини, взятою з нормативно-ціннісної точки зору. Проблема національної мови як феномена слова привертала увагу культурологів, філософів, літературознавців, але слід проаналізувати концепцію слова як універсалію і символічну форму, що здатна набувати архетипного значення.

Важлива роль слова як архетипу в розвитку української культури розкривається через його аналіз в філософсько-культурологічному аспекті. В цьому відношенні яскравим зразком функціонування слова як архетипу культури виступає історія української нації.

Якщо давати загальну характеристику української спільноти, то треба виходити з того шляху, який нація обрала для збереження своєї суверенності: за допомогою дер-

жави чи шляхом розвитку культури /Р.Буттільоне/ [1]. Українська історіософія виходить з того, що поняття культури асоціює духовні цінності, за допомогою яких відбується утвердження самототожності, самості суб'єкта. На цьому шляху мова набуває в українській ментальності сакрального значення, фетишизується як верховна цінність та сила [1, с. 33]. Архетип слова в українській культурі асоціюється з храмом духовного життя народу, збереження якого прирівнюється до способу виживання української нації. В Україні лінгвоцентризм культури знайшов особливо живлючий ґрунт в національній свідомості, оскільки для збереження своєї незалежності і самобутності Україна історично спиралась на культуру.

Слово в національній свідомості починає виконувати етнокреативні функції консолідації всього українства. Як із-за зовнішніх, так і з-за внутрішніх причин Україна тривалий час не мала статусу держави, відсутність якого і призвела до занепаду української мови. Відчуження від останньої негативно впливало на розвиток культури в цілому. За таких умов слово стає центральним елементом не тільки культури, але й соціальнополітичного життя в побудові національної держави. В боротьбі за незалежність слово стає “оселею” етносу. Українська національна ідея прослідковується як спроба побудови духовної держави як компенсації відсутності політичного утворення.

Україна протягом століть перебувала на перехресті багатьох культур: римської, грецької, азійської /монголо-татари/. Тісні зв'язки з Європою, започатковані ще за часів Київської Русі. Особливими чинниками національної культури були “запозичені” релігія /християнство/ і писемність /кирилиця/. В таких умовах рідне слово виконує двояку функцію: як засіб перекладання світових цінностей на етнічний ґрунт та як засіб збереження своєї унікальної самобутньої культури, своєї ідентичності. Слово стає святиною для української нації, проявляється його самоохоронна та утверджуюча функція. Воно асоціюється з храмом етносу, збереження якого прирівнюється до способу виживання української спільноти.

Особливості функціонування архетипу слова в українській ментальності та культурі простежуються в її історії. Ряд причин і умов розвитку української нації внутрішнього і зовнішнього характеру (об'єктивних і суб'єктивних) впливали на відношення до феномену слова. В дохристиянський період, наприклад, слово мало магічну силу, що характерно для міфологічної форми свідомості. Християнська книжна релігія підняла авторитет слова, возвеличила його в ореолі сакральності (парадигма Слово – Логос). В епоху національно-визвольних рухів українські полемісти надавали слову функції зброї, розглядаючи його як “меч духовний”. В Кислово-Могилянській академії головною дисципліною вважалась риторика – наука про слово в широкому розумінні, в цей період слово розглядається в функції апостольської місії національного просвітництва та затвердження української ідеї. В історичних умовах національного гноблення слово стає символом національного духу, символом етнічного буття, затвердження політичної і культурної суверенності нації.

Для української культури характерно і те, що слову відводиться роль важливого фактору формування нації: використання слова “мова” і в звичайному значенні, і як “народ”. Лларіон в “Слове о законе и благодати”. Порівняння слова зі шаблею знаходимо не тільки в творчості українських полемістів, але в культурно-освітніх творах. Велике

культурно-філософське значення слова приділяється в науці. Слідом за Прокоповичем, префект Києво-Могилянської академії М. Козачинський дає філософський аналіз слова як зброї, за допомогою якого людина може боротися з цілим світом.

Г.С. Сковорода розвиває подібні міркування і висуває цілу філософську концепцію слова як “безодні”, як вмістилища всієї різноманітності мікро- і макрокосму. Сковорода називає слово мірилом всього. Завдяки цьому слово стає причетним серцю, пізнанню, діяльності людини. Самопізнання виступає у Сковороди як шлях до себе через слово.

Український класицизм мав велике значення для розвитку національної культури. Найголовніше - це перехід до єдиної літературної народної мови. Дуже важливо прослідкувати на цьому етапі розвитку української культури як проявлявся архетип Слова і яку роль відіграв даний феномен в становленні літературної мови.

М. Максимович уподібнює злиття звуку і образу в слові злиттю світла і тепла у вогні. Подібно тому як вогонь світить і гріє одночасно, так слово здатне виражати теплоту почуттів і світло думки, «бути істинним пламенником убеждения». Словом починається, розповсюджується, зберігається і вдосконалюється просвітництво людства в світі моральному. Словом утримується порядок у державі, через слово людина здійснюється до Того, хто дав Слово разом із життям і світлом, – пише Максимович. Апостольську місію Слова він пояснює призначенням його для людини. Називаючи полум'я символом слова, автор говорить про те, що дар вищого слова пророку зійшов з небес на Апостолів у вигляді огнених язиків : на землі одна людина має слово і може управляти вогнем [4, с. 193-200].

Поява української літературної мови стала не тільки одним з найважливіших моментів збереження нації, але і її самоутвердження, адже літературна мова є каноном культури, показником свідомості нації і визнання свого місця в світовій культурі.

“Енеїда” І.Котляревського яка відкриває нову сторінку української культури, а саме вживання народної мови як основи мови літературної, один з важливих моментів не тільки збереження нації, але і її самоутвердження, розвитку нової української літератури на засадах народності. Слово набуває статусу національного феномену, права на існування і розвиток. Як відзначив І.Франко, “...Котляревський у щасливий час//Українським словом розпочав співати”[2, с. 220]. Факт появи літературної мови в Україні піднімає статус слова не тільки як специфічного духовного феномена, але і підносить його в ранг дійсного і повноправного учасника розвитку нації і утвердження останньої через само-свідомість.

Образ слова в поезії А.Метлинського – це “голос”, “пісня”, “крик”: “Може, і пісня з вітром ходитиме,// дійде до серця, серце палатиме”[5, с. 378].

П. Куліш вважав, що основна роль культури в процесі онтогенезу взагалі і формування національної самосвідомості проявляється в особливостях українського світо-сприймання, а саме: він підкреслював, що джерело культури – серце /архетип “філософії серця”/, і другий момент – яскраво виражений і розроблений феномен слова як архетипу сприйняття світу і смислотворчості. В його поезії простежується прагнення дійти до широких мас рідним словом. Куліш називає слово “кобзою”, в звучанні якої бачить величезну творчу силу, “зерном спасенним”, “світильник”, “шит”: “Кобзо - орлице!...// Чарами слова розмай, мов ту хмару, недолю”// слово нам вірне і силу давнезну і волю...”

[5, с. 433]. Слово як символ національного храму буття в його творчості виступає також в якості дієздатної сили: “оживить живе слово// рідну Україну” і далі знаходимо у нього ідею побудови духовної держави, духовної республіки: “Отечество собі ґрунтуймо в ріднім слові:// воно...// піддержить націю...// народам і вікам всю правду прорече”[5, с. 441].

Т.Шевченко називає слово “божим кадилом”, яке вручене звище в руки апостолів. Ідеї Кобзаря пронизані особливостю національного характеру, що йде через століття, і проявляється в святості, значущості слова, вірі в його силу.

Наскрізним поняттям творчості видатної поетеси соборної України Лесі Українки виступає слово, яке вона інтерпретує як “зброю” для боротьби нації за незалежність.

В своїх літературних дослідженнях, політичних, філософських роботах, в художніх творах І.Франко неодноразово підкреслював роль слова в українському духовному житті, його місце і роль в суспільному русі. У філософських поемах “Смерть Каїна”, “Мойсей” Франко висвітлює джерело життя людини, який вона має в собі і який пробуджується і переростає в творчість завдяки слову – найвищого дару природи живій істоті, що перетворив її в людину. Не випадково Каменярь присвятив феномену слова стільки роздумів. Слово і “глибокі рани лічить”, і “підносить порядність”, тому що “слова свого ти ламати не можеш”, і пробуджує свідомість народу, так як воно – “То люду мого дух, що, хоч у сум повитий, співа до серця серцем і словами”. Слово стає на службу боротьбі, воно є породженням того глибокого духу нації, “що силу рве до бою, рве за поступ, щастя й волю”.

В сфері поетичного слова можна простежити як традиційна тема відношення до архетипу слова виходить на перший план і сьогодні. Сьогодні майстри слова підносять значення рідної мови, яка стає вірним знаряддям в пошуках місця нації в історії та культурі “А слово – струм. А слово – зброя. А віще слово – вічове” / Л.Костенко/.

Питання мови є для українського народу одним з першочергових і сьогодні. На рівні державному це втілилось в прийнятті Закону про мови, що затвердив статус української мови як державної. Діяльність громадських та суспільних організацій, матеріали преси базуються на принципі верховенства мови у вирішенні питань національного характеру.

Використаний матеріал вітчизняних теоретиків і майстрів слова підтверджує положення про особливе відношення до слова як архетипу в Україні, яке в умовах відсутності національної держави “політичного даху” /О. Забужко/, стає символом “духовної держави”, виконуючи при цьому функції засобу збереження етнічної самості, аргументовано особливе ставлення в українській культурі до слова, яке в ситуації національного гноблення набуло архетипної функції вираження національного духу, символу батьківщини, державного й етнічного буття та різновиду духовної зброї, способу утвердження політичної й культурної суверенності нації.

За сучасних умов проблема відродження своїх коренів, пошуку свого місця в світовій культурі має велике значення для перспективи розвитку національної держави. Слово, яке протягом всього етапу становлення української нації, виконувало роль “меча духовного”, апостольську місію і набувало сакральності в національній культурі, сьогодні виконує функцію політичного єднання, захисту державності, бо доставши нарешті статус державної мови, воно стає показником того національного процесу, коли етнос прийшов до самоусвідомлення на ґрунті культурної, а не політичної ідентичності. Історія української держави продемонструвала, як слово не раз виступало такою матеріальною силою.

Дослідження може служити відправною точкою для **подальшого вивчення національних архетипів** через призму загальнофілософських категорій і застосованого культурологічного підходу, а також для філософського осмислення мовної політики української держави чи формування ідеї української нації. Оскільки історія України є прикладом реалізації духовного фактору – відношення до архетипу слова як державотворчої складової, принципу єднання при збереженні різнобарвності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забужко О. Українство як філософська проблема на сучасному етапі. *Слово і час*, 1992. №8. с. 33.
2. Історія української літератури у восьми томах. Том другий. *Становлення нової літератури / друга половина 18-тридцяти роки 19 ст.* К.: Наукова думка, 1967. 483 с.
3. Кримський С.Б. Архетипи української ментальності. *Проблеми теорії ментальності*. К. : Наукова думка, 2006. 405 с.
4. Максимович М. О значенні и происхождении слова. *Философская и социологическая мысль*, 1994. №1-2. С. 193–200.
5. Чижевський Д.І. *Історія української літератури. Від початків до доби реалізму*. Тернопіль: МПП “Презент”, за участю тов. “Феміна”, 1994. 480 с.

Plakhotniuk N.O., Candidate of Philisophical Sciences, Associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ARCHETYPAL FUNCTION OF THE WORD IN THE FORMATION OF NATIONAL CULTURE

The article is devoted to the study of the word in the general philosophical perspective, in which it is considered as an archetype of national culture. The investigated material allows us to conclude that the word archetype deserves a special attitude, as it has become a national-coherent factor in the formation of Ukrainian statehood.

Key words: *archetype, word, language, national culture, Ukraine.*

УДК 811.111'373.7(410.1)

Гришкова Н.В., кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри романо-германської філології Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. акад. С.Дем'янчука, Рівне

Зошук Н.В., кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри іноземних мов Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ДОШЛЮБНОГО ПЕРІОДУ У СУЧАСНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ АНГЛІЙЦІВ

Стаття присвячена опису традиційного англійського дошлюбного періоду. Проаналізовано особливості лексичних номінацій довесільного етапу в їх тісному зв'язку з етнокультурним простором народу. У статті також досліджено образні та символічні значення обрядової весільної лексики та фраземіки дошлюбного періоду на матеріалі сучасних лексикографічних джерел і прози (80-ті рр. ХХ ст. – перше десятиліття ХХІ ст.).

Ключові слова: мовна картина світу, етнічна культура, обрядові лексичні одиниці, обрядові фразеологічні одиниці, обрядові мікротексти, дошлюбний період, лексико-семантичні особливості, образне значення, символічне значення.

Постановка проблеми

Протягом усієї історії розвитку мовознавства лінгвістична думка постійно зверталась до проблем взаємодії національної мови і культури. Відомо, що національна мова є духовним надбанням етнічної спільноти, в якій знаходить своє відображення її світобачення, традиції, культура. У свідомості представників певної етнічної культури, існує сукупність слів, стійких виразів, уявлень, символів, за якими закріплений певний зміст. У мовних засобах, побудованих на національно-культурній традиції, значне місце відводиться обрядовим одиницям, які своїм концептуальним змістом відбивають особливості національного бачення дійсності, образного осмислення картини світу.

Аналіз останніх досліджень

У сучасній етнолінгвістиці зацікавленість темою сімейної обрядовості не послаблюється, а навпаки. Дослідження весільної обрядовості висвітлено у працях Є. Бартмінського, О. Тищенко, Л. Бондарчук. Особливостями традиційного англійського весільного обряду зацікавилися С. Чарльзлі, В. Хауард, О. Давидова-Харвуд. Проте, особливості вербальної репрезентації вищезазначеного обряду опинилися поза увагою науковців.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена у потребі етнокультурного осмислення лексичних та фразеологічних одиниць довесільного етапу. Тому обрана тема до-

зволить виявити особливі етнокультурні маркери у формуванні цих одиниць, що визначають національну специфіку мовної картини світу представників англійської етнічної спільноти та відображають їх ментальність.

Об'єктом дослідження обрано лексичні та фразеологічні одиниці дошлюбного періоду сучасної англійської мови.

Метою даної статті є розглянути засоби вираження англійських лексичних та фразеологічних одиниць довесільного етапу та їх актуалізація у дискурсі сучасної англійської мови.

Нашим основним завданням є розкрити значення лексичних та фразеологічних одиниць дошлюбного періоду, побудованих на етнокультурному матеріалі, та виявити їх роль як особливих етнокультурних маркерів.

Виклад основного матеріалу

Лексикографічні джерела [1; 2; 3; 4; 5] містять перелік основних лексичних одиниць, які відображають період залицяння в сучасній англійській художній прозі. Ці одиниці відносяться до різних частин мови та вказують на процес залицяння, стан та статус учасників.

Внутрішня форма слів, як правило, відображає народні традиції та обряди. Ця мовна тенденція виявляється, зокрема, і в пласті лексики довесільної обрядовості. Іноді окремі слова розгортаються у цілі народні дієства чи обрядові дії.

Зустріч двох молодих людей, які раніше не зустрічалися одне з одним, отримало назву *blind date* [4: 93]. Зазвичай, такі емоції виникають спонтанно, наприклад: *She had been his admiration since the instant he saw her* [Anthony, c. 93].

Семантика наступних мовних одиниць свідчить про те, що національний консерватизм англійців знаходить своє вираження і в пораді жінкам не поспішати знайомитися:

It's just that it's a good idea not to let him have your phone number unless you possess an industrial-grade answering machine [Adams, c. 12].

Якщо представники жіночої статі знайомляться з ловеласами, то відповідно потрапляють у несприятливі обставини. Наприклад, *The girls stray into his net* [Durrel, c. 19]. Чоловік, який намагається налагодити стосунки з дівчиною, змушений, за словами англійців, *to build bridges* [3: 193]. Наприклад, *It was another one of his weird compliments. She fell silent, looking at her feet, the mountain ahead* [Bujold, c. 22]. Вищезгадана ситуація описана у творі „The Mummy”:

„*What can I do to win you, Julie ?*”, he whispered in her ear. „*I will bring the Great Pyramids to London*”. [Rice, c. 7]

Інколи трапляється так, що двоє хлопців залицяються до однієї і тієї ж дівчини. Кожен із залицяльників намагається будь-яким чином перемогти суперника, іншими словами *to beat somebody's time* [1: 32]. Наприклад, *He might have snatched her from under her would-be husband's nose* [Barker, c. 17].

Якщо дівчина робить свій вибір, то тому, ким знехтували, не залишається нічого іншого, як змиритися зі своїм становищем або, за словами англійців, *to play gooseberry* [2: 237]. Наприклад, *They had long stopped keeping secrets from me, or I am from them. We are three* [Anderson, c. 284]

Невербальні засоби є також не менш інформативними. Якщо чоловік намагається торкнутися ноги жінки, він бажає привернути до себе увагу. Наприклад, *She was courted and it went to her head* [Bujold, с. 26].

Про чоловіка, чие залицяння увінчалось успіхом, кажуть, що йому пощастило *to break his duck* [5: 77] і він почувався безмежно щасливим – *his spirit soared at the thought* [Barker, с. 17]. Наприклад, *He surely seems to have charmed you. What does he have? Conversation? Good looks?* [Bujold, с. 91]

Представниці слабкої статі намагаються привернути увагу тих чоловіків, які їм подобаються. Наприклад, *She seemed to take interest in me, looking my way, smiling, doing all the things a woman can do* [Koontz, с. 209].

Якщо молоді люди сподобалися один одному, то вони починають зустрічатися. Наприклад, *Their chance meetings blossomed into a relationship based on both trust and mutual self-interest* [Ludlum, с. 4].

Значна частина лексико-фразеологічних одиниць об'єднана спільною семантикою „призначати побачення”. Національно-культурні традиції відображаються у синонімічному ряді відповідних лексем: *pressing engagement* [1: 189], *tryst* [3: 1783]. Запропоновані приклади з художніх творів слугують прикладом. Наприклад, *I did not really have a lot of experience with dating. Specifically this was going to be my first date. I felt a certain measure of excitement as the time drew near* [Asprin, с. 29].

Arnanak has chosen the rendezvous well ahead of time, taken care to arrive first [Anderson, с. 16].

Наприклад, *Julia the sweet, the beautiful, the winner of glances and kisses* [Barker, с. 7].

Дівчина, яка користується популярністю у юнаків, дозволяє собі призначати побачення для декількох чоловіків одночасно. Наприклад, *Julia the sweet, the beautiful, the winner of glances and kisses* [Barker, с. 7].

She had taken a succession of men into the house at various times as live-in lovers, but none had been thrilled about it [Chalker, с. 301].

Якщо молоді люди усвідомлюють, що їм не варто продовжувати зустрічатися, вони припиняють свої стосунки. Наприклад, *It can come to nothing, this love-affair between us* [Durrel, с. 23].

No marriage. No abdication. At least we can still be friends [Asprin, с. 77]. Безперечно, колишнім закоханим часто досить важко змиритися, що їхні стосунки закінчилися. Наприклад, *It was agony saying good-bye* [Gutcheon, с. 193].

За умови, що молоді люди успішно проходять через період знайомства, вони вирішують поєднати свої долі. Наприклад, *They would make quite a pair* [Bujold, с. 153]

Отже, узагальнюючи, зазначимо, що структура дошлюбного періоду є універсальною для більшості етнічних культур, але її реалізація в англійській спільноті має свої особливості, зумовлені певними етнокультурними чинниками. У проаналізованих обрядових одиницях віддзеркалено основні поняття та категорії, зумовлені особливостями національної-мовної картини світу та ментальністю англійців.

Подальша перспектива дослідження полягає у глибшому вивченні функціонування обрядових одиниць у хронологічному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Англо-русский словарь-справочник табузированной лексики и эвфемизмов / [сост. А. Кудрявцев и др]. М.: КОМТ, 1993. 304 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / [сост. А. Кунин]. – [4-е изд.]. М.: Рус. яз., 1984. 944 с.
3. Longman Dictionary of Contemporary English. Edinburgh Gate, Harlow: Pearson Education Limited, 2003. 1949 p.
4. Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 1995. 1081 p.
5. Oxford Dictionary of English Idioms. Oxford: Oxford University Press, 2002. 685 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The British Library. – Режим доступу: (www.bl.uk/reshelp/findhelp_subject/literature/author)
2. Adams D. Dirk Gently's Holistic Agency, 1997. 110 p.
3. Anderson P. Fire Time, 1984. 284 p.
4. Anthony P. Blue Adept, 2000. 327 p.
5. Asprin R. Sweet Mystery of Life, 1996. 79 p.
6. Barker C. The Hellbound Heart, 2000. 49 p.
7. Bujold L. Cordelia's Honour, 2001. 297 p.
8. Chalker J. Vengeance of Dancing Gods, 1990. 303 p.
9. Durrell L. Justine, 1982. 370 p.
10. Gutcheon B. Domestic Pleasures, 1991. 307 p.
11. Koontz D. A Darkness in My Soul, 1990. 240 p.
12. Ludlum R. The Cassandra Compact, 1988. 105 p.
13. Rice A. The Mummy, 1990. 293 p.

Hryshkova N.

Private Higher Educational Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities», University reader of the Department of Romano-Germanic philology, Rivne

Zoshchuk N.

National University of Water and Environmental Engineering

VERBALIZATION OF THE PRE-WEDDING PERIOD IN MODERN LANGUAGE WORLDVIEW OF THE ENGLISH SPEAKERS

The given paper dwells on the peculiarities of the traditional English pre-wedding part.

Wedding ritual lexical nominations associated with the pre-wedding period have been analysed in terms of their correlation with the English culture and language worldview. English dictionaries and various modern literary works served as the sources to the study of peculiarities of the traditional English pre-wedding part.

Key words: *language worldview, culture, lexical units, phraseological units, ritual microtexts, pre-wedding period, lexical-semantic features, connotative meaning.*

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИКИ Ю. М. МУШКЕТИКА

У статті проаналізовано лінгвальні особливості публіцистичних текстів видатного українського майстра слова Ю. М. Мушкетика, зокрема, увагу зосереджено на виявленні характерних рис мовотворчості автора. Окреслено основну тематику публіцистичних творів майстра слова; визначено лексичні, фразеологічні, морфологічні та синтаксичні особливості публіцистики митця.

Ключові слова: публіцистика, текст, ідіостиль, Ю. М. Мушкетик.

Постановка проблеми. Ю. М. Мушкетик є видатною постаттю не тільки в українській літературі другої половини ХХ століття, а й в українській публіцистиці. При цьому відбуваються суттєві відмінності в мовному оформленні художніх текстів та публіцистичних.

Матеріалом дослідження стали виступи майстра слова, книга спогадів «Дороги, які нас вибирають», а також збірка есеїв на історико-політичну тематику «Вірую в правду», де Ю. М. Мушкетик намагається розібратися із сторінками минулого й теперішнього Української держави, віднайти правду та окреслити перспективи для народу. Митець висловлює свої думки про нагальні проблеми кризь призму власної свідомості, наводячи приклади з життя. Варто зазначити, що мовні особливості публіцистичних текстів письменника об'єктом дослідження не були, тому увага навіть до окремих нюансів становитиме наукову новизну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мови публіцистичних текстів має доволі довгу традицію, яка сягає доби Античності, коли видатні філософи аналізували промови одне одного задля виявлення сильних і слабких місць. На сьогодні в українському філологічному просторі проблем вивчення публіцистики торкалися такі науковці, як С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюх, Т. А. Коць, Н. М. Сологуб та багато інших. Так, говорячи про важливість дослідження мови преси, С. Я. Єрмоленко наголошує, що «мова засобів масової комунікації – не лише пасивний об'єкт наукових розвідок – лінгвістичних і журналістських, соціологічних, а й активний суб'єкт, який забезпечує важливу суспільну функцію української мови – реалізацію її літературного стандарту, тобто нормованої, з культуромовними традиціями загальноприйнятої мови спілкування» [1, с. 123]. У своїй статті Т. А. Коць розмірковує над характеристиками публіцистичного стилю та виокремлює такі комунікативно-прагматичні ознаки, як «доступний, логічний виклад, вживання семантично прозорих, однозначних лексичних номінацій з виразною оцінною конотацією. Динамічними є семантико-аксіологічні механізми вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу» [3, с. 40].

Метою пропонованої статті є розглянути та проаналізувати мовностилістичні особливості публіцистики відомого українського письменника, громадського діяча, редактора Ю. М. Мушкетика. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити пріоритетні теми публіцистичних текстів автора; 2) окреслити синтаксичні особливості публіцистичних творів майстра слова; 3) виявити лексичні особливості; 4) охарактеризувати морфологічні вживання письменника в жанрі публіцистики.

Виклад основного матеріалу. У публіцистичній спадщині Ю. М. Мушкетика можна виокремити такі провідні теми, як осмислення взаємовідносин України та Росії, роздуми над радянським минулим

Якщо говорити про жанрову приналежність публіцистики Ю. М. Мушкетика, то вона передусім репрезентована статтями, нотатками, виступами на злободенну тематику, що характеризуються посиленою увагою до актуальних суспільно-політичних, громадсько-культурних, літературних проблем сучасності, становленню інтелектуально-моральних ідеалів. Загалом можна стверджувати, що письменник прагнув відобразити сучасне йому життя крізь фокус особистої думки.

У передмові до мемуарів «Дороги, які нас вибирають» дочка майстра слова Л. Г. Мушкетик говорить, що її батько «понад усе цінував відданість і любов до свого краю, патріотизм, чесність і безкомпромісність, і рівнявся на цінності, хоча б намагався у своїх творах, публіцистиці, виступах, та ін. Принаймні він ніколи не був, так би мовити, гібридним, якими бувають деякі людиноподібні, а щирим, чистим і наївним, і неймовірно справжнім, як природа, яка нас оточує і яку він так любив» [4, с. 6].

Щодо тематики, яка глибоко турбує автора, то тут головними завданнями стали такі: висвітлення проблеми функціонування української мови на теренах держави; встановлення історичної справедливості щодо походження України та Росії; подальшої долі України та ролі кожного громадянина. Також простежується порушення проблем пробудження національної самосвідомості українців, інтелектуального поступу нації. Як і для кожного письменника, для Ю. М. Мушкетика важливою є тема розвитку літератури: *«Тепер же зовсім інший підхід до літератури, – говорить майстер слова, – вона стає розвагою. Але ж протягом віків література була моральним стрижнем, вона вчила, як жити і не робити підлости. Я виходив саме із цього. Життя не спинається, тому літературі ніколи не бракуватиме сюжетів, і неправда, що письменники вже все сказали»* [7, с. 125]. Тут митець фактично заперечує один із головних принципів постмодернізму, згідно з яким автор уже не є творцем, а постає лише скриптором, що переписує на свій лад відомі всім сюжети. У мемуарах Ю. М. Мушкетик продовжує цю думку, стверджуючи, що література *«завжди служила добру, істині, праві. Це вважалося її покликанням. Деякі нинішні молоді вважають, що це не є завданням літератури. Слово служить саме собі. Досить служити комусь... Рабство знову в іншій формі. І все руйнувати. "Література – гра". Для Шевченка, Франка, Мирного?»* [6, с. 272]. Риторичне питання, яке ставить автор також піддає сумніву тезу постмодерністів про те, що літературі повинні бути притаманні карнавальність, іронічність, гра.

Якщо говорити про лексичні особливості публіцистики Ю. М. Мушкетика, то письменник час від часу використовує російськими чи неперекладені цитати, здебільшого заради дистанціювання від певних негативних дій чи осіб та увиразнення свого негативного ставлення до них: *«Були їхні молодії побратими, їх було багато, їх розіслали з*

“запрещеним писати і рісовать” по віддалених районах» [5, с. 71], *«Писав Астаф’єв з повагою до своїх фронтових побратимів, а коли Україна стала незалежною, почав писати про хохлів с “красиними мордами”. Не витримав випробування незалежністю України й Солженіцин і ще багато»* [с. 83], *«На весь твір жодного разу не сказано, що це діється на Україні, що це б’ються з ляхами українці. Ні, тільки “русские” (у першому виданні траплялися хоч руські). “Нет в мире силы, которая могла бы одолеть русскую силу”. І сам Бульба конаючи на вогні кричить ворогові: “Да придет русский цар”, мовляв, він вам покаже, він вам зуби виб’є»* [5, с. 66], *«Мовляв, “запрещают говорить на русском языке” – це ж велика дурниця, бо якраз українську мову забороняли і зараз забороняють, бо весь час тягнули і пнули оту формулу “русский язык – великий, могучий и свободный”»* [7, с. 131]. Такого роду вислови письменник імплементує в тексти задля того, що підкреслити «ненормальність» позиції, як наприклад, в останньому мікроконтексті, автор засуджує міркування М. В. Гоголя.

Прагнення відмежуватися від радянського минулого також передано за допомогою звернення назв газет російською мовою: *«А всі оці “Известия в Украине”, “Московский комсомолец в Украине”, вже немає комсомолу, а “комсомолата” очолюють бізнесові антиукраїнські структури і газети ці виходять на пільгових умовах»* [5, с. 81].

Ще однією прикметною рисою публіцистики Ю. М. Мушкетика є використання зниженої, лайливої лексики для увиразнення негативного ставлення до певних історичних осіб чи подій: *«Останнім московським сатрапом на Україні був тупий лакуза Янукович, який обібрвав, обікрав Україну»* [5, с. 45], *«Москва заповзлася стерти нас з лиця землі, або перетворити нас в німих холопів, як це було при вирячкуватому Петрові і хвойді Катерині»* [с. 49], *«До діалогу з ким? З озвірілим, маркутизованим бандюком»* [5, с. 47], *«Багато людей називають історію “проституткою”: її повертають і так, і сяк. Он Москва як її повернула!»* [7, с. 130]. Прикметники *тупий, вирячкуватий, маркутизований*, а також іменники *лакуза, хвойда, бандюк, проститутка* у своїй семантичній структурі містять конотацію пейоративності, тож реципієнт легко зчитує загальний посил автора.

До типових ознак публіцистичного стилю належить використання риторичних питань та окликів. У творчості Ю. М. Мушкетика домінують риторичні питання: *«Невже не відають, кого захищають? Та в одних тільки швейцарських банках у нього 40 мільярдів крадених українських доларів»* [5, с. 45-46], *«І зринає палюче питання, до тих, що поруч: ти ще українець? Ти ще син своєї землі, чи тобі вже “без різниці”?»* [5, с. 49], *«Куди! Так воляють нині Путін і путінці. В ту ж відсталість, у ту дикість, у ту підлоту?»* [5, с. 66]. Інколи в межах подібних конструкцій митець використовує повтори задля підкреслення не тільки змістового контенту, а й посилення емоційного впливу: *«Чому серед нас так багато національно нестійких, розсмиканих, непослідовних. Чому так часто служимо чужинцям, іноді лютим ворогам України? Чому не створили своєї стійкої керівної верстви, української еліти?»* [5, с. 62].

Викликають інтерес фразеологізовані звороти, використані Ю. М. Мушкетиком. Наприклад, шекспірівське *бути чи не бути* автор використовує при зверненні до українців, ставлячи питання про існування державності; при цьому митець додає відомий вислів *моя хата з краю*, тобто інтенція письменника – змусити українців замислитися над майбутнім, здолати нарешті принцип «крайньої хати» та пасивність народу загалом:

«Бути чи не бути, сьогодні зринає перед кожним українцем, хоч багато хто намагаться це не помічати: “моя хата з краю”» [5, с. 49].

Певної трансформації зазнає вислів *прорубати вікно в Європу*: *«Недарма та ж Росія увесь вік лазила і лазить через вікно в Європу, щоправда, досягнути вповні європейські цінності вона нездатна, бо вона відстала, захланна, дика»* [5, с. 38]. У Ю. М. Мушкетика використано дієслово зі зниженою конотацією *лазила*. Таким чином письменник намагаться передати презирство до народу, який проголошує курс на високі цінності, однак за своєю суттю все ж залишається *відсталим, захланним, диким*, що експліковано відповідними прикметниками.

Синтаксис Ю. М. Мушкетика також має певні особливості. Автор послуговується конструкціями, притаманними розмовній мові, оскільки вони більш лаконічні, місткі, доступні та демократичні. Для публіцистики митця важливі короткі уривчасті речення, схожі на імпресіоністичні мазки. Саме з таких конструкцій вибудовується цілісна картина: *«Пішли. Татари ще раніше з'єдналися з поляками. Дійшли до Чуонова. І там поляки й татари перетяли шлях і оточили. В поляків більше війська, потужна артилерія. Довелося відступати»* [5, с. 23]. Такі речення можуть виглядати «рубленими», проте якнайбільше відповідають розмовній мові, відповідно, і легшому сприйняттю з боку реципієнтів. Ці конструкції лаконічні, масові, а значить – і більш доступні.

Персоніфікацію та інтимізацію викладу матеріалу Ю. М. Мушкетик досягає завдяки використанню займенників першої особи множини, що сприяє ідентифікації з читачем: *«Здавалося, все ясно, як Божий день: або ми прилучаємось до цивілізації, або залишаємось азіатами»* [5, с. 38], *«А для нас прилучення до Європи, це – порятунок: демократизм, європейська культура, техніка, європейська економіка, самоповага»* [5, с. 38-39], *«Всі ми бачили напхані краденим його резиденції, зокрема в Межигір'ї»* [5, с. 45], *«Незалежна Україна. Ми – у виграшному становищі»* [6, с. 272]. Для прилучення людини до конкретних пропозицій письменник послуговується узагальнено-особових конструкцій, де головним членом виступає дієслово першої особи однини або другої особи однини: *«Стоїмо над прірвою»* [5, с. 49], *«Живемо у страшних злиднях, в убозстві»* [с. 50]. Такого роду вирази покликані передати інформацію ніби очима людини, яка справді переживала описувані події, тож подібні конструкції забезпечують більш високий рівень довіри з боку адресата до висловленої думки. Здебільшого подібні конструкції спостерігаються в текстах про відмежування від радянського, про прилучення до європейської культури та стану розвитку національної самосвідомості. Однак хвилює Ю. М. Мушкетика й тема Другої світової війни. Одна зі збірок майстра слова навіть має таку назву: *«Хто і як виграв Другу світову війну»*. При цьому оцінка митця доволі відрізняється від загальноприйнятої: *«Не День перемоги, а День смутку маємо відзначати. Весь час надували, надували ту війну: “мы победили” – все це було потрібно для радянської агітації, щоби підняти дух ветеранів, але ж усяка війна страшна...»* [7, с. 131]. Тут також бачимо складений дієслівний присудок, виражений першою особою множини, що робить реципієнта співучасником названих подій. У наведеному мікроконтексті привертає увагу також дієслово *надувати*, яке дозволяє імпліцитно концептуалізувати перемогу як повітряну кульку, яку штучно надувають і надувають, щоб давати людям відчуття радості, за яким стоять людські сльози й горе. Власне, це підкреслюють слова *усяка війна страшна*.

Висновки. Публіцистичні тексти є своєрідним літописом сучасності, адже він покликаний відображати історичні події в проєкції на сучасні, повинен відбивати нагальні, злободенні проблеми суспільства, починаючи від соціально-політичних, культурних, філософських тощо.

Публіцистика Ю. М. Мушкетика репрезентована статтями, мемуарами, виступами на актуальну тематику, інтерв'ю. Його текстам притаманне використання узуальних фразеологізмів та їхня модифікація, а також поєднання рис публіцистичного стилю з розмовним та художнім.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єрмоленко С. Я. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. *Культура слова*. Вип. 79, 2013. С. 123–125.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1970. 308 с.
3. Коць Т. А. Публіцистичний стиль української літературної мови: засади, комунікативно-прагматичні ознаки, функції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71), № 1, Ч. 1, 2021. С. 38–43.
4. Мушкетик Л. Г. Слово про батька. *Дороги, які нас вибирають* / упор. Ю. М. Мушкетик. Харків : Фоліо, 2020. С. 3–6.
5. Мушкетик Ю. М. Вірую в правду. Київ : Укр. Письменник. 2015. 88 с.
6. Мушкетик Ю. М. Дороги, які нас вибирають : Книга спогадів. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
7. Терен Т. О. REСвізити. Антологія письменницьких голосів. Книга 2. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 264 с.

Піна О.В., candidate of philological sciences, associate professor
Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Kharkiv

LINGUISTYLISTIC FEATURES OF YU. M. MUSHKETIK'S PUBLICITY

The article analyzes the literary features of the journalistic texts of the outstanding Ukrainian writer Yu. M. Mushketyk, in particular, the attention is focused on identifying the characteristic features of the author's language creation. The main subject of the journalistic works of the master of the word is outlined; the lexical, phraseological, morphological and syntactic features of the artist's journalism are determined.

Key words: journalism, text, idiostyle, Yu. M. Mushketyk.

ЗВЕРТАННЯ-НОМІНАЦІЇ АДРЕСАТА В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

Стаття присвячена вивченню звертання як номінації адресата в українських народних піснях. Український народ майстерно вводить звертання до складу стилістичних фігур, що допомагає увиразнити мовні засоби пісні, посилити ефективність читацького сприйняття.

Ключові слова: *адресат, вокатив, звертання, номінація, народна пісня, семантичний розряд.*

Постановка проблеми. Вивчення звертання – одна з актуальних проблем сучасної лінгвістики. Кожен наступний період, кожна епоха розвитку мови вносила нову ноту в сприйняття й розуміння даної лінгвістичної одиниці, що привело до виникнення різних, часом діаметрально протилежних поглядів на лінгвістичну природу звертання. Термін «звертання» ввів у науковий обіг Ф.І. Буслаєв. Під ним він розумів засіб для вираження відношень між співрозмовниками [Буслаєв; 404].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертання здавна перебували в полі зору мовознавців та отримали неоднакову термінологічну кваліфікацію мовознавців. Б.М. Кулик, Л.О. Кадомцева, М.Я. Плющ, К.Ф. Шульжук визначали їх як «вставні слова, словосполучення, речення»; П.С. Дудик як «вставні слова, сполучення слів, речення», В.І. Грицина як «вставні одиниці», А.П. Загнітко як «вставні компоненти», З. П. Олійник як «оцінювальні кваліфікатори (вставні компоненти)» та інше. Оскільки вищеписані терміни не мають суттєвих відмінностей, надалі будемо вживати їх як синонімічні терміни, кваліфікуючи їх як одиниці, уведені до речення на семантико-структурному рівні для вираження ставлення мовця до повідомлюваного з погляду його ймовірності чи неімовірності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника.

У численних наукових працях досліджували морфологічні особливості наказового способу дієслова та форми кличного відмінка іменників, які в мовленнєвих актах використовують для позначення адресата. Проте, незважаючи на значні напрацювання дослідників синтаксису, у більшості праць, виконаних у традиційному руслі (наприклад, праця І. Т. Яценко – чи є звертання членом речення), О.В. Пасічної (звертання в постичному мовленні), І.В. Клименко (звертання як базовий компонент мовленнєвої

ситуації), І.О. Бойко (семантичні типи вокативів як характеристики мовної особистості), П.С. Дудика (звертання-речення в сучасній українській мові), А.П. Загнітка (український вокатив у нормативно-морфологічному і синтаксичному аспектах), Н.О. Данилюк (семантико-синтаксичні особливості народнописаних звертань), М.С. Скаба (семантико-синтаксична варіативність вокатива в українській мові) та ін.), звертання розглядали без урахування їхньої функціональної специфіки у комунікації та тісної семантичної і граматичної в широкому розумінні взаємодії їх із синтаксичним утворенням, компонентом якого вони є.

Питання про кличний відмінок у східнослов'янському мовознавстві досліджували М.В. Ломоносов, О.Х. Востоков, М.І. Греч. Уперше термін «звертання» було вжито в «Исторической грамматике русского языка» Ф.І. Булаєва, який виокремив його зі складу головних та другорядних членів речення. Термін «звертання» він вважав засобом вираження відношень між співрозмовниками. Більшість зарубіжних і вітчизняних мовознавців (Ф. Бонн, Ф. Міклошич, А. Шлейхер, В. Вундт) не визнавали граматичний зв'язок звертання з членами речення, до складу якого воно входить. [Караман; 435].

О.М. Пешковський розглядав звертання як стилістичну категорію і відносив його до слів і словосполучень, які не утворюють жодного речення чи частину. Він підтвердив це тим, що звертання не можуть перебувати у граматичному підрядному зв'язку керування, узгодження і прилягання, а тому залишаються внутрішньо чужими елементами речення [Пешковский; 404].

В українському мовознавстві вперше погляд на вокатив як на кличну форму було спростовано в академічному виданні за редакцією І.К. Білодіда «Сучасна українська літературна мова», де головним аргументом наводилася думка про неможливість розгляду кличної форми поза відмінковою системою, оскільки вона протиставляється формі називного відмінка. [Білодід; 74].

Відомо, що у сучасній лінгвістиці звертання, як мовний елемент має різні дефініції, а саме: апелятив (функція впливу на адресата) (М.М. Копиленко); вокатив (звертання-речення) (О.М. Ветров, М.М. Копиленко, Л.М. Рижов); еквівалент речення (Л.І. Іванова).

Формулювання мети статті. Метою дослідження є виявлення семантичних розрядів звертань в українських народних піснях.

Виклад основного матеріалу. Слово народної пісні представляє свої образні можливості у виразових засобах, які формують художньо-образну систему народнопоетичного гіпертексту. Естетичні характеристики народної творчості формувалися «на основі конструювання вигаданої реальності – уснопоетичного образу світу» з метою ідеалізації цієї реальності. Традиційний характер мовних і виражальних одиниць пояснюється специфікою давньої свідомості, в якій «традиційне домінує над окремим». Водночас у тропях відображають особливість національної думки, національної та культурної семантики.

Народні пісні яскраво репрезентують дійсність із особливою експресією, образністю, насиченістю. Поняття мовної експресії широке й трактується в сучасній лінгвістиці доволі узагальнено – як «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення» [Лінгвістичний словник; 591].

Дещо уточнює поняття експресивного у своїй монографії В.А. Чабаненко: «експресія – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що само по-

роджується емоційністю, образністю, характерністю мовлення. По-друге, експресія – це не виразність, а інтенсифікація виразності, це збільшення впливаючої сили сказаного..., надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності. По-третє, експресія пов'язується не тільки з емоціональним та образним (художнім), а й з іншими планами вислову – естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним і т. д.» [Чабаненко; 7].

Спостереження над мовою української народної пісні дали змогу визначити характерні ознаки одного з основних принципів народнопісенного тексту – його варіантність, розкрити природу асоціативної пісенної образності, характерних для народної пісні семантичних синонімів. Варіативність фольклорного слова сприймається як його об'ємна природа, що відобразила територіальні й часові різновиди фольклорного мовлення.

У всіх українських народних піснях та інших фольклорних жанрах послідовно використовується ключний відмінок: «*Ой полети, галко, / де мій рідний батько!..* [Сидоренко; 25]; *Полетить, синиці, / де рідні сестриці* [Сидоренко; 25]; *Ой гаю мій, гаю, / густий, не прогляну* [Сидоренко; 29]; *Милая моя, неправда твоя. / Драв я послушки з білої березушки* [Сидоренко; 39]; *Ой на, сику, коника, не гайся, / Щоб ти з сього війська не зостався* [Сидоренко; 52].

В аналізованих творах звертання також часто входять до складу анепифори, або кільця строфи – «стилістичної фігури, у якій певна синтаксична одиниця (речення, абзац, строфа) має однаковий початок і кінець». Зразком анепифори може бути, наприклад, така строфа: *Ой ти, ньєчко, ти, матінко моя, / Чи м'яенька постільенька твоя, / Що постеле миленькая моя? / Ой сину мій, ти, моя дитино, / М'яко спати, та важко лежати: / Ще зна мила на добраніч дати, / А ввійшовши з комори ранєнько, / Та не скаже: «На добридень, ньєчко!»* [Сидоренко; 41].

Звертання не є членом речення, однак виступає компонентом його семантичної структури. Звертання не лише називає адресата мовлення, але й є індикатором міжособистісних стосунків між адресатом і адресантом.

У функції звертань виступають іменники певних семантичних розрядів. Найширше у народних піснях вживаються звертання, що є назвами осіб за родинними стосунками, наприклад: *сину, сестро, мати, доню, діти, брате, тату, дочко, невістко, нене, чоловіче, дружино, зятю*. Наприклад: *Чоловіче мій, дружино моя, / Та завіз ти мене, де роду нема. / Ой жінко моя, дружино моя, / Та біжи до куми та й поговори...* [Сидоренко; 85]

У давнину, а в деяких частинах України й сьогодні без родини не обходилася жодна сімейна подія. Родина ділилася смутком й веселістю, співчувала й раділа, «давала добро» для прийняття якогось рішення, приходила на допомогу й заступалася у скрутну хвилину. Отже, родина була захисником, поводитирем і провідником у світі. Родина, стверджує В. В. Жайворонок, – це традиційний символ душевного порятунку, затишку, ключова ланка родоводу [Жайворонок; 504].

Дослідники поетичного слова в українській народній пісні зауважують, що народно-пісенне мовлення дає нам багаті знання про рід, родину, рідню, які відіграють важливу роль як для становлення людини, так і для засвоєння нею духовних цінностей свого народу. У народних піснях ці слова помітно не різняться значенням, наприклад: *Ой ти, моя родинопька, не цурайся мене; / Хоч сизою зозулькою перекуй до мене; / Туман, мати, по дорозі у кучері в'ється; / Десь-то моя лиха доля шляхом волочеться!* [Сидоренко; 213].

На першому місці за частотою і варіантністю форм – звертання до матері: *мати, матусенько, матінко, мамо, ненько, мамко, мамцю: Матінко моя, рідная моя! / Прийди до мене, одвідай мене...* [Сидоренко; 32].

Високий ступінь наснаги містять своєрідні емоційні вигуки, що вживаються разом із звертаннями до матері та передають заклик до порятунку, допомоги, особливо у випадках розгубленості, розпачу. В. В. Жайворонок слушно наголошував, що «в екстремальних ситуаціях вона до кінця життя звертається до матері (як і до Бога)», наприклад: / *Матінко моя, рідная моя!* [Сидоренко; 32], «*Ой ти, ненько моя, ти, матінко моя...*» [Сидоренко; 41], *Борони же мя, рідна мати, та й ви, мої сестри!*» [Сидоренко; 80], «*Прибуди, моя матінко, їк мені, / Ой дай мені порадочку, бідній сироті!*» [Сидоренко; 184].

В українських народних піснях, мама зображена як порадиця, найближча й найрідніша людина, з якою можна поділитися радістю, горем, найтаємнішими переживаннями, власне, й тому у текстах здебільшого функціонують пестливі лексеми, наприклад: / *Ой матусенько моя, та коли б же ти знала, / Яка на мому серденьку та досадонька стала...* [Сидоренко; 193].

Мати й дитина – найкрасивіші образи із загальнолюдської скарбниці духовності. З народження чуттєвий зв'язок матері та дитини дуже точно відбився на щирій і зворушливій колисковій пісні, наприклад: *Ой люлю, малий Івасеньку, / Ой люлю, люлю! / Ой тато на подолю, / А мамуня в полю.* [Сидоренко; 8]

Уся любов і ніжність, бажання бачити свою дитину щасливою, розумною, здоровою, гарною пройняті невибагливі рядки і простенька мелодія, що підпорядковується ритму гоїдання колиски. Монотонний ніжний наспів і лагідні слова заспокоють і вкладуть дитину спати, тому м'якенькими лапками до колиски підкрадається котик, а голуби приносять на своїх крилах сон-дрімоту, наприклад: *А-а, котино! / Засни, мала дитино! / Ой на kota – воркота, / На дитину – дрімота!* [Сидоренко; 4].

І справжні котик, голуби, ластівки, і вигадані Сонко та Дрімота в колискових піснях поводяться немов люди, що цілком відповідає первинному сприйняттю дитини, наприклад: *Сонку! Дрімку! Голубойку! / Приспи ж мою дитиньоньку. / Приспи ж ми ю вдень і вночі! / Буде мати чорні очі.* [Сидоренко; 7].

У той же час, ці пісні – це перші уроки, щоб ознайомити дітей з навколишнім світом та моральними цінностями у доступній формі, спонукаючи їх до наполегливої праці, порядку, доброти та справедливості.

Широким є спектр звертань до дитини: *дитя, мала дитино, дитятко, дитя моє*, наприклад: *Спи, дитятко! Колишу тя, / Як ми заснеш, одійду тя, / Поставлю тя під липками, / Сама піду з козаками.* [Сидоренко; 8].

Більшість звертань, як випливає з аналізу фактичного матеріалу, у своєму складі як обов'язковий компонент мають присвійні займенники, які характеризуються виразно інтимізуючим значенням, сприяють створенню атмосфери духовної близькості: *Дитя моє, лебедя моє, чого сюди залетіло? / Мати моя рідненькая, гуляти захотіло! / Чи не лучше ж, лебедя моє, по вулиці гуляти, / А чим тобі, лебедя моє, у неволі сидіти?* [Сидоренко; 177].

Звертання до дітей, синів, дочок, братів і сестер в усній словесності емоційно забарвлені, переважно супроводжуються голубливістю та ніжністю: *дитя, дитячко, сину младий, сину мій, мій синочку, милий мій синочку, мій сину, синку, братику-зайвороночку,*

*сестрице-перепелице, діточки, моя сестро, доню, моя доненько, дочки мої, дочко моя дорога, братику, моя дочечко, дитино моя, доню ж моя кохана, дочки – голубочки, дитиночки мої, люба моя дониночко, братику мій милий, сестро моя рідненька, наприклад: «**Брати ж мої, брати мої, / Брати-соловейки, / Ой чом же ви не йдете / Да щонеділеньки?»** [Сидоренко; 191].*

Однак у пісенних текстах може бути використано займенник **ти** й дієслівна форма другої особи однини, напевне, передусім для передачі близьких стосунків: *Ой же, **мати**, що ти гадала, / Що за нелюба заміж давала!* [Сидоренко; 30].

Пісні про сімейне життя розповідають про радість і смуток, про щастя материнства і смуток дітей-сиріт, про сімейну гармонію й незгоду. Багато пісень складено жінками, нещасливими в шлюбі, адже ця дівчина зазвичай виходить заміж за чоловіка, у якого немає любові, а цей чоловік – багатий наречений. Потім, у чужій сім'ї, вона ставала наймичкою, над якою знущалася свекруха, бо «невістка – чужа кістка», яку бив чоловік-п'яниця, наприклад: *Да поїдь, **сину**, у Прилуку до торгу, / Да купи, **сину**, дротянії ніжки, / Купи, **сину**, оротяну нагайку / Да бий милу з вечора до ранку.* [Сидоренко; 36].

За звичасвим етикетом, словами мати, батько та їхніми формами називають також свекруху і свекра, тещу і тестя, про що йдеться у таких рядках: ***Свекорку-батеньку, пусти на й улицю!.. / Свекрухо-матінко, пусти на й улицю!..*** [Сидоренко; 58].

До батька у пісенних текстах мовлять: *тату, батеньку, таточку*, наприклад: *«**Ой таточку, таточку, / Ой де ж ти дів мамочку?** / «**Ой діточки, діточки, / Лазуреві квіточки!**» [Сидоренко; 59].*

До цієї семантичної групи належать також вже згадані лексеми «чоловіче», «жінко», «дядьку», «гітко», «дідю», «бабо», вживані не в значенні родинних зв'язків, а у значенні віку і статі, наприклад: *Діду мій, світе мій, / Шовковая борода, золоті уста! / Цілувала, милувала, не знала, де діти, / Да запрягла в борону, стала волочити.* [Сидоренко; 145].

Представлені у піснях і звертання до тварин і птахів, які здавна визначають побут українського народу: *коте, орле, вутко, галко, синиці, соловей, голубоньки, вороний коню, журавлю*, наприклад: *Ой полети, **галко**, ой полети, **чорна**, да на Дін риби їсти. / Ой заржи, заржи ти, **вороний коню**, да з чистого поля йдучи...* [Сидоренко; 76].

Первісне єднання людини з природою стало причиною виникнення великої кількості архетипних образів та символів на основі природних явищ, рослинного, тваринного світу до яких зверталися у піснях.

У фольклорній картині світу українців нормативно закріпилася художньо-образна парадигма козак – орел, сокіл, ворон (крук, крячок), галка. Орнітологічні символи пов'язані з міфологічними уявленнями про перетворення людей у птахів, тому до них часто звертаються як до джерела знання про навколишній світ.

Орел асоціативно пов'язаний з образом сильної, мужньої людини, яка відзначається сміливістю та відвагою. Проте вторинні осмислення цієї назви демонструють деякі нюанси асоціацій. Орли в символічному значенні зображують не лише сміливого, а й гарного чоловіка, наприклад: *Ой ти, **брате-орле**, гляди мої діти, / А я полину талану глядіти.* [Сидоренко; 245].

Сокіл, подібно до орла, розвинув у пісенній творчості українців вторинні позитивно конотовані значення. В образі сокола уособлювали відважного, гарного юнака або чоло-

віка, наприклад: *Сини мої, соколи мої, / Дочки – голубочки! / Як я буду та й умирати, / Сходіться та й докупочки*. [Сидоренко; 108].

У пісенній картині світу українців з козаками порівнюються зграї галок. Галка, яку з давніх-давен також вважають лиховісним птахом, символізує біду, нещастя, наприклад: *Ой принеси, чорна галко, од милого вісті. / Та принесла таку звістку, щоб не журилася*. [Сидоренко; 66].

Образи-символи птахів і тварин виступають у фольклорі українців у варіантних формах і мають найрізноманітніші семантичні відтінки. У козацьких піснях посередництво природи часто подане засобами посилення пісенним героєм птаха, коня до своєї родини із звісткою, запрошенням відвідати на чужині, утворюючи, таким чином, властиву для пісенного фольклору парадигму посланець – орел, ворон, кінь, наприклад: *Ой полети, орле, де ти мій братик оре./ Нехай волів покидає, мене одвідає!* [Сидоренко; 25].

Особливістю народнопісенних звертань є емоційність їх лексичних значень, яке в основному виробляється завдяки використанню метафоричних слів. Завдяки переносному функціонуванню слів-звертань утворюється багато контекстних синонімів. Як поетичні синоніми до слів козак, хлопець у народних піснях використовуються такі слова *милий, голуб, сокіл*, як синоніми до слова дівчина – *мила, зоря, голубка, коханочка, люба*. Звертання-поетичні синоніми передають авторське ставлення до зображуваного набагато виразніше, ніж звичайні звертання, наприклад: *«Ой їдсунься, моя люба, їд нелюба, / Най в нього стрілю, як у сивого голуба. / Ци не будеш, моя мила, жалувати...»* [Сидоренко; 82].

Друга група звертань представлена звертаннями-номінаціями, які суміщають у собі функції адресації й номінації. Такі звертання використовуються при зверненні до об'єктів навколишньої дійсності, до абстрактних понять та узагальнених категорій, як-от: *гаю мій, сира земля, білий камінь, доленько ж моя нещасна, ой нічка моя невеселая, вітерочку*, наприклад: *...Ти, сира земля, розступися, / Білий камінь, розклепися...* [Сидоренко; 39].

Одиничними є звертання-топоніми. Звернення до образу Дунаю відповідно має рясні змістові конотації. У міфологічному образі Дунаю символізується образ Води, в якому криється містична сила, духовна краса, очищення й кохання.

Народна пісня, в якій присутній образ Дунаю, «інтуїтивно, але глибоко дозволяє, – як висловився академік, народний артист України Євген Станкович, – відчувати і сприймати ті особливості національного світогляду і світовідчуття, які іноді дуже важко сформулювати і донести без поетичної форми у поєднанні з музикою. Саме тому це явище є настільки важливим для української національної культури».

У фольклорознавчих дослідженнях про міфологічну символіку Дунаю існують твердження, що це річка скорботи. Це вдало підкреслює приклад з української пісні «Над морем глибоким»: *Ой ти, тихий Дунай, / Моїх діток поприймай! / А ти, корабель новий, / Сколиши моїх синів!* [Сидоренко; 312]

У ролі звертань виступають також персоніфіковані назви:

1) частини людського тіла: *головонько, серденько, руки*, наприклад: *Гей, гей, серденько... / ...Ой хто йде, ой хто йде, / ...Удівонька молода, / Та де в тебе стовпи, / Коня прив'язати?* [Сидоренко; 42].

2) назви явищ природи, пір року: *зима*, наприклад: *Ой зима, зима, ти холодная, / Прошу я тебе, не зморозь мене. / З походу йдучи, коня ведучи, / Коня ведучи та й за води.* [Сидоренко; 293].

3) різноманітні назви неживих предметів, вжиті в прямому і переносному значеннях, наприклад: *камінь, земля*, наприклад: *Білий камінь, розклетися, / А ти, мила, підведися! / На правую ручку підприся, / Та будемо, мила, радітися...* [Сидоренко; 39-40].

4) назви абстрактних понять: *сонку, дрімку, журу, доле*, наприклад: *Пожену я лебеді / До Дунаю, до води... / Ой доле моя! / До Дунаю, до води.* [Сидоренко; 118].

Використовуються і звертання, які суміщають у собі функції адресації й характеристики, тобто характеризують адресата мовлення. Характеристика здійснюється за рахунок назв ознак, які є у звертанні: *вітри буйні, невдахо, чорнявая, гарна*, наприклад: *Що-м ти, гарна, зробила, / Що-сь ся в воді втопила!* [Сидоренко; 65]. Значення адресації в таких прикладах відступає на задній план, а основною стає функція найменування предмета мовлення.

На формування світогляду та поведінки всіх представників суспільства того часу великий вплив мала релігія. Досить частими у піснях є звертання до Бога, Матері Божої, що дає підстави говорити про присутність рис теоцентризму, наприклад: *Ой божечку милосердний, що маю робити, / Тяжко мені без братчиків на сім світі жити.* [Сидоренко; 209].

Спостереження за поетичною тканиною народних пісень свідчать, що емоційно навантажені звертання з постпозитивними інверсійними означеннями можуть виступати як своєрідні ритміко-інтонаційні зачини пісенних текстів, наприклад: *Ой хто ж тебе, доню моя, жалувати буде?* [Сидоренко; 28]; *Головонько моя бідная!* [Сидоренко; 21].

Високого емоційно-експресивного навантаження надають тексту звертання, побудовані за принципом синтаксичного паралелізму, коли ряд персоніфікованих звертань закінчуються звертанням до людей: *Ой ти, вітру мій, вітру, / Ти не шуми надо мною, / Ой ти, зятю мій, зятю, / Ти не дур мого дитяти.»* [Сидоренко; 69].

Висновки. Отже, найширше у народних піснях представлені релятивні номінації, тобто імена, що позначають родинні, соціальні та емоційні стосунки. Найчастіше вживаються звертання, що є назвами осіб за родинними стосунками. Друга група звертань представлена звертаннями-номінаціями, які суміщають у собі функції адресації й номінації. Значення адресації в таких прикладах відступає на задній план, а основною стає функція найменування предмета мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білодід І.К. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. / За заг. ред. Акад. АН УРСР І.К. Білодіда. Вид-во «Наукова думка». К.: 1969. – 584 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. М.: Учпедгиз, 1959. – 628 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова / С.О. Караман. – К.: Літера, 2011. – 560 с.

5. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – [7-е изд.] – М.: Учпедгиз, 1956. – С. 404–408.
7. Потехина А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. Москва: Учпедгиз, 1958–1985. Т. 1–2. 1958. 536 с.; Т. 3. 1968. 551 с.; Т. 4. Вып. 1. 1985. 287 с.; Т. 4. Вып. 2. 1977. 406 с.
8. Сидоренко Г.К. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. – К.: Дніпро – Ч.2. – 527 с.
9. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії: [монографія] / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 168 с.

Yakimovich E.L., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

Leontieva E.A., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

Pazina N.V., Senior lecturer,
T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

Shcherbina V.I., Senior lecturer,

T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

ADDRESS-RECIPIENT'S NOMINATIONS IN UKRAINIAN FOLK SONGS

The article is devoted to the study of the address as the nomination of the addressee in Ukrainian folk songs. The Ukrainian people masterfully introduce the appeal into the composition of stylistic figures, which helps to emphasize the linguistic means of the song, enhance the effectiveness of the reader's perception.

Key words: *addressee, vocal, appeal, nomination, folk song, semantic category.*

УДК 821.08.15

Василенко Т.О., кандидат мистецтвознавства, Київ

Корзова Л.Ю., кандидат мистецтвознавства, доцент

Київська муніципальна академія танцю імені С. Лифаря, Київ

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В АСПЕКТІ ВИКОНАННЯ ОПЕРНОГО ТВОРУ

У статті розглядається функціонування мови у мистецькому творі, що є не лише засобом інформації та змісту, а й несе функцію важливого засобу виразності., аналізується важливість культурної комунікації у поєднанні вербального та музичного текстів, приділяється увага проблемі «діалогу» та «прочитання» оперного тексту постановниками.

The article deals with the role of language in work of art that is not only the mean of information and contents, but has function of important mean of expressiveness. The importance of cultural communication, unity of verbal and music texts is analyzed. The article also considers the problem of “dialogue” and “interpretation” of opera text by stage directors.

Процес комунікації у хоровому виконавстві має багаторівневий характер та складну структуру мовлення. У хоровому співі використовується як вербальний компонент комунікації так і невербальний. Взагалі хорове виконавство є унікальним видом музичного мистецтва саме завдяки поєднанню музичних виразних засобів з текстом, що дає можливість слухачам найбільш повно сприймати виконуваний твір. Через наявність візуального контакту з аудиторією процеси актуалізації вербального тексту роблять процес комунікації більш ефективним, дозволяють «підкорити» глядача. Для досягнення бажаного результату культурної комунікації у мистецькому процесі, яким є хорове виконавство є необхідною наявність обох складових: вербальної та невербальної комунікації. Як зазначає український дослідник Курило О. Й.: «ефективна комунікація, її культура залежить, у першу чергу, від того, наскільки майстерно комунікатор володіє вербальними та невербальними засобами спілкування». [13, с. 114].

Щодо вербального компонента хорових творів, то необхідно зазначити, що мова, окрім функції передачі змісту та інформативних образів носить також і функцію виражального засобу. Так, наприклад, німецький композитор К. Орф свою кантату «Carmina Burana», яка написана на вірші латинською мовою зі збірки епохи Середньовіччя, заборонив перекладати свій твір іншими мовами, наголошуючи саме на значенні мову як

засобу виразності. Подібний випадок не є одиночним в історії мистецтва, так, відомий режисер Стівен Спілберг також заборонив перекладати іншими мовами фільм «З широко відкритими очима», дозволивши лише використання субтитрів іншими мовами. В свою чергу, вважаємо за необхідне додати, що якщо у фільмі вже є окрім мови – невербальні компоненти, які є основними носіями смислів та емоційних відтінків, то у нотній партитурі прописаний музичний та вербальний текст, звичайно, є наявними авторські вказівки щодо темпових та динамічних відтінків. Проте сама будова музичної фрази вже є відповідною слову, так окремі слова акцентовані та виділені структурою та динамікою музичної фрази. При перекладі літературного тексту така точність втрачається.

Значимо, що стосовно виконання музичних творів на початку ХХ століття існувала традиція перекладати вокально-хорові та оперні твори, проте з розвитком музичного мистецтва більшість оперних театрів перейшли на виконання творів мовою оригіналу, що зберігає окрім мовної стилістики та унікальності твору ще й більш точну відповідність музичної фрази із літературним словом. Саме тому сучасне вокально-хорове та оперне виконавство переважно тяжіє до виконання творів мовою оригіналу, що дозволяє не тільки повністю відтворити стилістику та атмосферу виконуваного твору, а і найбільш повно втілити і музичний задум композитора у його намаганні розкрити музичними засобами зміст вербального тексту.

Хорове мистецтво носить назву «класичного» мистецтва, тобто традиційного, такого, що несе в собі елементи національного мистецтва, етнічної ідентифікації, риси національного стилю, тощо. У хоровому виконавстві можна констатувати наявність виконавських шкіл, що мають свої традиції виконавства.

Для вокально-хорового виконавства не всі мови є однаково зручними, що зумовлене їх артикуляційними особливостями, складності з деякими мовами виникають через необхідність дотримання певних артикуляційних вимог при академічному чи іншому виді співу. Так, при співі, основною характеристикою є звук та його тембр, гучність, здвигність, кантиленність. Важливою характеристикою є володіння співаків прийомом співу "legato", що має на увазі протяжність звуку, плавних переходів між нотами, відсутність пауз між нотами та наявність довгих музичних фраз. Велика кількість приголосних звуків, їх різноманітні комбінації, велика кількість шиплячих звуків є складністю під час вокального виконання. Тому, наприклад, італійська мова є однією із найбільш зручних для вокального виконання, адже вона сама по собі є мелодійною, у ній відсутні комбінації великої кількості шиплячих, глухих приголосних, в той час як німецька мова, з великою кількістю приголосних є досить складною для вокального виконання.

Англійська мова відноситься до так званих вокалічних мов (велика насиченість мови голосними та сонорними звуками, що дозволяє відчутти мелодичність та звучність даної мови). Відповідно артикулювання англійською мовою вокальних творів не несе додаткових складностей, адже існують певні норми положення артикуляційного апарату, що мають бути виконані для видобування якісного вокального звучання. Чим більше вокалічною та консонантною є мова, тим більш вона є зручною для вокального виконавства. Так, в англійській мові існує 44 звуки (при наявності 26 літер); з них 20 голосних та 24 приголосних. Окрім того, вимова англійської мови, так звана артикуляція формується без горлових звуків, що надає мові милозвучності та, як наслідок, англійська мова є зручною для вокального виконавства.

Окрім того особливості англійської культурної комунікації зумовлені також і аналітичністю англійської мови (вираз граматичного значення слова за межами слова, наприклад за допомогою порядку слів та інтонацій, а також за допомогою прийменників, сполучників та артиклів тощо). У англійській мові є присутніми риси синтетичної мови, проте превалює аналітичний спосіб вираження.

При виконанні оперного твору культурна комунікація здійснюється окрім вербального також і невербальними способами, причому паралінгвістичні засоби відіграють домінуючу роль. Звичайно вербальний текст оперного твору є ключовим аспектом у актуалізації багаторівневого тексту опери, таким, від якого відштовхується композитор при його музичному прочитанні, а також глядач при сприйманні та власному інтерпретуванні побаченого та почутого. При сценічному втіленні невербальні компоненти оперної вистави (тут ми маємо на увазі візуальні та кінетичні компоненти вистави) можуть бути носіями додаткових смислів та розширювати значеннєве поле для власної інтерпретації глядача.

Особливості культурної комунікації полягають у складному процесі інтерпретації оперного тексту, який в умовах багаторазового та багаторівневого прочитання функціонує як «відкритий текст» (термін У. Еко). Зокрема, при розгляді опери як синтетичного культурного тексту оперний текст сприймається як інтерпретація та комунікація на декількох рівнях: інтерпретація композитором літературного першоджерела, що здійснюється за допомогою музично-виразових засобів, інтерпретація постановниками синтетичного тексту опери.

Сучасний культурологічний аналіз залучає також і комунікативний аспект буття оперного твору, коли вивчаються зовнішні зв'язки функціонування оперного твору в культурному середовищі [4, 48]. Аналізуючи оперний текст у аспекті комунікації, О. Берегова наголошує, що «будь-який оперний текст створюється на основі художніх мов і кодів, відомих як комунікатору (композитору, лібретисту, виконавцю) так і комуніканту (слухачу, глядачу). У ролі оперного коду може виступати не лише музична мова з її конкретними стилістичними особливостями, а й жанрові або стильові моделі музичного мистецтва» [4, с. 138]. Слід також зазначити, що мова оперного мистецтва є відкритою семіотичною системою, здатною взаємодіяти з іншими «мовами», у результаті чого вона перетворюється на інтертекстуальну площину перетину різноманітних цитат, стильових та стилістичних запозичень, впливів, ремінісценцій тощо.

При постановці опери, як синтетичного художнього тексту особливу увагу режисери постановники приділяють композиторському «тексту», адже сприйняття літературного сюжету відбувається через призму музичного трактування композитором ситуації, коли «підтекст» та «другий план» сцени задає музика. В результаті синтетичність оперного тексту проявляється у невербальних, театральних-сценічних засобах. Таке прочитання композитором літературного тексту, коли відбувається трактування ситуації, називають **«композиторською режисурою»**.

Для постановників вистави важливими віхами на шляху до розуміння композиторської режисури є авторські ремарки композитора та «дійовий» аналіз музики.

Оперний режисер при знайомстві з текстом опери, передусім здійснює детальний «дієвий» аналіз музичного та вербального текстів. Однією із першорядних задач для успішної масової комунікації при виконанні оперного твору є проникнення в задум композитора, побудова своєрідного «діалогу» з автором. Адже, як показує практика, недбайливе ставлення до задуму композитора породжує недовладності у сценічній реалізації

твору. Необхідність діалогу режисера з автором підкреслює письменниця О. Забужко: «...дуже добре видно, як легко відбувається падіння режисера, тільки-но він виходить із діалогу з автором» (розрядка О. Забужко) [7, с. 176]. Таким чином діалог, тобто культурна комунікація при виконанні оперного твору перед глядачами є результатом складного процесу «діалогу» та «прочитання» оперного тексту постановниками.

Одним із основних завдань оперного режисера та постановників оперної вистави є налагодити комунікацію між авторами літературного та музичного текстів та глядачами.

Також постановники опер часто порівнюють жанр опери з призмою, яка має багато граней (смыслів) і від постановників залежить яку з граней висвітлити більшою мірою, які грані акцентувати при постановці оперного твору. У даному контексті згадаємо так званий прийом **«режисерського перпендикуляру»**, коли режисер опери візуальним зображенням створює перпендикуляр до музичного та вербального текстів.

Ми, зі свого боку, підкреслюємо, що метод «режисерського перпендикуляру» є втіленням реалізації художньої відкритості оперного тексту, адже виявляються приховані глибинні смислові пласти художнього твору, які не обов'язково є цілком відповідними змісту музики, яка звучить. Отже, цей прийом дозволяє одночасно доносити до читача не лише явні смислові пласти, а і завуальовані, тобто показати багатогранність ситуації.

Також у оперному тексті як особливість комунікативної структури часто використаним є прийом авторського композиторського перпендикуляру: це або співставлення контрастних образів, які покликані підкреслити стан героїв (як, наприклад, у опері Дж. Верді «Травіата» Віолетта, смертельно хвора, передчуваючи свою загибель відкриває вікно, а звідти доноситься карнавальний веселий спів, який ще більше підкреслює горе героїні; у опері «Кармен» Ж. Бізе трагічна розв'язка відбувається на фоні святкового звучання хору тощо).

Культурна комунікація є важливою для втілення та поєднання вербального та музичного текстів опери при постановці хорових сцен, є важливим вміле використання контрастів, наприклад, контрасту просторових планів, висотних рівнів, окремо використовується співставлення груп хористів, у якому відіграє роль щільність груп, зміна напрямку їх руху тощо.

Мова у мистецькому творі є не лише засобом передачі інформації та змісту а також несе функцію як важливий засіб виразності.

Основним чинником професійної комунікації у хоровому виконавстві є хоровий ансамбль та його різновиди (дикційний, артикуляційний, інтонаційний, гармонічний, частковий та загальний, динамічний, агогічний, ритмічний, тембровий).

У оперному творі процес комунікації та інтерпретації відбувається на декількох рівнях, що зумовлено синтетичністю оперного жанру та наявністю у даному жанрі великої кількості текстів та кодів, що є носіями власних смислів.

Композитор музичними засобами ілюструє та інтерпретує вербальний текст, який є основою для музичного тексту.

Для успішного результату процесу комунікації автори та постановники опери використовують наступні засоби: «режисерський перпендикуляр», авторський перпендикуляр, аналіз композиторської режисури, яка втілює музичними засобами бачення композитором літературного тексту.

Відтворення вербальних фраз та образів музичними засобами, та методами звукописання дозволяє розширити поле сприйняття для внутрішньої комунікації глядача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Н. М. Культурно-етична парадигма у мовленнєвій комунікації. / Антонюк Наталія Миколаївна. К., 2000 – 112 с.
2. Антонюк Н. М., Возна М. О., Хоменко Н. С. Культурологічна парадигма у вивченні англійської мови та переклад з неї // Мова і культура : Матеріали 16 Міжнародної наукової конференції. – Вип. 10, том 11. К. : КНУ – 2008. С. 217–221.
3. Антонюк Н. М., Возна М. О. Формування міжкультурної комунікативної компетенції як основне завдання у мовній підготовці майбутніх перекладачів // Вісник Академії адвокатури України. – Київ : ВЦ Академії адвокатури України, 2015. – Т.12. – Число 1 (32). – С. 162–167.
4. Берегова О. Опера М. Скорика «Мойсей» у контексті сучасного українського культуротворення. / Ольга Берегова // Мистецтвознавчі записки : Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 135–144
5. Демченко В. Д. Новітні парадигми вивчення теорії масової комунікації в Україні (до проблеми концептуальної еволюції) / В. Д. Демченко // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації, 2010. – № 2. – С.25–30.
6. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / (гол. ред. О.С. Мельничук). – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2.
7. Забужко О. Погляд на ідеальний театр із авторського місця в партері / Оксана Забужко // З мапи книг і людей / збірка есеїстики: – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2012. – С. 167–184.
8. Іванов В. Ф. Визначення масової комунікації / В. Ф. Іванов // Актуальні питання масової комунікації. – 2008. – Вип. 9. – С. 39–50.
9. Ковалик П. А. Хорове виконавство як феномен творчої взаємодії (з досвіду Київської хорової школи) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата мистецтвознавства : спец. 17.00.03 «музичне мистецтво» / П. А. Ковалик. – К., 2002. – 18 с.
10. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація / Ковалинська І. В. / К.: Вид-во «Освіта України», 2014. – 289 с.
11. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації. Навчальний посібник. // Ю. В. Косенко. Суми: Сумський державний університет, 2011. – 187 с.
12. Котляревська О. Варіативний потенціал музичного твору: культурологічний аспект інтерпретування : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства, спеціальність 17.00.03 – «Музичне мистецтво» / О. І. Котляревська. Київ, 1996. – 18 с.
13. Курило О. Й., Розман І. І. Вербальні та невербальні аспекти культури спілкування. / Курило О. Й., Розман І. І. // Молодий вчений, № 4.3. квітень 2017. – с. 114–118.
14. Лащенко А. Хоровая культура : аспекты изучения и развития. / Лащенко Анатолий Петрович. – К. : Муз. Украина, 1989. – 136 с.
15. Онуфрієнко Г. С. Риторика / Онуфрієнко Г. С. – К.: Центр учбової літератури, 2008 – 592 с.
16. Онуфрієнко Г. Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті / Галина Онуфрієнко, Анастасія Черневич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2010. – № 675. – С. 154–160.

17. Панасюк В. Ю. Опера в українській та російській культурі XIX-XX століття: інтертекстуальний аспект : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. Мистецтвознавства : спец 17.00.03 «Теорія і історія культури». / В. Ю. Панасюк. – Київ, 2001. – 20 с.
18. Hall E. T. *The Silent Language* / Edward Twitchell Hall / – New York : Doubleday, 1959, 242 p.
19. Holst I Purcell's librettist, Nahum Tate. Henry Purcell 1659-1695. Essays on his music. / Imogen Holst (ed.). – Oxford University Press, 1959. – P.35–41.
20. Purcell H. Dido and Aeneas (vocal score) / Edward Dent and Ellen Harris (ed.). – Oxford University Press, 1991. – 108 p.
21. Rizun V. V The vital questions of mass communication theory: monograph. / V. V. Rizun; edited by prof. O. M. Kholod / Taras Shevchenko National University of Kyiv. – K.: 2009. – 168 p.
22. Горбуліч Г. В. Потреба особистості в переживанні музичного катарсису: зміст і структура / Г. В. Горбуліч // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2010. – № 1. – С. 195-197. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2010_1_51 (дата звернення до сторінки – 02.05.2021).
23. Романова О. О. Культурна комунікація як чинник розвитку соціокультурних процесів / Романова О. О. / Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://naub.oa.edu.ua/2013/kulturna-komunikatsiya-yak-chynnyk-rozvytku-sotsiokulturnyh-protseviv/> (дата звернення до сторінки – 29.04.2021).
24. Сергеева В. Є. Застосування духовного катарсису як засобу формування загальнолюдських цінностей. / Сергеева В. Є / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN11/10svezftz.pdf> (дата звернення до сторінки – 27.04.2021).
25. Decree on the media of social communications “Intermifica” [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html (дата звернення до сторінки – 02.03.2021).
26. Guenter Lars, Joubert Marina Science communication as a field of research: identifying trends, challenges and gaps by analyzing research papers. // Journal of science communication. – Voluma 16, 2017, Issue 02, 2017. [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://jcom.sissa.it/archive/16/02/JCOM_1602_2017_A02 (дата звернення до сторінки – 02.03.2021).
27. Orpheus magazine, 2021/5.[Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=Kw6Wb8RrMwQ&t=5392s> (дата звернення до сторінки – 11.10.2021)

УДК 821.10.01

Malysheva A.V., Lecturer

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SEMANTICS AND PRAGMATICS OF THE SUBJECT IN LANGUAGE AND SPEECH (A REFERENTIAL APPROACH TO MEANING)

The article deals with the semantics and pragmatics of the subject as a linguistic category in the meaning of “a person” in the system of language and in the context of speech using a referential approach to meaning. The analysis of the subject is based on the referential theory of meaning in language and discourse. All lexical means expressing the subject are analyzed through the prism of referential approach to word, sentence and utterance meaning. The semantics of the subject is defined with the help of anaphora – the mechanism of referent identification and referring which illustrates the types of reference of the constructions and referring of the subject, its definite or indefinite status. Pragmatics plays a great role in making the situation, the subject proper definite or indefinite, referential or non-referential in the process of communication.

Key words: *denotation, reference, co-reference, anaphora, antecedent, deictic*

The subject as a linguistic category in the meaning of “a person” is a central category of present-day semantics and pragmatics. It plays a decisive role in semantic and pragmatic readings of a sentence. The subject can be definite-personal, indefinite-personal and generalized-personal. It can be expressed by proper names, definite descriptions (nouns, noun phrases, pronominal nouns like *man, people*, the pronoun *one*, personal pronouns *I, you, he, she, we, they*, demonstrative pronouns *this, these, that, those* forming with the noun a syntactical nominal phrase.

Words function differently in language and speech. In the aspect of language in a separate sentence a word is not connected with any concrete referent. It expresses a general notion (denotatum) which does not depend on the context. It is context-independent and it acquires its extensional meaning. Speakers use language to talk about the world. In the context of speech a word establishes relations between words and the world. The referential approach to meaning says that nouns refer to individuals or denote classes of individuals, adjectives and adverbs denote properties and verbs denote actions. The meaning of a word is an image in the speaker’s or hearer’s mind. Matching words with the world gives their meaning. Meaning of a sentence is revealed between a sentence and the world, the situation which is an extralinguistic referent of a sentence. A sentence acquires reference in the context of speech. Reference becomes context-dependent. A word realizes its intentional meaning [2].

© *Malysheva A.V.*, 2024

Definite descriptions (nouns, noun phrases) have a double nature: definite (the so-and-so) and indefinite (a so-and-so). As a result the same surface structure of a sentence can have different semantic readings – definite, indefinite or generic. The status of the subject can be defined in the context of utterance of a speech act with the help of determiners: articles (definite, indefinite, zero), demonstrative pronouns in a nominal phrase and the categories of tense, aspect and mood in the verbal phrase. Definiteness or indefiniteness is connected with definite and indefinite usage of a definite description. The notion of definite and indefinite descriptions can also help to solve this problem.

If a description refers to an object familiar to the interlocutors, it has its reference (referent) and such a description is definite. Its function is identifying.

If a description refers to an unknown (non-concrete) object, it has no concrete reference, it is an indefinite description. Its function is characterizing, denotative [10].

Thus, definiteness and indefiniteness is connected with the notion of reference which can be applied to the definition of definite and indefinite descriptions – the subjects of sentences and constructions in which they are used. Reference is correspondence with the facts of the world. Reference is meaning of words, sentences and utterances. It is provided by meaning and is associated with such terms as *denote*, *stand for*, *designate*, *apply to* etc. There is semantic reference and speaker's reference, reference in language and speech – semantic and pragmatic reference [8]. Semantic reference is provided by meaning. We should distinguish reference from the act of referring which leads to the difference between sentence meaning and speaker meaning [5].

Reference is performed by the speaker in the speech act with the help of pronouns in a nominal phrase and with the help of categories of tense, aspect, mood in a verbal phrase. A sentence acquires reference only in the context of speech [7: 3-10]. Reference is at the bases of the subject. From the point of view of reference subjects are referring expressions. Speakers can refer by using proper names, personal pronouns, demonstrative pronouns, definite descriptions and definite noun phrases [9:15].

Reference can be constant, context-independent or context-dependent, concrete, non-concrete, fulfilled, unfulfilled. Expressions can be referring, non-referring, directly-referring and contextually-referring. All referring expressions depend on the speaker's referential intention. There are degrees of referring – from lack of referring to full referring which is explained by different degrees of information for the hearer to pick out the referent [12].

Types of reference and referring of descriptions are illustrated with the help of anaphora – the mechanism of referent identification [6]. It is a relation established between a pronoun or a similar element with little semantic content and another, more informative element that gives the pronoun its reference. The pronoun is the anaphor, and a more informative element is its antecedent which can be in the previous or in the following position to the pronoun / anaphor. Anaphoric pronouns (*he*, *she*, *we*, *they*) refer to the utterance, show the anaphoric tie between a pronoun and its antecedent. They are co-referents. A referring status of the pronoun depends on the referring status of its antecedent. If the antecedent for the pronoun is definite, referring, so is the pronoun according to the statement: “A pronoun with a referring antecedent is a referring term” [4: 223].

e.g.: *The boy* missed the bus, and *he* was late for classes.

It is an example of an anaphoric link between a referring subject / antecedent *the boy* and the pronoun / anaphor *he* where the pronoun is co-referential with its antecedent. So, both the anaphor *he* and its antecedent *the boy* are referring, definite-personal. This reference is concrete, fulfilled.

There can be a collective antecedent to the anaphor as in the example:

e.g.: *We* did not come out well in that photo, *George and I*.

The antecedent *George and I* is definite, referring, so is the anaphor / pronoun *we* – the subject of the sentence. This reference is concrete, fulfilled.

e.g.: *We* are creatures of the sun, *we men and women*.

This reference is non-concrete, unfulfilled because the antecedent *men and women* is non-referring, indefinite, so is the anaphor *we* – the subject of the sentence. Thus, anaphora helps to distinguish the anaphoric status of the pronoun in the function of the subject and accordingly the construction containing it [1: 32]. As we see, the pronouns *he, she, we, they* are the main means of reference. They form a lexical-semantic class of words joined by their role in establishing reference.

The semantics and pragmatics of pronouns is complex, to a great extent it determines the semantics of sentences in which the pronouns are used. They are devoid of real content without a situation. They have antecedent, autosemantic, deictic functions [4]. Their semantics is very movable – from concrete to abstract, they rely on the context in their interpretation [12]. Personal pronouns as subjects have no constant reference to them and they choose different referents on different occasions of use. They function as replacements for co-referential noun phrases. They do not have a direct denotative meaning and can correlate with a large number of people which leads to generalizations and maxims. The pronoun *one* stands apart from them. For example: *one* has no denotative correlation with reality, it has no situational reference to the world, but it can acquire the widest spectrum of meanings which are formed by the semantics of the predicate.

e.g.: *One never knows.* (*one* is indefinite, non-referring)

The pronouns *I, you, we* as definite subjects are deictic, definite and referring. They do not substitute nouns and have their own reference: *I* – the speaker, *you* – the addressee, *we* – the speaker and others.

The pronoun *I* is autosemantic, it has the highest degree of identification, but it can acquire a non-referential function of generalization.

e.g.: *I only know that I know nothing. I came, saw and overcame.*
When I die, the world dies with me.

You as a definite subject is deictic, referring, it is a direct address to the interlocutor.

e.g.: *You see, you don't know what you can do until you try.*

But it can be non-referring, indefinite depending on the context.

e.g.: *You never can tell.*

We can be either definite-personal, referring or generalized-personal, non-referring depending on the context.

e.g.: *We soon believe what we desire.* [11]

There is a close connection between third-person pronouns (*he, she, they*) and nouns. They are denotative, substantive and have their antecedents in the text – varying referents.

Thus, the status of the subject depends on its referring or non-referring usage. The context plays a decisive role here [10].

When used referentially definite descriptions (nouns, noun phrases) have their referents and establish concrete reference in the context of utterance. They refer directly by picking out the referent. Such reference is based on denotation, nomination, deixis which means to show, to point out. They possess such pragmatic characteristics as definiteness, givenness, contrastiveness [8]. Their main function is identifying. The functions of reference and identification are realized in definite referring subjects simultaneously. They are context-dependent, definite [3].

e.g.: *This man is my friend. He is always ready to help me.*

(*This man* and *he* are anaphoric, directly-referring definite descriptions).

When used non-referentially the definite subject has no referent to it in the context of utterance, it is devoid of its referring function. It does not possess the above-mentioned pragmatic characteristics of a definite subject and it has a denotative status, its function is characterizing. Indefinite descriptions have no situational reference to the world. Separate sentences are non-referring either. Such sentences are context-independent. Their subjects are autosemantic, non-referring. Proverbs, sayings, aphorisms are the examples of such sentences.

e.g.: *A man will never change his mind if he has no mind to change.*

Boys will be boys. Fools will be fools.

A fellow must live his own life.

Only a woman knows what a woman can do. [11]

Pronominal nouns like *man*, *people* as subjects have no situational reference to the world. They are non-referring and express indefinite, generic persons in the singular and plural. They lose their direct lexical meaning and acquire the meaning of generalization.

e.g.: *Nowadays people know the price of everything and the value of nothing. Men think of nothing but money.*

But indefinite descriptions can have specific and non-specific reading. They can have specific reading in the context of speech where they acquire reference [10].

e.g.: *Only a woman knows what a woman can do.* (*S. Maugham "The theatre"*).

The indefinite subject *a woman* cannot establish reference to the indefinite subject *a woman*. It is the case of tautology of two similar indefinite, non-referring subjects. The reference is unfulfilled when it is used as a proverb in separate sentence. But the reference becomes fulfilled when it is used in the situation the subject of which is the actress Julia Lambert.

The term "proper nouns" corresponds to the semantic category "proper names". Proper nouns as names of particular people belong to definite descriptions which have a double nature – definite / referring and indefinite / non-referring. They refer as definite subjects because they denote individuals. They refer directly by picking out the referent. But they are devoid of a constant referent and can apply to many individuals. Full names refer to people who are completely identifiable, and single names refer to people who are at least familiar. The meaning of a proper name depends on the referent.

e.g.: *There were four of us – George and William Samuel Harris and myself and Montmorency. We were sitting in my room.* (*Jerome K. Jerome "Three men in a boat"*).

Both the proper names and the personal pronoun *we* are anaphoric, co-referential, definite descriptions. As indefinite-personal subjects, proper nouns are empty proper names which have no individuals / referents associated with them. They have no constant referents to them and can apply to many different individuals [3]. For instance, John is a widespread name. Comparing

proper names to definite descriptions, we can say that the proper name refers directly to one person, while the definite description can refer to different people. The meaning of a proper name depends on the referent, its function is identifying. The meaning of a definite description is characterizing. Noun phrases can have a continuum of referentiality: from lack of referring to full referring [12]. Demonstrative noun phrases are referring expressions; they refer directly like proper names. Pronouns and demonstrative noun phrases rely on the context in their interpretation. They acquire meaning when interpreted by the hearer. To sum up, proper names, personal pronouns, demonstrative pronouns, demonstrative noun phrases as definite-personal subjects belong to definite directly referring expressions. If they are used as indefinite-personal subjects, they belong to indefinite, non-referring expressions. [9: 15].

The meaning of sentences and utterances does not always coincide. The meaning of sentences is the sphere of semantics; the meaning of utterances is the sphere of pragmatics. Utterances have sentence-based meaning defined by semantics and some additional meaning which is rendered by pragmatics. Pragmatics is based on the theory of meaning in language and discourse. Pragmatics plays a great role in making the situation, the subject proper definite or indefinite, referential or non-referential in the process of the speaker's addressee's communication. Referring may be pragmatic rather than semantic, there can be preferred interpretations. We have to distinguish reference from the act of referring, sentence meaning from speaker meaning [5], semantic reference from speaker's reference which is pragmatic reference. Speaker's reference is a subjective, intentional act [8]. We should rely on the context of utterance, on the speaker's referential intention in conveying the referent. The interpretation is achieved by considering sentence meaning, context, beliefs and intentions of the speaker [9].

A true nature of the subject cannot be understood in isolation but only in a subject-predicate construction on a sentence, even discourse level, in the context of utterance of a speech act. It should be based on its semantic reference and speaker's reference – on reference in language and speech.

Малишева А.В., асистент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА СУБ'ЄКТА В МОВІ І МОВЛЕННІ (РЕФЕРЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ЗНАЧЕННЯ)

У статті розглядається семантика та прагматика суб'єкта як лінгвістичної категорії у значенні «особа» в системі мови та в контексті мовлення з використанням референційного підходу до значення. Аналіз предмета базується на референційній теорії значення в мові та дискурсі. Усі лексичні засоби, що виражають предмет, аналізуються крізь призму референційного підходу до значення слова, речення та висловлювання. Семантика суб'єкта визначається за допомогою анафори – механізму ідентифікації референта та референції, який ілюструє типи референцій конструкцій та референцій суб'єкта, його визначений чи невизначений статус. Прагматика відіграє велику роль у визначеності чи невизначеності ситуації, власне предмета, референтності чи нереперенційності в процесі спілкування.

Ключові слова: денотат, референція, кореференція, анафора, антецедент, дейктика.

МЕДІАОСВІТА МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розкривається зміст поняття «медіаграмотність журналіста». Також окреслено завдання пошуку джерел інформації і виявлення критеріїв оцінювання журналістських текстів. Зосереджено увагу на виробленні навичок і засвоєнні майбутніми журналістами базових знань для встановлення правдивої інформації. Наголошено на визначенні ролі медіаграмотності у пропагандистсько-психологічних війнах.

Ключові слова: медіаосвіта, засоби масової інформації, медіаграмотність, медіатекст, медіакультура, медіаплатформа, критичне бачення.

В умовах повнозначної війни необхідно наголосити на потребі розвивати в майбутніх журналістів уміння та навички критичного мислення, оцінювати факти і події щодо їх достовірності. Медіаосвіта в огні воєнних дій – це реальність, в яких нині опинилося навчання майбутніх журналістів.

Сучасний викладач, готуючи студента-журналіста до майбутньої професійної діяльності, враховує процеси реформування наукової та науково-технічної діяльності в Україні, реорганізації вищої освіти.

Нещодавно АУП презентувала нове видання – «Медіаосвіта в огні: методичні рекомендації для вчителів курсу «Громадянська освіта»/Історія».

«Якщо у збройному конфлікті боротьба йде за території, то у інформаційних війнах вона точиться за авдиторії. Інформаційний простір під час криз перетворюється на пропагандистський. За умов протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді особливе значення має збереження та розвиток української громадянської та історичної освіти», – зазначила наукова редакторка посібника Оксана Волошенко.

У зв'язку з особливостями інформаційного простору, в якому нині перебуває Україна, а це насамперед стан воєнної агресії Росії, зростає роль інформаційної безпеки держави. Тому виникає потреба у підвищенні медіаграмотності майбутніх журналістів. Будь-яка інформація, яку можна знайти в медійному просторі, по-перше, потребує перевірки, адже поширення фейкової інформації, потоки її, спрямовані на викривлену оцінку суспільних явищ, на дестабілізацію суспільства, потребує заглиблення в окреслену проблему, насамперед необхідність встановлення первісного джерела інформації. Друге завдання – процес оцінювання інформації, визначення критеріїв цієї оцінки.

Для уточнення джерела інформації майбутній журналіст повинен виробити навички і засвоїти ґрунтовні знання для встановлення вірогідності отримуваної (поширюваної) інформації. У кризові суспільно-політичні часи в умовах воєнних дій надзвичайно зростає маніпулятивна роль неправдивої інформації. У народно-розмовній мові відомий такий вислів, як «одна баба сказала» (ОБС). Це стосується насамперед неперевіраних фактів, спотвореної інформації, для нейтралізації якої тут мають працювати потужні інформаційні джерела.

Медіаграмотність більшість науковців вважають результатом медіаосвіти. Людина, вивчаючи сучасні медіа, здобуває навички з аналізу та оцінювання різних медіаматеріалів. На думку вчених, журналіст, який постійно вивчає медіа, стає медіаграмотним, здатним до експериментування, аналізу та створення медіатекстів [1, с. 11].

У сучасному світі необхідна медіаосвіта, бо в умовах інформаційного суспільства та глобалізації мас-медіа, висвітлюючи деякі події, впливають на людське світосприйняття. Часто медіа неправдиво інформують про факти та події дійсності. І тут саме медіаосвіта спонукає людину до самозахисту та вчить критично сприймати медіаінформацію [2].

Завдання фахівця інформаційної епохи, на думку Г. Онкович, «розвивати критичне мислення, вміння аналізувати й добирати особистісно значущу інформацію, тобто бути медіа- та інформаційно грамотною особистістю, а також структурувати, узагальнювати й осмислено використовувати медіапродукти. Досягти цього можна завдяки медіаосвіті» [3, с. 80]. Інший учений, О. Федоров, визначає медіаосвіту як «процес розвитку особистості засобами і на матеріалі мас-медіа задля формування культури спілкування з медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, вмінь повноцінно сприймати, інтерпретувати, аналізувати й оцінювати медіатексти, навчання різних форм самовираження за допомогою медіатехніки» [4, с. 18].

Деякі науковці вважають медіаграмотність рівнем медіакультури, за допомогою якого журналіст здатний використовувати інформаційно-комунікативну техніку, спілкуватися за допомогою медіазасобів, презентувати себе, свідомо «прочитувати», сприймати і критично аналізувати інформацію, розрізняючи віртуальні та реальні медіа тексти [3; 5].

Медійна грамотність спрямована передусім на те, щоб людина була активна та грамотна, розвивала в собі здатність сприймати, створювати, оцінювати медіаінформацію, аналізувати, розуміти політичний і соціокультурний контексти функціонування медіа в сучасному світі [4]. Тому медіаграмотність вважають важливою складовою обов'язності у питаннях інтелектуальних прав людини, необхідним елементом політики, необхідною умовою залучення громадян до участі в демократичному житті, дієвим фактором між-культурного діалогу [1].

Щоб виробити в майбутніх журналістів імунітет до маніпулятивних технологій, треба актуалізувати критичне мислення студентів, щоб вони не сприймали як достовірну вперше почуту інформацію. Якщо немає аргументованих фактів правдивості інформаційного повідомлення, не варто передавати зміст його іншим, тобто має бути пошук додаткової інформації, відбір інформації та перевірка її за іншими джерелами. Джон Пандженте, президент Канадської асоціації медіаосвітніх організацій і канадський науковець, називає деякі ключові принципи медіаграмотності, що дозволяють краще вивчати медіаінформацію: 1) будь-який медіапродукт – це сконструйована реальність (він відображає не реальний світ, а окремі суб'єктивні уявлення про нього); медіаграмотність такі штучно створені конструкції руйнує; 2) медіа конструюють реальність (саме вони формують особисте ставлення до подій та більше уявлень про навколишній світ; медіа формують наше відчуття реальності); 3) отримувачі медіаінформації по-своєму інтерпретують його зміст (саме медіа забезпечують свою аудиторію інформацією, на основі якої формується уявлення про реальність; отримувачі повідомлення інтерпретують та осмислюють актуальні проблеми, сформовані гендерні

та національні уявлення, культурний та соціальний досвід, ґрунтуючись на власному досвіді); 4) медіа мають комерційну підтримку (медіаграмотність показує підтримку будь-яким медіа з комерційного боку і показує, як саме комерційний підтекст впливає на якість та зміст медіапродукту; створення медіапродукту – це прибутковий бізнес; медіабізнесом керують насамперед конкретні люди зі своїми інтересами, тому саме вони й визначають зміст медіаповідомлень); 5) будь-яке медіаповідомлення транслює інформацію про певні цінності та ідеологію (будь-який медійний продукт є, як правило, рекламою способу життя та інших цінностей; медіа формують споживачькі смаки та створюють в очах аудиторії уявлення про «гарне» життя); 6) медіа виконують політичні та соціальні функції (вони провокують соціальні зміни та впливають на політичну ситуацію; медіа примушують нас також задумуватися про події, що відбуваються в інших країнах); 7) зміст повідомлення першочергово залежить від виду медіа (різні медіа передають повідомлення про одну подію, акцентуючи увагу на різних аспектах); 8) кожен медіаресурс має унікальну естетичну форму (кожен медіапродукт представляють аудиторії в естетичній формі) [5, с. 11–12].

Формування інформаційної та медійної грамотності набуває особливої суспільної ваги в умовах війн та глобальних викликів. Журналістам як фахівцям, які працюють з найрізноманітнішою інформацією, важливо формувати, виробляти навички медіаграмотності. До цього процесу мають насамперед долучитися заклади вищої освіти. На прикладі критичного оцінювання усних і письмових висловлювань студентів-журналістів спеціалістам-викладачам варто стимулювати самостійне мислення, аналізувати різні джерела, зокрема ті, в яких описано конфліктні ситуації, повідомлено про певні соціальні явища і події, вміння лаконічно, коротко робити висновки із прочитаного.

Студенти-журналісти у процесі навчання працюють над обраною темою, здійснюють пошукову, творчу і дослідницьку діяльність, що сприяє розвитку інтелектуальних умінь творчого і критичного мислення, формуванню специфічних навичок роботи з інформацією. Н. Кобаль зазначає, що критичне мислення передбачає розвиток різних видів мислення: аналітичне мислення (аналіз інформації, відбір необхідних фактів та інше); асоціативне мислення (установлення асоціацій із раніше вивченими фактами, явищами тощо); логічне мислення (уміння вибудовувати логіку доведень прийнятого рішення); системне мислення (уміння розглядати проблему, досліджуваний об'єкт в цілісності їх характеристик і зв'язків) [7].

З підвищенням рівня критичного мислення підвищується інтелектуальний рівень студента. На думку науковців, саме застосування технології розвитку критичного мислення надають майбутнім фахівцям дослідницьких умінь, які полягають у таких здатностях, як миттєво розуміти, оцінювати, аналізувати новий матеріал; перетворювати окрему подію в сенсацію; відрізнити правдиву інформацію від вигаданої; реально оцінювати і глибоко досліджувати факти; думати сміливо, незалежно і творчо; знаходити різні способи перевірки і підтвердження будь-якої інформації [7]. Адже журналістська діяльність в умовах мультимедійної комунікації потребує комунікативних навичок співпраці на різних медіаплатформах, спеціальної цілеспрямованої медіаосвіти. Практичні завдання створення і декодування медійних текстів мають бути передбачені у навчальних планах для сучасної освіти журналістів, особливо в умовах глобальних викликів.

Практика переконує, що студентам потрібно давати ґрунтовні знання з медіаграмотності так, щоб вони могли послуговуватися ними самостійно розвивати їх і не тільки під час навчання, а й упродовж усього життя, підтримуючи належний рівень професійної компетентності [3]. Медіакомпетентність, вважає Г. Онкович, це «якість медіаграмотної особистості, результат медіаосвіти, яка допомагає людині активно використовувати можливості інформаційно-освітнього поля – телебачення, радіо, відео, преси, інтернету, формує культуру спілкування, розвиває творчі, комунікативні здібності, критичне мислення, вміння сприймати, інтерпретувати, аналізувати й оцінювати медіатексти...» [3, с. 83].

Саме кваліфікована підготовка працівників ЗМІ свідчить про наявність в медіаосвіті журналістського напрямку [9]. Журналістський фах передбачає наявність професійно підготовлених, кваліфікованих кадрів для медіаіндустрії. Медіаосвітні функції журналістики полягають насамперед у розвитку здатності адекватно сприймати інформацію, використовувати її для саморозвитку та самоосвіти, підвищенні медіакомпетентності масової аудиторії, а також для залучення представників різних соціальних груп до створення потрібної суспільству інформації [4].

Отже, завдання реформування науково-дослідницьких технологій, освіти в умовах війни та глобальних викликів передбачає обґрунтування нових методик підготовки журналістських кадрів, які виявляють свою компетентність на різних медіаплатформах і працюють в умовах тісного зв'язку з громадськістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність : підручник для вчителів / пер. з англ. С. Дьома ; за заг. ред. В. Іванова, О. Волошенюк. Київ : Центр вільної преси ; Академія української преси, 2017. 319 с.
2. Практична медіаграмотність : посібник для бібліотекарів / Л. Гуменюк, В. Потапова ; ред.-упор. О. Волошенюк. Київ : Академія української преси, 2015. 200 с.
3. Онкович Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі. Вища освіта України. 2014. № 2. С. 80–87.
4. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Іванов, О. Волошенюк ; за наук. ред. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.
5. Іванов О., Шкоба О. Медіаосвіта та медіаграмотність: визначення термінів. Інформаційне суспільство. 2012. Вип. 16. С. 41–52.
6. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін : посібник для вчителя / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. Київ : Центр вільної преси ; Академія української преси, 2016. 201 с.
7. Бобаль Н. Використання технологій розвитку критичного мислення у навчанні майбутніх журналістів роботі з інформацією. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2014. № 2. С. 83–89.
8. Онкович Г. Нові вектори розвитку сучасної медіаосвіти. Журналістика. Філологія. Медіаосвіта : зб. наук. праць всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава, 2014. С. 150–156.

УДК 82.09

Астрахан Н.І., д. філол. н., доц.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир

**МИСТЕЦТВО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НА ШЛЯХУ ДО ГАРМОНІЇ
СУСПІЛЬНОГО ІСНУВАННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ-КАЗКИ Е.Т.А. ГОФМАНА
«МАЛЮК ЦАХЕС, НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР»)**

У статті розглядається проблема інтерпретації як чинник гармонізації індивідуального та суспільного буття в контексті загальнокультурної герменевтичної традиції, укоріненій у добу античності. На матеріалі повісті-казки Е.Т.А. Гофмана «Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер» аналізується приклад романтичного художнього дослідження можливостей мистецького впливу на викриття прихованих вад суспільного життя, зокрема, соціального конформізму, ворожих людській особистості тенденцій організації суспільних відносин, дисгармонійних викривлень соціальної ієрархії.

Ключові слова: герменевтична традиція, інтерпретація, досвід мистецтва, гротеск.

Давньогрецький бог Гермес – посередник між світом людей і сакральним світом божественних смислів – зазвичай згадується у зв'язку із визначенням міфологічного коріння загальнокультурної герменевтичної традиції. Розуміння, невід'ємне від логоса, мислилося давніми греками як таке, що йде від богів. Тому такою важливою виявлялася постать Гермеса: він, неначе медіатор, пов'язував не лише людей і богів, але також життя і смерть (супроводжував душі у царство Гадеса), був покровителем купців і подорожніх, які об'єднували представників різних міст і країн, пастухів, котрі перебували в давні часи на кордоні цивілізації і природи. Фетишистські витоки цього божества були пов'язані із гермами – грудми каміння або кам'яними стовпами, що слугували знаками давніх поховань й водночас дорожніми орієнтирами, руйнування яких розцінювалось як святотатство [3, с. 292]. Гермес вважався винахідником письма – отже, за допомогою записаних висловлювань – текстів – відповідав за побудову письмових шляхів – мостів між різними часовими площинами.

У давній міфологічній свідомості необхідність поєднувати вочевидь була зворотнім боком диференціації – цілісність буття і смислу розпадалася з поступом цивілізації. Розподіл праці, етнічні відмінності, ускладнення суспільного устрою і поява різних його

варіантів, наростання мовних відмінностей – все це ставало фактом свідомості й фактором розмежування, джерелом непорозумінь і конфліктів. Міркування Аристотеля про конвенційний характер значень слів і мови загалом були першим кроком до формалізації розуміння, розриву тієї цілісності слова і смислу, що характеризувала буття людини в період домінування міфу як форми суспільної свідомості [1]. Наукове мислення, абстрагуючись від буттєвої конкретики і стихійних форм узагальнення, названих пізніше міфами, оперувало поняттями і термінами – на зміну смислу, що переживається, приходили раціонально усвідомлювані значення.

З часів К. Поппера критика можливостей наукового пізнання набула легітимності й популярності, хоч і сама, у свою чергу, одразу почала піддаватися критиці. Постструктуралістська концептуалізація науки як міфу й узгоджена із нею ігрова релятивізація будь-якого знання містила у собі стільки свободи, що у площині реальної екзистенції обернулася свободою від життя, визволенням від його субстанціальної серйозності: сучасна людина вірить усьому й нічого не приймає на віру, має доступ до будь-якого знання й нічого не знає. Міфи, що володіють свідомістю сьогоднішнього власника багатофункціональних гаджетів, такі ж нестійкі й зовнішні щодо його буття, як і знання, що перестали бути цінністю. У ситуації, яка все більше і для більшого числа сучасних людей набуває ознак глибокої онтологічно загрозової кризи, проблема смислу, що об'єднує і гармонізує, стає особливо актуальною. А отже, і проблема інтерпретації – прокладання шляху до смислу, наділеного потенціалом змінювати на краще життя окремої людини й людської спільноти в цілому, чинити опір руйнівним тенденціям, ґрунтованим на не-розумінні, поширенні непорозумінь і конфліктів, що переростають у війни, розповсюдженні хаосу, що передбачає втрату смислу і загуленість у катастрофі загибелі людей, які його втрачають. У окресленій ситуації досвід мистецтва виявляється надзвичайно значущим: не випадково наростання небезпечних тенденцій супроводжується блокуванням вільного розвитку мистецтва, відстороненням від його перевірених часом традицій представників молодого покоління, симулякризацією мистецтва, що повністю дезорієнтує сучасних людей, нав'язуючи їм впорядкований хаос залежності від найбільш поширюваних масовою культурою уявлень, комусь вигідних, кимось проплачених. Під загрозою опинилась сама традиція мистецтва як важливої життєво-творчої практики, розгортання якої спроможне змінювати життя, віднаходити шляхи подолання суперечностей, окреслювати перспективи розвитку, забезпечувати цілість шляху людства від минулого до майбутнього.

Особливі можливості мистецтва, пов'язані із розумінням глибинних буттєвих смислів, порозумінням, примиренням і гармонізацією, усвідомлювалися вже на рівні античного міфу про Гермеса і його подальших мистецьких інтерпретацій. Атрибутом бога був керікіон (кадуцей у римській транскрипції) – золотий жезл, подарований Аполлоном на знак примирення із молодшим братом після суперечки. Міф оповідає, що Гермес, бажаючи випробувати властивості жезла, поставив його між двома зміями, що сплелися у боротьбі. І змії застигли, утворюючи симетричний візерунок своїми переплетеними навколо посоху тілами і розгорнутими одна до одної головами. Жезл Гермеса – це не лише символ правдивого суду, що стверджує справедливість, переконливо для всіх сторін розв'язуючи конфлікти. Подарунок Аполлона, який поділився з Гермесом або обмінявся з ним деякими своїми функціями, вказує на здатність мистецтва досягати

зусиллям гармонізації рівноваги сил, що вступають у протиборство, неначе зупиняти життя у найдраматичніших його виявах, віднаходити, завдяки симетрії й мірі, красу там, де вона здається неможливою. Кадуцей, переданий Аполлоном у руки Гермеса, може бути сприйнятий як мистецтво у його спроможності впливати на життєві події, акцентуючи їх значення, розкриваючи приховані буттєві смисли, що можуть подібним чином переживатися різними людьми, навіть тими, хто захоплений непримиренною ворожнечею.

Можливості позитивного мистецького впливу на життя людей – важлива тема, що художньо досліджувалось навіть в межах таких художньо-естетичних парадигм, які намагалися максимально дистанціюватися щодо суспільного життя. Прикладом подібної парадигми слугує романтизм з його протиставленням ідеального світу мистецтва дисгармонії суспільного життя, культом мистецтва і митця, принциповим відстороненням ентузіастів-художників від ворожих щодо розквіту творчої особистості викривлень соціального існування. Так, в контексті розвитку німецького романтизму окреслену позицію реалізує у своїй ранній творчості Е.Т.А. Гофман. Однак у пізніх творах звертається до болючих проблем суспільного спів-буття людей. Прикладом такого звернення можна вважати повість-казку «Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер», опубліковану у 1819 році.

Гофман вступає у суперечку з популярними на межі XVIII–XIX століття просвітницькими ідеями, що стверджували своєрідну буржуазну утопію – віру в прекрасну від природи людину, у можливість побудови справедливого суспільства на основі наукового знання. Іронізуючи над введенням просвіти, Гофман протиставляє практиці просвітницьких реформ, що вводяться владою князя і охоплюють все суспільство формально-безглуздими змінами, індивідуально-авторську творчість, суб'єктом якої виступає потужна у невпинному творчому зростанні вільна особистість, яка здатна суттєво вплинути на хід подій у приватному і суспільному житті. Образ такої особистості у Гофмана отримує специфічне художнє тлумачення у зв'язку із появою персонажів-чарівників – феї Рожабельверде і мага Проспера Альпануса, які разом з іншими чарівниками піддаються князівською владою переслідуванню з позицій «передової» просвітницької ідеології: «Вони роблять різні небезпечні дива і не бояться під назвою поезії таємно поширювати отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіті. Потім у них такі обурливі протиполіційні звички, що вже через саме це їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі в повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней!» [2].

Зауважимо, що фея, намагаючись виправити несправедливість природи щодо обділеного нею жалюгідного Цахеса, планує змінити на краще передусім приватне життя цього персонажа, а маг допомагає ліквідувати наслідки втручання феї, що проявляються на рівні суспільного співіснування людей. Події повісті-казки визначаються двобоем і діалогом між чарівниками: на думку Гофмана, чарівники-митці не лише живуть подвійним життям, граючи відповідно до ідеї романтичного двосвіту різні ролі у реальній та поетично-фантастичній дійсності, але й визначають реальність, мають можливість коло-сального впливу на неї.

Художня логіка Гофмана наполягає на тому, що люди, які зібралися разом, виявляються сліпими у своєму суспільному житті: вони не прозрівають суті, не розуміють, що відбувається, не бачать справжнього масштабу особистості чи події. Випереджаючи свій час, письменник художньо досліджує природу соціального конформізму, що лежить в основі тотальної суспільної сліпоти. Феномен Цахеса проявляється тоді, коли люди збираються разом. Саме за таких обставин персонажу приписують загальне захоплення, викликане будь-якими привабливими, на думку загалу, якостями інших людей.

Фантастичний образ Цахеса дозволяє Гофману розкрити приховані закономірності суспільного існування. Цахес – це нуль людини; він позбавлений, за задумом автора, будь-яких людських рис – позитивних чи негативних. Всі його якості відсилають до тваринного або рослинного світу: «голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвосну редьку»; «голова в малюка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині й на грудях, довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настрошеного на виделку яблука, на якому вирізано чудернацьку пику» [2]. Феномен Цахеса показує, що суспільство прагне передусім маніпулювати людиною. Звісно, чим менше у людині людського, тим простіше нею маніпулювати; людина або менша власної людяності, або більша за свою соціальну роль. Оскільки Цахес, потворний ззовні і духовно, взагалі позбавлений людських якостей, він робить у суспільстві блискавичну кар'єру і стає величним міністром Цинобером. Його зовнішню і внутрішню потворність не бачать, на нього проєктують позитивні риси інших – мистецький талант, ділові якості, будь-що, чим захоплюється натовп. І навпаки – негативні риси Цахеса переносяться на інших людей, передусім тих, у кого він «краде» схвальну реакцію суспільства.

Художній світ казки пропонує кілька варіантів відповіді на питання про причину такого «перерозподілу» загального схвалення: гроші (золоті волосини з'явилися на голові Малюка після втручання феї); наявність наділених владою покровителів (дійсно, фея як таємна покровителька забезпечує Цахесу швидке кар'єрне зростання); прихована боротьба владних сил, яка несподівано підносить на верхні сходинки суспільної драбини, а потім знищує соціальну маріонетку. Всі ці варіанти взаємопов'язані й ґрунтовані на конформізмі людей, які складають загал: люблять (або роблять вигляд, що люблять) тих, у кого є гроші, підтримка володарів світу, кого виносять на поверхню глибинні течії прихованої боротьби наділених владою груп.

Гофман показує, що зруйнувати, хоча б на миті, загальну ілюзію може тільки митець – отримавши підказку від таємничих творчих сил буття, якими оволодівають у повісті-казці чарівні помічники персонажів. Отже, простором істинної інтерпретації подій реального життя стає мистецтво, а його суб'єктами – митці, а також ті, хто може звернутися до мистецтва по допомогу. Так, студент Бальтазар – романтичний герой, над яким з симпатією іронізує Гофман, отримує від мага-митця чарівне скло, крізь яке може побачити золоті волосини на голові Цахеса – наслідок таємного втручання феї. Мистецтво змінює спосіб бачення реципієнта не лише у межах твору, але й у просторі реального життя, воно налаштовує споглядання так, що за поверхневим прозрівається істинне, образно кажучи, озброює око реципієнта чарівним склом. Але означена метаморфоза бачення не

може діяти у масовому масштабі, потребуючи зацікавленої особистісної участі у процесах співтворчості.

Гофманівський Бальтазар опиняється на кордоні між світом суспільного співіснування людей і світом мистецтва. Він пише вірші, вважає себе продовжувачем куртуазних лицарських традицій, але водночас прагне одружитися з дочкою університетського професора-шарлатана. І не лише вірить у можливість щасливого шлюбу, на відміну від романтиків, які вважали прагматично зорієнтованим, формалізований соціальний інститут шлюбу несумісним зі спрямованим до вищих ідеалів духовно-творчим існуванням, але й намагається реалізувати своє почуття. Для цього потрібно відновити вкрадений Цахесом соціальний статус, без якого вирішення матримоніального питання не уявляється можливим. Шекспірівські ремінісценції акцентують низку важливих для автора мотивів: Бальтазар, подібно до принца Гамлета, одягнений у чорне вбрання – неначе носить траур за втраченою недосконалим світом гармонією, за справедливістю, про яку всі забули, знехтувавши у конформістському запалі, за правильно-закономірним рухом зіпсованого часу і відновленням природного зв'язку між часовими площинами. Митець, за художньою логікою Гофмана, – законний спадкоємець різноманітних буттєвих можливостей, злочинно позбавлений спадщини знеособленим суспільством.

Художнє потрактування образу Бальтазара виявляється амбівалентним – не випадково поряд з ним завжди перебуває його прозаїчний приятель Фабіан. Звертаючись до приятеля, Бальтазар цілком закономірно згадує Гамлета: «– У тебе добра думка, – промовив Бальтазар, – у тебе добра думка, Фабіане, тому я не хочу сваритися з тобою через те, що ти бігаш слідом за мною по всіх усядах, мов навіжений, і позбавляєш мене іноді втіхи, про яку не маєш ніякісінької уяви. Ти саме належиш до тих диваків, які, побачивши, що хтось блукає на самоті, вважають його за меланхолійного дурня і хочуть переробити на свій копил і по-своєму вилікувати, як той придворний лакуза, що хотів вилікувати достойного принца Гамлета» [2]. Для Фабіана найважливіше – відповідати суспільним правилам, зовнішнім нормам поведінки, нічим не вирізнитися з загалу. Подібні інтенції знаходять сатиричне викриття-покарання у творі: за страх вибитися з натовпу персонаж отримує смішний одяг і насмішки й неприйняття як реакцію на занадто короткі рукава й занадто довгі фалди сюртука – із неподобством на рівні зовнішнього вигляду й порушенням формальних правил поведінки суспільство миритися не буде за жодних обставин. На наступному етапі літературної еволюції – у контексті реалістичної літератури – Бальтазар і його прозаїчний двійник Фабіан, що неначе тінь скрізь супроводжує романтичного героя, стануть єдиною особистістю – зі складною діалектикою притаманних їй різноманітних і суперечливих рис. Але у Гофмана це ще пара образів, хоча й з неоднозначним розподіленням позитивних і негативних ознак: обидва персонажі стають об'єктом висміювання з боку автора, хоча сатиричний сміх щодо Фабіана контрастує із м'якою іронією, що нею автор супроводжує розповідь про одруження Бальтазара.

Якщо Фабіан – своєрідне «заземлення», знижувальний двійник Бальтазара, то антагоністом романтичного героя виявляється Цахес – уособлення суспільства, що не потребує людини, боїться яскравих якостей і талантів, тому що має на меті далекі від розквіту особистості цілі, прагне підпорядкувати собі людину задля їх досягнення, використати її, обмежити її творчий – тобто власне людський – потенціал. Звісно, людей, подібних

до Цахеса, не існує: не можна уявити собі особу настільки потворною зовнішньо і внутрішньо, що їй не співчуватиме рідна мати, настільки позбавлену людських якостей, що її можна вважати за абсолютний нуль людяності. Синтетичне театральне мислення Гофмана створює образ Цахеса за законами гротеску – форми комічного, що передбачає фантастичне перебільшення і примхливе поєднання непослідуваного: людського – з тваринним і рослинним, високого і низького, трагічного і комічного. Гротескний за природою образ Цахеса будується на перетині ознак людини і речі, якою можна користуватися, – так народжується образ ляльки-маріонетки. Ляльку можна зробити як завгодно потворною, безжалюбно втопити у нічному горщику під час фарсової кульмінації. І головне – вона точно відображає приховані механізми суспільного існування, розкриті завдяки майстерному застосуванню гротескно-фантастичних образів.

Зауважимо, що Бальтазар отримує чарівне дзеркало від Проспера Альпануса, подібно до того, як Гермес – дивовижний жезл від Аполлона: істина мистецтва зупиняє мить, перетворюючи учасників боротьби на примхливий гротескний візерунок, забезпечуючи перемогу смислу над хаосом існування, розуміння над безпорадною розгубленістю або перебуванням у полоні безплідних і безпідставних ілюзій. Правда, прозоріння загалу щодо Цахеса триває буквально миті. Та їх вистачає, щоб позбавити суспільство страхіливої присутності химерного міністра. Так у пізніх творах німецького романтика художня творчість концептуалізується не лише як спосіб вільного існування митця – людини у повному розкритті людських якостей, максимальній реалізації особистісного творчого потенціалу, – але й єдиний шлях пізнання істини суспільного спів-буття людей, вирішення складних суперечностей через набуття здатності бачити сутнісний бік речей і подій, значущі для інших тасмниці внутрішнього існування людей, тлумачити сутність того, що відбувається у реальності. Тому таким важливим є вільний розвиток мистецтва – свобода творчості, природні процеси її розгортання у індивідуальному та загальнокультурному вимірі. Регламентація, блокування, викривлення, симулякрізація цих процесів прирікають людство на сліпоту, перемогу хаосу, знеособлення людини, втрату світу як простору осмисленого і гармонійного буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Врубель Лукаш. Герменевтика. *Література. Теорія. Методологія*; [пер. з польськ. С. Яковенка; упорядк. і наук. ред. Д. Уліцької]. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 56–113.
2. Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2895> (дата звернення: 3.04.2023)
3. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / [гл. ред. С.А. Токарев]. Том 1 : А – К. М. : Советская энциклопедия, 1980. 672 с.
4. Поппер Карл. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем / Пер. з англ. під кер. О.Є. Оліфер. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. № 22. С. 170–192.
5. Словник античної мітології / Упоряд. Козовик І. Я., Пономарів О.Д. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 312 с.

Astrakhan N.I., Doctor of Sciences (Dr. habil.) in Philology, Associate Professor
Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr

**THE ART OF INTERPRETATION ON THE WAY TO THE HARMONIOUS
EXISTENCE OF SOCIETY
(AS ILLUSTRATED BY E. T. A. HOFFMANN'S FAIRY-TALE NOVELLA
LITTLE ZACHES CALLED CINNABAR)**

The article examines the problem of interpretation as a factor in harmonizing the existence of the individual and society in the context of universal cultural hermeneutic tradition rooted in antiquity. Using the material of E.T.A. Hoffmann's fairy-tale novella Little Zaches Called Cinnabar, the article analyses the example of the Romantic artistic exploration of how the influence of art can expose hidden shortcomings of social life, such as social conformity, trends in the organization of social relations, hostile to the individual, and disharmonious distortions of the social hierarchy.

Key words: *hermeneutic tradition, interpretation, experience of art, grotesque.*

УДК 821.90

Кредатусова Я., к.ф.н., доц.

Пряшівський університет, філософський факультет, Інститут україністики, Пряшів,
Словачина

ПЕРЕКЛАД НАЗВ УСТАНОВ, ОРГАНІВ ВЛАДИ, СУДОВИХ ОРГАНІВ І ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ ТА СЛОВАЦЬКОЮ МОВАМИ – НОРМИ, КОНВЕНЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ В ЮРИДИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті пояснюємо, як правильно перекладати назви установ, органів влади, судових органів і географічних назв (як їх складових) українською та словацькою мовами та навпаки. Ми описуємо можливі підходи до їх перекладу та ілюструємо правильні способи у процесі перекладу на конкретних назвах. Стаття цікава і корисна тим, що показує правильні еквіваленти словацькою та українською мовами таких назв, які часто містять судові тексти. У статті ми також пояснюємо, як перекладаються географічні компоненти цих назв, а також їх окремі частини та чому це так. Стаття допомагає перекладачам судових текстів, показуючи їм ці назви в традиційній формі мовою оригіналу та роблячи рекомендації щодо їх перенесення на мову перекладу. Стаття вказує на стандарти (норми) в обох мовах і їх дотримання в процесі перекладу.

Ключові слова: словацька мова, українська мова, назви установ, назви органів влади, назви судових органів, географічні назви, переклад, норми, рекомендації.

Стаття є частковим результатом проекту Міністерства освіти Словацької Республіки KEGA 002PU-4/2023 *Словацько-українська міжкультурна комунікація та її вдосконалення шляхом професійного та художнього перекладу.*

ВСТУП

У контексті судового перекладу перекладачі дуже часто зустрічають у текстах, які вони перекладають словацькою мовою з української чи навпаки, назви установ та органів, які мають бути правильно перенесені з мови оригіналу у мову перекладу. Експерти з судового перекладу, які перекладають з інших мов, напр. з німецької мови, у своїх фахових працях дають рекомендації щодо перекладу таких назв словацькою мовою. Хоча наша вихідна мова буде не німецька, а українська, або в іншому місці словацька, тобто ці дві мовні мутації, ми можемо застосувати рекомендацію нашої колеги – германістки – і до наших мов.

© Кредатусова Я., 2024

1. НАЗВИ УСТАНОВ І УПРАВЛІНЬ

Це рекомендація [1: 98-108], коли перекладач пропонує, щоб під час перекладу назв установ і управлінь оці назви залишилися у формі мови оригіналу і в тексті перекладу і далі у наступному тексті уже рекомендується назви перекладати. Умовні правила перекладу таких назв перераховані в трьох можливих підходах:

1. деякі перекладачі не перекладають назви установ і управлінь до тексту перекладу, вони беруть їх до тексту перекладу в оригінальній формі з оригіналу;
2. назви перекладають;
3. перекладачі беруть одні імена з оригіналу та не перекладають їх, інші назви перекладають, що фактично є поєднанням попередніх двох підходів, коли перекладачі створюють свого роду «ієрархічну систему», у якій «вищі» назви у всій ієрархії переймаються неперекладені, «нижчі» перекладаються.

Проілюструємо це на прикладі перекладу з української (УМ) на словацьку (СМ). Заголовок міститиме такий текст:

Адміністрація президента України
Kancelária prezidenta Ukrajiny

і в наступному тексті використовуватиметься перекладена назва офісу як

Kancelária prezidenta Ukrajiny.

Подібним чином ми будемо діяти при перекладі зі СМ на УМ. Приклади:

У заголовку тексту наведемо обидва варіанти:

Národná rada SR
Верховна Рада СР

в наступному тексті згадаємо лише варіант *Верховна Рада СР*.

Для ілюстрації наводимо також інші приклади. Напрямок перекладу УМ -> СМ.

Приклади:

1. *Кабінет міністрів України*
Kabinet ministrov Ukrajiny
Úrad vlády Ukrajiny

і далі у тексті лише назва *Úrad vlády Ukrajiny*;

2. *Генеральна прокуратура України*
Generálna prokuratúra Ukrajiny;
3. *Верховний Суд України*
Verhovnyj súd Ukrajiny/ Verhovný súd Ukrajiny
Najvyšší súd Ukrajiny

далі лише *Najvyšší súd Ukrajiny*;

4. *Міністерство екології та природних ресурсів України*
Ministerstvo ekológie a prírodných zdrojov Ukrajiny
Ministerstvo životného prostredia Ukrajiny

далі як *Ministerstvo životného prostredia Ukrajiny*;

5. *Міністерство охорони здоров'я України*
Ministerstvo ochrany zdravia Ukrajiny
Ministerstvo zdravotníctva Ukrajiny

далі як *Ministerstvo zdravotníctva Ukrajiny*.

Наведемо також приклади перекладу в протилежному напрямку, тобто **СМ** -> **УМ**.

1. *Úrad vlády SR*

Уряд влади СР

Кабінет міністрів СР

далі у тексті як *Кабінет міністрів СР*;

2. *Slovenská informačná služba*

Словацька інформаційна служба

Служба безпеки СР

далі як *Служба безпеки СР*;

3. *Ministerstvo poľnohospodárstva a rozvoja vidieka SR*

Міністерство сільськогосподарства та розвитку сільських місцевостей СР

Міністерство аграрної політики та продовольства СР

далі як *Міністерство аграрної політики та продовольства СР*.

Для ілюстрації ми також подаємо інші назви словацькою та українською мовами, щоб показати, що назви одних і тих самих установ і органів у двох різних країнах не є ідентичними, хоча їхній зміст однаковий або майже однаковий.

Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Finančná správa Slovenskej republiky – sekcia daňová

Державна податкова служба України

Puncový úrad slovenskej republiky

Державна пробірна служба України

Slovenská správa ciest

Державне агентство автомобільних доріг України

Slovenský národný archív

Державна архівна служба України

Migračný úrad Ministerstva vnútra SR

Державна міграційна служба України

Zbor väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky

Державна пенітенціарна служба України

Hlavný banký úrad v Banskej Štiavnici

Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України

Українсько-словацький словник назв державних установ, які мають опорні гіпероніми «адміністрація», «рада», «кабінет», «прокуратура», «суд», «служба», «міністерство», «агентство» показує, що мова йде про багатослівні назви, коли опорний гіперонім виражений іменником, а також, що це лексикалізовані назви різного типу. Відрізняються тим, що опорний гіперонім доповнюється:

1. **прикметником**, що вказує на місце походження опорного гіпероніма, наприклад, *Štátny ústav pre kontrolu liečiv*, *Міністерство закордонних справ України*;

2. **іменник у різних відмінках** (наз., род., клич., оруд. в однині, а іноді й у множині), що вказує на:

- **сферу діяльності**, приклад: *Адміністрація президента України, Finančná správa Slovenskej republiky – sekcia colná;*
- **галузь спеціалізації**, наприклад: *Адміністрація президента України, Finančná správa Slovenskej republiky – sekcia colná;*
- **місцезнаходження установи**, наприклад: *Державна Інспекція ядерного регулювання України;*
- **кому належить, на чю честь було створено**, наприклад: *Úrad hraničnej a cudzineckej polície Prezídia Policajného zboru, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra v Bratislave.*

Опорні гіпероніми в еквівалентному значенні в українсько-словацьких парах можуть бути однаковими, але часто вони не є тотожними (однаковими) і можуть відрізнитися, що теж часто, додатками, з яких складається назва. Напр., *адміністрація – kancelária, служба – archív, кабінет – úrad, агентство – fond, агентство – ústav, служба – úrad, служба – stráž, пенітерціарна служба – väzenská a justičná stráž, авіаційна служба – letecký úrad, податкова служба – finančná správa – sekcia daňová* та інші.

Представленість окремих типів творення ергонімів також неоднакова в обох мовних системах (УМ – СМ). На практиці зустрічалися з такими текстами (з нього зроблений У-С словник), коли на українській стороні було реалізовано 7 типів, а на словацькій – до 11 типів. Видається, що в українській мові існує дещо більш системний підхід до творення назв установ, ніж у словацькій, де більша різноманітність, а отже, менша системність.

2. НАЗВИ СУДОВИХ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ ОРГАНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НИМИ СВОЄЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

На цьому місці тут у лівій колонці перераховуємо словацькі імена, а в правій – українські відповідники [5; 6]. Читач може помітити, що відповідники праворуч мають жирним шрифтом визначені деякі компоненти (частіше це доповнювальні прикметники та іменники) лексикалізованого зв'язку, які не є прямими відповідниками до компонентів назви джерела, але іноді є опорними гіперонімами. Назви цільовою (тут українською) мовою перекладено таким чином, щоб врахувати традицію використання назв, які називають ті самі органи влади та установи в Україні. Якщо для словацького контексту можна використати трохи адаптоване ім'я українською мовою, ми вказуємо його першим, а потім за крапкою з комою вказуємо його відповідник в українському середовищі, як його вживають українці [2]. Для судових перекладачів це гарна допомога, яка ілюструє, як саме перекладаються ці часті конструкції.

Ministerstvo vnútra
Policajný zbor Slovenskej republiky
Polícia SR
Prezídium policajného zboru SR

Міністерство **внутрішніх справ**
Поліцейський **корпус** Словацької Республіки
Поліція СР
Президія Поліцейського корпусу СР

Krajské riaditeľstvo PZ	Обласне управління ПК
Okresné riaditeľstvo PZ	Районне управління ПК
Mestská polícia	Міська поліція
Mestské riaditeľstvo PZ	Міське управління ПК
Miestne oddelenie polície	Міське відділення поліції
Kriminálna polícia SR	Кримінальна поліція СР
Odbor boja proti korupcii a organizovanej kriminalite	Управління боротьби з корупцією та організованою злочинністю
Odbor kriminálnej polície	Департамент (підрозділ) кримінальної поліції
Oddelenie ekonomickej kriminality	Відділ боротьби з економічною злочинністю
Služba poriadkovej polície	Патрульно-постова служба
Odbor poriadkovej polície OR PZ	Підрозділ патрульно-постової служби
Pohotovostný policajný útvar (PPU)	Районного управління ПК
Služba kriminálnej polície	Черговий підрозділ поліції
Riaditeľstvo služby kriminálnej polície	Служба кримінальної поліції
Úrad inšpekčnej služby MV SR	Управління служби кримінальної поліції
Inšpekcia ministerstva vnútra	Управління інспекційної діяльності
Národná kriminálna agentúra – NAKA SR	Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки
	Головна інспекція Нацполіції
	Міністерства внутрішніх справ
	Національне кримінальне агентство СР;
	Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; скор. Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України
Národný bezpečnostný úrad – NBÚ	Національне управління безпеки СР;
	Головний департамент з питань <i>національної безпеки</i> та оборони України
Najvyšší kontrolný úrad – NKÚ	Головне контрольне управління СР;
	Рахункова Палата (РА)

Prokuratúra	Прокуратура
Generálna prokuratúra SR	Генеральна прокуратура Словацької Республіки
Krajská prokuratúra (štátne zastupiteľstvo)	Регіональна прокуратура (державна прокуратура)
Okresná prokuratúra	Районна прокуратура
Ústavný súd	Конституційний Суд
Najvyšší súd SR	Найвищий Суд СР; Верховний Суд (УА)
Ústav súdneho lekárstva a medicínskych expertíz (pri MZ SR)	Інститут судової медицини та медичної експертизи (при Міністерстві охорони здоров'я Словацької Республіки)
Katastrálny úrad	Кадастрове управління
Štatistický úrad SR	Статистичне бюро СР; Державна служба статистики (УА)
Інші словосполучення:	
Policajná cela	слідчий ізолятор
Zariadenie pre zaistenie cudzincov	установа для запобіжного затримання іноземців
Vyšetrovacia miestnosť	слідча кімната
Záchytná stanica (protialkoholická)	витверезник
Evidenčno-štatistický systém kriminality	Обліково-статистична система злочинності; Єдина система обліку злочинів (УА)
Obchodný register	Комерційний реєстр; Єдиний державний реєстр юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців (УА), скороченням ЄДР
Trestný poriadok	Кримінально-процесуальний кодекс
Trestný zákon	Кримінальний закон; <u>Кримінальний кодекс (УА)</u>
Zákon o rodine	Сімейний закон; Сімейний кодекс України (УА)

3. ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

Частиною лексикалізованих словосполучень часто є також місце призначення даної установи, органу, офісу, тобто місце його роботи, і це автоматично створює потребу чи, принаймні, питання, як з тим впорається перекладач. Світлана Пахомова у своїй праці [3:34-40] зазначає, що на практиці існують варіації в транспонуванні словацьких топонімів

українською мовою. Такі області, як *Šariš*, транслітеруються українською як *Шариш* або *Шариш*, *Zemplin* як *Земплин* або *Земплин*, *Prešov* як *Прешов* або *Пряшів*, *Košice* як *Кошиці* або *Кошице* тощо. Більш детально про це у згаданій вище роботі, тут ми згадаємо лише деякі важливі факти. Автор стверджує, що

- графеми **-št'** транскрибуються українською мовою за допомогою графеми **-щ'**: *Banská Štiavnica* - *Банська Щавниця*, *Sobotište* – *Соботище*, *Trhovište* - *Трговище*;
- графема **-ô** транскрибується українською графемою **-о-**: *Bartošova Lehôtka* – *Бартошова Леготка*, *Gótopany* – *Готовани*, *Horná Pôtoň* – *Горна Потонь*;
- графема **-ä** транскрибується українською графемою **-е-**: *Demänovská Dolina* – *Деменівська Долина*;
- дифтонг **-ia** транскрибувати графемами **-а-, -я-**: *Banská Štiavnica* – *Банська Бистриця*, *Dvorianku* – *Дворянки*;
- дифтонг **-ie** необхідно транскрибувати графемами **-і-, -е- або -є-**: *Hniezdne* – *Гніздне*, *Drienčany* – *Дренчани*.

Крім того, С. Пахомова зазначає [3:40-41], що словацькі топоніми з групами приголосних також транскрибуються українською мовою як групи приголосних без будь-яких вокалізацій цих груп. Наприклад, *Kráľova Lehota* – *Кральова Легота*, *Kráľovský Chlmec* – *Кральовський Хлмець*, *Zlaté Klasy* – *Злати Класи*, хоча вокалізація таких груп є типовою для української, але в цих випадках йдеться про збереження та повагу до іншомовного феномену.

Також при переписуванні назв із топонімом із складотворчими приголосними **-р-, -л-** пропонує С. П. [3:41-42] транскрибувати топоніми українською мовою без вокалізації, тобто поважати іншомовні явища і в мові перекладу. Наприклад, *Hrnčiarovce* – *Грнчарівці*, *Dlhé Klčovo* – *Довге Клчово*, *Dolné Srnie* – *Дольне Срньо*, *Prietřž* – *Претрж*, *Smrďáky* – *Смрдаки*.

На думку цієї ж авторки [3:42-49], топоніми зі словацькими словотвірними формантами (суфіксами) мають транскрибуватися українською мовою так, щоб ті отримували українські суфікси/ форманти, і в такій запропонованій системі:

- словацьке **-ov** як українське **-ів**: *Dolný Lieskov* – *Дольний Лесків*, *Bardejov* – *Бардіїв*, *Kujov* – *Куїв*;
- словацьке **-ík** як українське **-ик**: *Hrabovčik*, *Solník*, *Svidník* – *Грааівчик*, *Солник*, *Свидник*;
- словацьке **-ič** як українське **-ич**: *Galich*, *Ulič*, *Vladich* – *Галич*, *Улич*, *Владич*;
- словацьке **-iš** як українське **-иш**: *Malý Krtíš*, *Šariš* – *Малий Кртіш*, *Шариш*;
- словацьке **-ín** як українське **-ин**: *Duplín*, *Starina*, *Trenčín* – *Дуплин*, *Старина*, *Тренчин*;
- словацьке **-ica** як українське **-иця**: *Lubica*, *Nimnica* – *Любиця*, *Німниця*;
- словацьке **-ec** як українське **-ець**: *Dvorec*, *Jablonec*, *Podolínec* – *Дворець*, *Яблоньць*, *Подолінець*;
- словацьке **-sk, -ck** як українське **-ськ, -цьк**: *Drábsko*, *Haniska*, *Osuské* – *Драбське*, *Ганиська*, *Осуске*;
- словацький префікс **pod-** схожий на український **під-**: *Podbrezová*, *Podhorany*, *Podhradie* – *Підбрезова*, *Підгоряни*, *Підграддя*;

- словацьке **-ice** як українське **-іце**: Budmerice, Levice, Sedlice – Будмериці, Левиці, Седлиці;
- словацьке **-ince** як українське **-инці**: Plachtince, Včelince – Плахтинці, Вчелинці;
- словацьке **-ovce** як українське **-івці/ -ївці**: Čečeňovce, Fekišovce – Чечеївці, Фекишівці.

Крім того, Світлана Пахомова [3:49] пропонує у цій же праці застосовувати граматичний рід мови перекладу та перекладати імена, що відмінюються у словацькій мові за зразком *vyšvedčenie* (словацька флексія **-ie**), українською мовою за допомогою форманта **-я**. У такому разі географічні назви в перекладі українською мовою звучатимуть як *Підгір'я* (слов. *Podhorie*), *Підграддя* (*Podhradie*), *Підскалля* (*Podskalie*), *Себедражжя* (*Sebedražie*), *Трня* (*Tŕnie*), *Заріччя* (*Zárečie*), *Заскалля* (*Záskalie*) а под.

На думку авторки С.П. [3:51-52], прикметники в географічних назвах також слід адаптувати до системи цільової мови та перекладати як *Великий* (слов. *Veľký*), *Нижній* (*Nižný*), *Словацький* (*Slovenský*). Авторка доводить це низкою прикладів у своєму дослідженні, які зі зрозумілих причин тут не наведені, їх можна знайти в її роботі. Вона стверджує, що недотримання морфологічних властивостей прикметника в мові перекладу призводить до деформації граматичної структури власного імені, до порушення синтаксичних зв'язків між компонентами складеного імені, а часто й до небажаної міжмовної омонімії, що може ускладнити розуміння тексту та інформації в ньому. Наприклад, *Nižné Nemecké*, *Vyšné Nemecké*, *Slovenský Raj* буде правильно перекладено як *Нижнє Німецьке*, *Вишнє Німецьке*, *Словацький Рай* замість неправильної транскрипції *Ніжнє Німецьке*, *Вишне Німецьке*, *Словенски Рай*, оскільки такі транскрипції мовою перекладу можуть означати щось інше, ніж насправді вони означають, тобто, що *Nemecké* је *ніжнє* а *Slovenski Raj* знаходиться в Словенії.

Принцип дотримання орфографічних і пунктуаційних правил перекладної мови також поширюється на правильний переклад, на що також звертає увагу Світлана Пахомова [3:52-54], а саме на те, що в перекладній українській мові географічні назви, компонентами яких є прийменники **над**, **при**, **на**, **під** (складові частини) будемо перекладати і писати через дефіс: *Банівці-над-Бєбравою*, *Червениця -при-Сабинові*, *Клаштор-під-Зневом*, *Златна-на-Острові* та інші (згадані у праці С.П.). Порівняйте зі словацькими *Bánovce nad Bebravou*, *Cervenica pri Sabinove*, *Kláštor pod Znievom*, *Zlatná na Ostrov* тощо.

4 ВИСНОВКИ

Перекладаючи назви установ, установ, судових органів, перекладач повинен дотримуватися правила, згідно з яким у гріфі тексту перекладу подається назва мовою оригіналу, зберігаючи при цьому форматив відповідно до традиції та правил мови оригіналу. Це часто лексикалізовані словосполучення з опорним гіперонімом, який у мові перекладу не ідентичний гіпероніму в мові оригіналу, і перекладач у мові перекладу цей факт бере до відома та обирає традиційний гіперонім мови перекладу, а також додаткові іменники та прикметники як компоненти словосполучення, що несуть інформацію про місцезнаходження певного закладу, його спеціалізацію, його спрямованість тощо, добирає перекладач з мови перекладу, тобто цільової мови.

Щодо переписування топонімів зі словацької мови на українську, то українська лінгвістка Світлана Пахомова [3] пропонує правила передачі таким чином, що точно

перелічує транскрипції конкретних голосних і приголосних звуків, груп приголосних фонетичними та графічними засобами мови перекладу. Вона також пропонує вживати словотвірні форманти (суфікси) мови перекладу та використовувати їх під час транскрипції словацьких топонімів українською мовою, а також рекомендує дотримуватися правил пунктуації та граматики мови перекладу.

У своїй книзі Алена Дюріцова [1] говорить про переклад як передачу культури та про те, що юридичний текст і його переклад стоять між двома юридичними системами, а перекладач таким чином вирішує специфіку комунікації між «юридичними культурами». За її словами, переклад юридичних текстів має міждисциплінарний характер, оскільки поєднує знання з лінгвістики двох мов, з правничої науки спілкуючих країн, культурології цих країн, під якою розуміються звичайні процедури і стереотипи мислення та діяльності, що обов'язково повинен якісний перекладач знати. Додамо, що перекладач сам повинен знати, коли він буде брати в увагу традиції, що діють у мові перекладу.

Юридична мова широко використовується як загальна мова, але на відміну від інших професійних мов, її мовні засоби рідко проникають у загальну мову. У юридичній мові також не вживаються слова іншомовного походження, якщо і вживаються, то взяті з інших галузей науки. Юридична мова є національною, а не міжнародною. Технічні (суто фахові) слова та юридичні терміни – це ті мовні засоби, які гарантують точність терміна, його однозначність, абстрактність і стилістичну нейтральність. Один і той самий термін може мати різне визначення в двох правових системах і називати різні речі та явища, які не є ідентичними. Крім того, багато нових термінів мають додаткові атрибути, які також використовуються в звичайній мові, але у науковій (професійній) мові вони можуть визначати нове явище, предмет. Нові терміни створюються шляхом похідних від існуючих термінів, а також шляхом їх метафоризації та метонімізації. Незнання нових значень призводить неспеціалістів до непорозуміння у спілкуванні між експертом і неспеціалістом. Спілкування також може ускладнюватися явищами синонімії, омонімії та полісемії в кожній мові. У кримінальному кодексі кожної країни окремі юридичні терміни, їх точність і чіткість даються легальними визначеннями. Вони правовою системою точно визначені, вони дані. Кожен перекладач повинен враховувати ці факти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ďuricová A. Preklad právnych textov. Teória, prax a konvencie. Banská Bystrica: Belianum 2016. 148 с.
2. Myronova H. – Gazdošová O. Česko-ukrajinský právnický slovník/Чесько-український юридичний словник. Brno: Masarykova univerzita 2009. 374 с.
3. Pakhomova S. Transformácia a transpozícia onomastických kategórií v slovanských jazykoch. Prešov: Filozofická fakulta 2022. 292 с.
4. Pakhomova S. – Džoganik J. – Kuz H. Slovensko-ukrajinský slovník ojkoným/Словацько-український словник ойконімів. Prešov: Filozofická fakulta 2022. 124 с.
5. Uraz Š. Ukrajinsko-slovenský právnický slovník. Bratislava: Herba, spol. s.r.o. 2012. 200 с.
6. Uraz Š. Slovensko-ukrajinský právnicko-ekonomický slovník. Bratislava: Herba, spol. s.r.o. 2012. 328 с.

Kredátusová Jarmila, associate prof., PhD

University of Presov, Faculty of Arts, Institute of Ukrainian Studies, Slovakia

TRANSLATION OF THE NAMES OF OFFICES, INSTITUTIONS, JUDICIAL BODIES AND GEOGRAPHICAL NAMES INTO UKRAINIAN AND SLOVAK - STANDARDS, CONVENTIONS AND RECOMMENDATIONS IN LEGAL TRANSLATION

In the article, we explain how to correctly translate the names of offices, institutions, judicial bodies and geographical names (and their components) into Ukrainian and Slovak and vice versa. We describe possible approaches to their translation and illustrate the correct procedures for specific titles. The paper is interesting and useful in that it offers the correct Slovak and Ukrainian equivalents of names that are very often part of court texts. In the article, we also explain how the geographical components of these names are translated, as well as their individual parts, and why this is so. The paper helps translators of court texts by showing them these names in their traditional form in the original language and making recommendations for their transfer into the language of translation. It points to standards in both languages and their respect in the translation process.

Key words: Slovak language, Ukrainian language, names of institutions, names of offices, names of judicial bodies, geographical names, translation, norms, recommendations.

УДК 811.111-26

Бідненко Н.П., канд. філол. наук, доцент

Університет імені Альфреда Нобеля, Дніпро

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена проблемам сучасної української термінології та теорії і практики перекладу науково-технічної літератури. Автор статті досліджує шляхи формування практичних та теоретичних основ термінології і науково-технічного перекладу в Україні, а також проблеми, які виникають на сучасному етапі, а саме, проблема систематизації термінів, їх стандартизації і кодифікації; питання щодо створення єдиної електронної національної термінологічної бази даних, а також ефективного використання різних термінологічних ресурсів (електронних словників, програмного забезпечення, мережних ресурсів) для якісного перекладу науково-технічної літератури, проблема забезпечення термінологічною грамотністю майбутніх перекладачів.

Ключові слова: українська термінологія, переклад науково-технічної літератури, проблема систематизації термінів.

© Бідненко Н.П., 2024

Постановка проблеми. Сьогодні сучасна європейська термінологія увійшла у новий етап свого розвитку: вирішено питання, пов'язані з труднощами систематизації і кодифікації термінологічних баз через лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, створено електронні багатомовні термінологічні словники, наприклад, EuroTermBank, та ін. Поява багатомовних термінологічних електронних словників і баз даних, у свою чергу, сприяла ефективному використанню термінологічних ресурсів, покращила рівень фахової комунікації і якість науково-технічного перекладу в європейських країнах. До процесу створення багатомовних електронних термінологічних словників, тезаурусів, баз даних в Європейському Союзі долучилися термінологічні центри, освітні установи, перекладацькі агенції, професійні перекладачі, лінгвісти, студенти-філологи, які і досі беруть участь у ретельному відборі й описі термінів, їх систематизації, адаптування і оновлення до сучасних мовних норм. Проте публікації багатьох українських дослідників (А.С. Д'якова, В.І. Карабана, А.Я. Коваленко, Л.О. Симоненко, М.Д. Гінзбурга, Т.Р. Кияка, Л.П. Білозерської, Н.В. Возненко, С.В. Радецької, І.М. Кочан, В.Л. Іващенко, Л.М. Черноватого, Л.Г. Наконечної, Л.М. Полюги та багатьох ін.) свідчать, що на даний час в українському термінознавстві та термінографії ще не сформовано єдиних норм для відбору величезної кількості сучасної термінологічної лексики з науково-технічної літератури, її систематизації для створення національної електронної термінологічної бази даних, яка б задовольняла сучасним потребам професійного спілкування. Завдяки стрімкому науково-технічному прогресу нові терміни з'являються дуже інтенсивно, і науковці не встигають обробляти такий великий масив даних. Більш того, бракує технічних можливостей, і питання про створення багатомовного електронного термінологічного словника, в якому б була представлена українська, залишається відкритим (Див. Б.Є. Ріцар, М.Д. Гінзбург, Л.Д. Малевич, С.М. Зозуля, А.С. Ольховська та ін.). Серед найактуальніших проблем сучасної української термінології і перекладу науково-технічної літератури можна також визначити і питання щодо формування термінологічної компетентності студентів філологічних спеціальностей українських вищих навчальних закладів, адже знання і вільне володіння сучасною термінологією (загальною і спеціальною), вміння використовувати термінологічні словники, особливо електронні, різні пошукові системи для швидкого, якісного і кваліфікованого перекладу визнано найважливішими професійними компетентностями майбутніх перекладачів [27; 33].

Аналіз наукових праць і публікацій, присвячених сучасним проблемам української термінології і перекладу науково-технічної літератури, доводить, що вирішення питань стосовно принципів систематизації і кодифікації українських термінів, а також терміноворення знаходиться в тісному зв'язку з дослідженням історії та розвитку термінології і термінознавства в Україні. В останні десятиліття проблема систематизації української термінології, використання сучасних електронних термінологічних словників і ресурсів для ефективної фахової комунікації і якісного науково-технічного перекладу набули особливої ваги. Зокрема проблемні застосування багатомовних термінологічних словників і електронних термінологічних ресурсів з метою надбання професійної компетентності майбутніми перекладачами, викладачами і філологами представлено в публікаціях Л.М. Черноватого, Ю.Г. Білецької, С.М. Зозулі, А.С. Ольховської, О.О. Мацок, А.В. Шибі та ін. Науковці стверджують, що сьогодні надзвичайно важливо дослідити етапи становлення української термінології і перекладу науково-технічної літератури, враховуючи досвід світової науки, представників різних термінологічних шкіл і дослідницьких

центрів. Саме через висвітлення наведених проблем можливо представити сучасні питання української термінології, термінознавства і науково-технічного перекладу більш детально.

Мета дослідження полягає в аналізі становлення і розвитку української і світової термінології, формування практичного досвіду науково-технічного перекладу, систематизації термінознавчого матеріалу для теоретичного узагальнення й осмислення проблем, що виникають в Україні на сучасному етапі. Систематизація і узагальнення теоретичних і практичних питань сучасної української термінології і науково-технічного перекладу є актуальними, оскільки надають можливості представити основні напрями досліджень у національному термінознавстві, висвітлити перспективи подальшого розвитку.

Методика дослідження передбачає поєднання теоретичних методів (аналіз літератури з проблем дослідження, державних нормативних документів, матеріалів конференцій і публікацій у періодичних фахових виданнях з метою визначення стану розробленості досліджуваної теми та перспектив її подальшого вивчення, порівняння й узагальнення різних поглядів і досвіду термінологічної роботи) та практичних (висвітлення авторських напрацювань і наукових досліджень, застосованих у навчальному процесі майбутніх перекладачів, узагальнення і систематизація власного практичного досвіду з перекладу науково-технічної літератури).

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно визначити, що термінологія – це наука, що займається дослідженням та утворенням різних термінів, яка не є новою галуззю лінгвістики, але лише останніми десятиліттями була систематично розроблена з повністю виваженими принципами та методологією. Термінологія сьогодні є незалежною галуззю мовознавства, що узагальнює досвід термінологічних робіт і термінологічних явищ зі своєю структурою і чітко регульованими термінологічними базами або ресурсами. Сучасний лінгвіст К. Валеонтіс, президент Грецького товариства з питань термінології (ELETO), розглядає термінологію у двох основних значеннях:

1. термінологія – це дисципліна, що стосується принципів і методів, які регулюють вивчення понять та їх значень (термінів, назв, символів) у будь-якій тематичній галузі, а також роботу зі збору, обробки та управління відповідними термінологічними базами даних;
2. термінологія – це набір термінів, що належать до спеціальної мови певного предметного поля (поняття та їх визначення спеціальними мовами) [30].

У другому значенні термінологія розуміється як багатогалузева наука, що запозичує основні терміни та поняття з науки і техніки, інформаційних технологій та інших сфер людської діяльності, та належним чином адаптує їх для професійної комунікації.

Досліджуючи сучасну термінологію, лінгвісти, як правило, визначають такі аспекти цієї науки:

- 1) галузь мовознавства, що вивчає та систематизує терміни (А.Ф. Циткіна, Л.П. Білозерська, Н.В. Возненко, С.В. Радецька);
- 2) професійна лексика як частина національної мови (англійська термінологія, українська термінологія тощо) (Т.Р. Кияк, А.Я. Коваленко, Л.М. Черноватий, В.І. Карабан);

3) спеціальні слова або професійна термінологія, що використовується у професійному спілкуванні (лінгвістична, медична, судова, електротехнічна тощо) (А.С. Д'яков, І.М. Кочан, Л.Д. Малевич).

Термінологія в сучасному світі пов'язана зі спеціальними мовами або мовами для спеціальних цілей (LSP), з науково-технічною інформацією, професійним спілкуванням, науково-технічною літературою і перекладом [29].

Існує багато проміжних позицій, що визначають термінологію в теоретичному аспекті лише в рамках інших дисциплін. Наприклад, для лінгвістів термінологія становить частину лексики, обмежену предметним полем та прагматичним вживанням; для спеціалістів предметної галузі термінологія є формальним відображенням концептуальної організації спеціальних понять та професійного спілкування; для кінцевих користувачів (прямих або проміжних) термінологія - це набір практичних лінгвістичних одиниць для спілкування, створених за критеріями економічності, стислості та придатності. Багатофункціональність термінології зумовлює зацікавленість у її стандартизації та встановлення належних регулюючих механізмів. Фахівці використовують термінологію незалежно від того, чи підходить термін певній мовній системі, чи не підходе. Професійні комунікативні потреби починаються зі знання понять та з потреб спілкування, а інтерес до термінології з боку фахівців зосереджений на поняттях і на тому, як ці поняття можна чітко і швидко використовувати. Відповідно до цього підходу, термінологія - це насамперед інструмент для професійного спілкування спеціалістів з певними методами роботи та знаннями, об'єднаними в одну професійну галузь [3; 5]. У цьому сенсі термінологія потребує тільки ефективні багатомовні технічні засоби. Користувачі термінології - це фахівці, викладачі, перекладачі, лінгвісти, термінологи, науковці, яким термінологія потрібна для виконання своїх професійних обов'язків (опису і обробки термінологічного матеріалу, складання глосаріїв, термінологічних словників, для науково-технічної літератури і перекладу, для викладання мов для спеціальних цілей (LSP) в освітніх установах).

Загальна теорія термінології базується на концептуальних зв'язках між термінами та поняттями науки і техніки, та на поєднанні з іншими дисциплінами такими, як лінгвістика, логіка, онтологія та інформатика. Сучасні дослідники, доводять, що термінологія не є хаотичним набором термінів, а є системою спеціальних слів, логічно та мовно організованих, наголошуючи, що термінологія - це наука, яка вивчає спеціальну професійну лексику, її типологію, походження, форми, зміст, функціонування та використання, створення та розвиток [2; 4].

Таким чином, термінологія – це галузь мовознавства, що займається спеціальними мовами, професійним спілкуванням, фаховою галузевою інформацією та перекладом науково-технічної літератури.

Мовознавці вже визначили суспільне та політичне значення термінології як у національному, так і в міжнародному масштабах [31]. У сучасному економічному просторі термінологія посідає привілейоване місце: посилюється міжнародна діяльність, створюються умови для обміну досвідом країн, які поділяють спільні вимоги та стандарти науки і техніки і зацікавлені у співпраці, змінюється та консолідується міжнародна термінологія. Прикладами цих процесів є обмін інформацією науковцями та міжнародна співпраця у навчанні термінологів.

Нарешті, структура світової термінології пов'язується з плануванням. Так, європейські країни зіткнулися з проблемами фрагментації термінологічних ресурсів та відсутністю координації у розвитку термінології в цілому, тому було розпочато проєкт EuroTermBank, який сприяв покращенню термінологічної інфраструктури країн ЄС і привів до створення централізованої термінологічної бази даних онлайн, пов'язаної з іншими термінологічними базами та ресурсами країн-членів ЄС [28].

Більшість науковців погоджується, що термінологія в Україні була оновлена лише у 1991 році після розпаду Радянського Союзу, тому процеси вдосконалення та розвитку термінознавства і науково-технічного перекладу тривають: складаються українські термінологічні словники, проводиться велика кількість різноманітних наукових досліджень з термінології, публікуються статті та навчальна література, присвячені українській термінології і науково-технічному перекладу (М.Д. Гінзбург, М.З. Мучка, В.І. Карабан, А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько, А.Я. Коваленко, В.Л. Іващенко, І.М. Кочан, Л.П. Білозерська та ін.). Сьогодні в Україні існують термінологічні центри, основні з котрих знаходяться у Києві, Харкові і Львові, зокрема Львівський термінологічний центр, започаткований у свій час на кафедрі української мови Львівського національного університету; Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ) у Національному університеті «Львівська політехніка», Галузевий Нормативно-термінологічний центр нафтогазового комплексу у Харкові, наукова-термінологічна комісія на базі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», нарешті термінологічний центр на базі відділу науково-дослідної роботи ДНТБ України та багато ін.

Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ) сьогодні проводить наукові термінологічні дослідження, забезпечує організацію та координацію процесу термінотворення, експертизу, затвердження та впровадження українськомовних термінологічних стандартів; надає практичні рекомендації щодо унормування української науково-технічної термінології; розробляє комп'ютерне забезпечення для формування банку стандартів української науково-технічної термінології; сприяє міжнародному співробітництву й обміну досвідом у сфері стандартизації науково-технічної термінології, приймає участь у діяльності відповідних міжнародних комісій ISO, IEC, InfoTerm; організовує підвищення кваліфікації фахівців, науковців, термінологів. За підтримки Міністерства освіти і науки України, Національного університету «Львівська політехніка» та інших українських установ з 1993 р. ТК СНТТ організовує Міжнародну наукову конференцію «Проблеми української термінології СловоСвіт», а щорічні публікації вісника «Проблеми української термінології» свідчать, що процес термінологічного розвитку в Україні триває. Працівники ТК СНТТ (Б.Є. Рицар, М.Г. Зубков, Р.Т. Мисак, О.В. Мацейовська, М.В. Комова, Р.Б. Микульчик, І.М. Кочан, М.Д. Гінзбург та багато ін.) накопили значний досвід у створенні концептуальної бази та практичних рекомендацій щодо нормалізації української науково-технічної термінології, який дозволив у 2000 р. розпочати широкомасштабний лексикографічний проєкт, відомий як термінологічна серія «СловоСвіт» [21].

За ці роки ТК СНТТ опублікував дванадцять праць, а саме дев'ять термінологічних словників різних предметних галузей: інженерія доквілля, інсталяційних інженерних технологій, теплотехніки та коксохімії, архітектури і будівництва, інформатики та програмування, медицини тощо, видано 3 електронних словника. На даний час співробітники ТК СНТТ працюють над створенням багатомовного мультимедійного електронного термінологічного словника.

У 2008 р. на XIV Міжнародному з'їзді славистів було сформовано Комісію з термінознавства "СлавТерм", основними завданнями якої було подальше розроблення загальної теорії терміну та його сутнісних характеристик; осмислення сучасної структури термінознавства; організація заходів щодо покращення термінологічної й термінознавчої освіти; розроблення рекомендацій щодо використання термінологічних досягнень, налагоджування контактів із різними термінологічними центрами, визначення основних дослідницьких напрямів розвитку теоретичного термінознавства та його методологічних засад, вивчення загальних тенденцій розвитку слов'янської термінографії й формування сфери термінографічного прогнозування, виявлення основних напрямів термінологічної діяльності та навчання термінології, забезпечення професійної підготовки спеціалістів-термінологів у різних слов'янських країнах [6]. Під керівництвом Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів розпочато публікацію теоретичного журналу з проблем термінознавства, збірники наукових праць "Українська термінологія і сучасність" (з 2013 р.), "Термінологічний вісник" (з 2015 р.), опубліковано колективну монографію "Слов'янське термінознавство кінця ХХ – початку ХХІ століть" (у 2018 р.).

Загалом діяльність Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів спрямована на узагальнення досвіду наукових пошуків у галузі термінознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст., систематизації персоналій відомих слов'янських термінологів, фундаментальних термінознавчих праць, термінологічних організацій і шкіл, навчальної і довідкової літератури з термінології, розроблення концепції єдиного слов'янського термінологічного простору і створення відповідних термінознавчих корпусів; співпрацю з термінологічними організаціями різних країн, яка передбачає участь у наукових конференціях, симпозіумах, семінарах, круглих столах та наукових проєктах.

У перші десятиліття ХХІ ст. спостерігаємо надзвичайну термінографічну активність в Україні: видано декілька десятків термінологічних словників (двомовних, багатомовних, перекладних, словників-довідників, енциклопедичних словників, тлумачних, частотних, словників-тезаурусів, словників нових термінів) [20].

Починаючи з 2000 р. відділ наукової мови НАНУ відредагував понад 20 українських термінологічних словників, зокрема Українсько-російський словник наукової термінології за редакцією Л.О. Симоненко (2004), Словник-довідник назв осіб за видами діяльності за редакцією М.П. Годованої (2009), Словник української біологічної термінології за редакцією Д.М. Гродзинського і Л.О. Симоненко (2012), електронний тлумачний Українсько-російсько-англійський термінологічний словник-довідник «Зварювання» із розширеними семантичними та ілюстративними функціями, створеного у співпраці зі спеціалістами Інституту електрозварювання імені Є.О. Патона НАНУ (2013), двотомний Словник металургійних термінів (українська грузинська-російська-англійська-німецька-французька) у співпраці зі спеціалістами Інституту електрозварювання імені Є. О. Патона НАНУ та за підтримки Національної академії наук Грузії, (2014) та багато інших [10; 22; 23; 24].

Актуальними проблемами сучасної української термінології і перекладу науково-технічної літератури є розвиток термінологічних систем, стандартизація і кодифікація термінів [9; 10]. Питання систематизації науково-технічної термінології, культури наукової мови, створення українських електронних термінологічних словників для кваліфікованого перекладу науково-технічної літератури досліджуються у працях українських мовознавців І.В. Корунця, Т.Р. Кияка, А.С. Д'якова, А.М. Науменка, В.І. Карабана, А.Я. Коваленко, Л.М. Черноватого, Л.О. Симоненко, Л.П. Білозерської, Н.В. Возненко, С.В. Радецької та багато інших. Серед сучасних проблем перекладу науково-технічних текстів можна визначити відсутність нормативної термінологічної лексики в українській мові, її функціональності взагалі, широке використання калькування при перекладі термінів-неологізмів і безеквівалентних термінів, неусталеність граматичних форм деяких термінів, яке приводе до подвійних норм і стандартів, термінологічна варіація, невирішеність деяких теоретичних засад української термінології, суперечки в термінознавчих висновках та багато ін. [9]. Тому необхідним напрямом сучасного термінознавства і науково-технічного перекладу є стандартизація української термінології і термінотворення. Відсутність сформованої повноцінної терміносистеми призводить до калькування при перекладі нових іншомовних термінів або прямого запозичення в українську [11]. Як приклад, можемо навести переклад текстів зі сфери інформаційних і комп'ютерних технологій, де багато термінів-запозичень з англійської. Сьогодні проблема полягає у створенні в Україні єдиного нормативно-термінологічного ресурсу, бажано електронного, щоб уникнути подвійних стандартів і покращити рівень наукової мови і перекладу науково-технічної літератури [7].

Вирішити всі ці проблеми допомагають численні наукові семінари та конференції, які організовують науково-дослідницькі центри та освітні установи: щорічна міжнародна наукова конференція “Українська термінологія і сучасність”, Інститут української мови НАН України, “Проблеми української термінології”, Національний університет “Львівська політехніка”, міжнародна конференція “Термінологія та переклад” та ін. Багато зусиль докладається до державних проєктів лінгвістичного планування та систематизації українських термінологічних ресурсів. Так, Український мовно-інформаційний фонд започаткував (1994 р.) і координує програму зі створення серії україномовних словників нового покоління - “Словники України”, яка вже налічує понад 70 праць [24]. Серед них слід відзначити перший в Україні повномасштабний електронний словник української мови - Інтегровану лексикографічну систему “Словники України”, одинадцять версій якої промислово випущено на лазерних дисках, починаючи з 2001 року.

В Українському мовно-інформаційному фонді створено перший в Україні лінгвістичний корпус, який має обсяг понад 43 млн. слововживань і становить сучасну експериментальну основу для проведення фундаментальних мовознавчих досліджень та укладання лексикографічних праць нового покоління. Нещодавно розроблено і введено в експлуатацію інформаційно-лінгвістичну систему, що функціонує в Інтернеті - Український лінгвістичний портал, який теж створений Українським мовно-інформаційним фондом НАН України [24]. Такі проєкти розвивають і укріплюють культурну ідентичність, забезпечують систематизацію української термінології, дозволяють національній термінології стати частиною світової термінологічної бази.

Прискорений розвиток науки і техніки, нові засоби комунікації, необхідність стандартизованих товарів, продуктів і послуг, поява нових ринків для науково-технічного, культурного та комерційного обміну значним чином впливають і на розвиток світової термінології. Для обміну термінологічними знаннями і досвідом науково-технічного перекладу організуються міжнародні лінгвістичні проекти, залучаються фахівці з різних галузей людської діяльності, проводяться щорічні навчання термінологів і перекладачів. Більш того українські термінологічні центри співпрацюють з європейськими науково-дослідницькими проектами IATE ('Interactive Terminology for Europe') project, the EU's terminology database, The Translator's Workbench Project, Trados Translator's Workbench, EuroTermBank, Language Industry Platform (LIND-Web), GALA CRISP (Collaborative Research, Innovation & Standards Program) та ін. і демонструють чітку тенденцію до системної інтеграції у світовий термінологічний простір та вдосконалення термінологічної діяльності для активної співпраці з іншими відповідними організаціями, асоціаціями та установами на всіх рівнях (The European Association for Terminology).

Прогрес науки і техніки, інформаційні технології спричинив появу нових вимог до професійної діяльності сучасних перекладачів, а також якість послуг перекладу та нові компетенції до професії перекладача [1]. Отже серед сучасних проблем української термінології і науково-технічного перекладу є проблема вивчення термінологічної лексики або мов для спеціальних цілей (LSP), формування лінгвістичної компетентності перекладачів, надбання навичок працювати в системі автоматизованого перекладу, ефективно використовуючи електронні термінологічні словники, сучасні пошукові системи та інші технології. Знання сучасної термінології (загальної та спеціальної), вміння користуватися термінологічними глосаріями, особливо електронними, різними пошуковими системами для швидкого, кваліфікованого перекладу визнані серед найважливіших професійних компетенцій перекладача [3; 25].

Тепер у розпорядженні термінологів є нові інформаційно-комп'ютерні технології, що керують змінами в термінологічному колі, надають можливості зберігати великі за обсягом масиви термінів, формувати і ефективно використовувати термінологічні ресурси, надаючи вільний доступ до термінологічних баз даних. Однак ці новітні термінологічні бази даних вимагають постійного оновлення. Українські лінгвісти разом з перекладачами, термінологами працюють над систематизацією і стандартизацією термінів та понять у кожній спеціальній галузі науки і техніки.

Висновки. Аналізуючи шляхи формування і розвитку теоретичних основ і практичних навичок термінології і перекладу науково-технічної літератури в Україні на сучасному етапі, можна зробити висновок, що українська термінологія потребує систематизації термінологічного матеріалу, створенні національних термінологічних баз даних для ефективного використання термінологічних ресурсів у професійній діяльності і комунікації. Ці процеси вимагають адаптації знань системної лінгвістики, методів термінологічних досліджень, відповідних інформаційно-технічних засобів для інтеграції українських термінологічних ресурсів у світові бази даних.

Дослідивши теперішній стан української термінології, ми дійшли висновку, що тільки у XXI столітті українські лінгвісти, термінологи, перекладачі, спеціалісти об'єднали свої зусилля, щоб запустити процес систематизації національних термінологічних ресурсів і створити чітко структуровані різногалузеві електронні термінологічні бази даних.

Однак, слід зазначити, що багато проблем сучасної української термінології і науково-технічного перекладу залишаються невирішеними. Так, вимагають негайного вирішення питання систематизації нових термінів, їх стандартизації та кодифікації, розвитку термінологічних систем, культури наукової мови; питання щодо створення єдиної національної термінологічної бази даних, а також ефективного використання різних термінологічних ресурсів (електронних словників, програмного забезпечення, мережних ресурсів) для якісного науково-технічного перекладу. Розширення різногалузевого застосування української мови вимагає ретельного вивчення термінологічних та лексико-графічних проблем, функціональності і нормативності української термінологічної лексики, усунування недоліків при перекладі науково-технічної літератури таких, як використання калькування при перекладі термінів-неологізмів і безеквівалентних термінів, неусталеність граматичних форм деяких термінів, що приведе до подвійних норм і стандартів, термінологічні варіації. Тому необхідним напрямом сучасного термінознавства і перекладу науково-технічної літератури в Україні є стандартизація української термінології і термінотворення, нормалізація національної термінології, уникнення надміру великої кількості іншомовних елементів і створення єдиного електронного нормативно-термінологічного ресурсу для уникнення подвійних стандартів і покращення рівня наукової мови і перекладу.

Актуальними залишаються і проблеми розробки сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій в українській термінографії, оскільки створення електронних словників неможливо без технічної підтримки. Необхідно створити нові програмні продукти для зберігання великих за обсягом масивів різногалузових термінів, які допоможуть сформувавши і ефективно використовувати українські термінологічні ресурси, надаючи вільний доступ до термінологічних баз даних.

Серед сучасних проблем української термінології і науково-технічного перекладу залишається і проблема вивчення термінологічної лексики (загальної та спеціальної), мови для спеціальних цілей (LSP), формування лінгвістичної компетентності перекладачів, надбання навичок працювати в системі автоматизованого перекладу, ефективно використовуючи сучасні термінологічні міжнародні та національні бази даних, електронні термінологічні словники, глосарії, пошукові системи та хмарні технології. Тому необхідно змінити навчальні програми з підготовки майбутніх перекладачів, надати більше уваги оволодінню практичними навичками застосування засобів автоматизованого перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бідненко Н.П. Зміст та сучасні вимоги професії перекладача (з досвіду викладача перекладу). *Педагогіка і психологія: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*. ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-учбовий центр прикладної інформатики НАН України. – Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. С. 48–50.
2. Бідненко Н.П. Термінологія англійської мови та науково-технічний переклад [Текст]: навч. посіб. / Н.П.Бідненко. - 2-ге вид., допов. Дніпро : Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2020. 240 с.

3. Білецька Ю.Г. Формування професійної компетентності майбутніх перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ю.Г. Білецька, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. 20 с.
4. Білозерська Л.П., Возненко Н.В., Радецька С.В. Термінологія та переклад. Навч. посібник для студентів філологічного напряму підготовки / Л.П. Білозерська. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2010. 232 с., іл.
5. Вовк А.О. Наукова мова і політика української термінології, 1979. Ч VII. С. 88-100.
6. Гайда С., Івашенко В.Л. Історія Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів. *Термінологічний вісник*, 2015. Вип. 3(1). С. 192-197. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2015_3%281%29_24
7. Гінзбург М.Д. Ще раз про мовно-термінологічні проблеми гармонізації нормативних документів. *Метрологія та прилади*, 2007. № 4. С. 59–64.
8. Д'яков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Княк, З.Б. Куделько. Київ, 2000. 213 с.
9. Зозуля С.М. До проблеми укладання галузевих словників (концепція термінологічного словника «Інформаційні ресурси», розробленого на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали VII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 16 берез. 2012 р., м. Київ* / Нац. акад. аграр. наук, Держ. наук. с.-г. б-ка, Навч. наук. центр «Ін-т землеробства НААН», Панфильська дослід. станція ; [редкол.: В. А. Вергунов та ін.]. Київ, 2012. Ч. 1. С. 256–258.
10. Івашенко В.Л. Сучасне українське теоретичне термінознавство: віхи становлення. *Слов'янське термінознавство кінця ХХ – початку ХХІ століть*. Київ: Жнець, 2018. С. 31–74.
11. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : Нова книга, 2001. Ч. 2 : Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі, 2001. 303 с.
12. Коваленко А.Я. Загальний курс науково-технічного перекладу. Київ: Фірма ІНКОС, 2002. 320 с
13. Кочан І.М. Українське термінознавство 1940–1950-х років. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2011. № 709. С. 74–78.
14. Малевич Л.Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації. *Українська термінологія і сучасність*. 2009. Вип. 8. С. 35-38.
15. Мучка М.З. Специфіка науково-технічного перекладу з німецької українською мовою. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. №3 (81). С. 35–39.
16. Наконечна Г.В. Українська науково-технічна термінологія: історія і сьогодення. Львів: Кальварія, 1999. 110 с.
17. Ольховська А.С. Теоретичні і методичні засади розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2018. 39 с.

18. Онопрієнко В.І. Українське наукове товариство в Києві (УНТ). *Енциклопедія історії України: Україна–Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainske_naukove_tov_Shevchenka.
19. Полюга Л.М. Здобутки і втрати української термінології та термінографії за десять років Незалежності. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2002. №453 : Проблеми української термінології. С. 21–24.
20. Ресурси на сайті Українсько мовно-інформаційного фонду НАН України. Режим доступу: <https://lcorp.ulif.org.ua/>
21. Рицар Б.Є. Технічному комітетові стандартизації науково-технічної термінології – 10 років: здобутки, проблеми, перспективи. *Вісник Нац. ун-ту «Львів. політ»*. Серія «Проблеми української термінології», 2002. № 453. С. 3–12.
22. Симоненко Л. О. Нові підходи до розбудови української наукової термінології другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр.* / Відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ, 2005. Вип. 6. С. 21–26.
23. Симоненко Л.О. Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*, 2014. № 4. С. 28–35.
24. Український Лінгвістичний Портал: мова, інформатика, лінгвістика. Український мовно-інформаційний фонд НАН України <https://www.ulif.org.ua/slovniki-ukrayini>
25. Vidnenko, N., (2018), Practical and theoretical issues of modern terminology. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, Дніпро. N1 (15), 213–224.
26. Cabré, Teresa M. Terminology: Theory, methods and applications. Amsterdam; Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1999, 247 p.
27. Chernovaty, Leonid. “Translation competence, translator’s competence and modern developments in translation industry”. *Зміст підготовки перекладачів та сучасні вимоги професії: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Дніпро, 07 жовтня 2016 р. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2016, 6–8.
28. Henriksen, Lina (1), Povlsen, Claus (1) and Vasiljevs, Andrejs (2). EuroTermBank – a Terminology Resource based on Best Practice. *The 5th International Conference on Language Resources and Evaluation*, Genoa, Italy, 2006, pp. 243–246. Режим доступу: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2006/pdf/310_pdf.pdf.
29. Katalin, Imola, “English for Special Purposes: Specialized Languages and Problems of Terminology”. *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica [University Sciences. Philology]*, 2014, no. 2, 261–273.
30. Kostas, Valeontis, Elena, Mantzari, “The linguistic dimension of terminology: principles and methods of term formation”. *Proceedings of the 1-st Athens International Conference on Translation and Interpretation Translation: Between Art and Social Science*, 13–14 October 2006, режим доступу: http://www.eleto.gr/download/BooksAndArticles/HAU-Conference2006-ValeontisMantzari_EN.pdf

31. Lewandowski, Marcin, "A special language as a collection of registers: A methodological proposal"// Languages for Special Purposes in a Multilingual, Transcultural World. Proceedings of the 19th European Symposium on Languages for Special Purposes, 8-10 July 2013, Vienna, Austria. Publication date: July 2014. pp. 29-35, режим доступу: <https://lsp2013.univie.ac.at/proceedings>.
32. Picht, Heribert. The Science of Terminology: History and Evolution. *Terminologija [Terminology]*, 2011, no. 18, 6–26.
33. Translation services requirements, режим доступу: <https://www.iso.org/standard/59149.html>

Bidnenko Nataliya, Associate Professor, PhD,
Candidate of Science (Philology) of the European and Orient Languages and Translation
Study Department Alfred Nobel University, Dnipro

CONTEMPORARY ISSUES OF UKRAINIAN TERMINOLOGY AND TRANSLATION OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL LITERATURE

The article is devoted to the issues of modern Ukrainian terminology and theory and practice of scientific and technical literature translation. The author of the article investigates the ways of forming the practical and theoretical foundations of terminology and scientific and technical translation in Ukraine, as well as the problems that arise at the current stage, namely, the problem of term systematization, their standardization and codification; issues related to the creation of a single electronic national terminological database, as well as the effective use of various terminological resources (electronic dictionaries, software, network resources) for high-quality translation of scientific and technical literature, the problem of ensuring the terminological literacy of future translators.

Keywords: *Ukrainian terminology, scientific and technical literature translation, the problem of term systematization.*

УДК 81'25

Kravchenko O.H., Lecturer

Kruty Heroes Military Institute of Telecommunications and Information Technologies, Kyiv

DEMETONYMISATION IN TRANSLATION BETWEEN ENGLISH AND UKRAINIAN

The article deals with such an aspect of translation as demetonymisation, which occurs when translating between English and Ukrainian.

As a translation transformations, demetonymisation may be performed on syntagmatically generated metonymies and metonymies contained in the semantic structure of source language items.

© Kravchenko O.H., 2024

As for the syntagmatically generated metonymies, the prevalent factor for transformation in question performed in English-Ukrainian translation is the combinatory restrictions imposed by the target language whereas the Ukrainian-English translation tends to employ it to achieve felicity of the target text. As for demetonymisation of items with the in-built metonymy, here it is either brought about by the absence of the metonymic equivalent in the target language or dictated by the requirements of style.

Key words: *metonymy, metonymy, demetonymisation, negative interference, positive interference, syntagmatically generated metonymy, in-built metonymy*

This article aims to give some insights into how the phenomenon of metonymy manifests itself in the English and Ukrainian languages and how it shows up in translating between English and Ukrainian. The research focuses on such a transformation as demetonymisation employed in translating syntagmatically generated metonymies (i.e. generated in speech) and metonymies embedded in the semantic structure of lexical items (lexical metonymies).

As is known, metonymy as a logical universal is ingrained in human experience and thinking [see 13, p. 30], although, cognitively speaking, its actualisation in different languages is marked both by common and specific patterns, the latter being in conformity with a postulate shared by Alexander Humboldt, Franz Boas, Edward Sapir and Benjamin Whorf, which states that any natural language encodes a distinct worldview [see 6, p. 12]. As metonymies are invested with social and cultural features, their translation reveals cultural differences between speech communities using source and target languages [13, p. 29].

The topicality of linguistic research carried out in this field lies in implications it may have for contrastive and translation studies, including theoretical and practical aspects of the latter. If to specify the topicality in reference to demetonymisation as a translation transformation, it is to be said that this issue should be given due scholarly attention. As with all metonymically related aspects of translation, a lack of insight into demetonymisation may contribute to positive and negative interference when working between such distinct and disparate languages as English and Ukrainian. Like any other positive interference, any metonymically related interference is associated with subtle aspects of translation theory and practice, which are discernible at in-depth linguistic levels. The mishandling of this issue may essentially corrupt the style of the target text and its palatability to native speakers.

As regards the research on demetonymisation in the context of translation studies, there are no extensive studies on this subject. It is cursorily dealt by Vyacheslav Karaban and James Mace with no detailed analysis provided on the mechanics of this process [19, p 319]. Evgeniy Breus gives more detail to the subject in question describing concomitant transformations [15, p. 67–68, 81]. Unlike the works by these authors, which concentrate on one-direction translation (Ukrainian-English and Russian-English translation), our effort deals with translating from English into Ukrainian and vice versa.

Demetonymisation as a translation transformation may be performed on syntagmatically generated metonymies, i.e. intrinsically non-metonymic lexical items which acquire metonymy in particular contexts. Concerning demetonymisation of such items, it is to be said that this transformation goes along with changes in the distribution of syntactic and semantic roles in equivalent texts. This can be illustrated by the following example:

The Paper also emphasises the importance of taking into account environmental degradation caused by traditional sources of energy, particularly electricity, which would be a lot more costly if such „external“ costs were „internalised“, that is, incorporated in the cost of production and supply [11].

The sentence above contains the subject noun *paper*, which is in conformity with the tendency showing itself in the fact that English inanimate nouns often assume the role of an active subject used as an agent. The metonymy of this lexical item lies in the author rather than the paper itself being the actual agent. When translating into Ukrainian, it will be stylistically appropriate to demetonymise the item *paper* and integrate it into an adverbial phrase of place preceding the predicative line, e.g. *У праці наголошується важливість...* The above transformation triggers the syntactic and semantic shifts where the predicative line acquires a passive meaning and the sentence is made impersonal. As far as the subjective use of *праця* is concerned, this option is permissible, although the non-metonymic impersonal construction sounds more felicitous in formal discourse.

Another item invested with metonymic meaning in this context is the collocation *caused by traditional sources*. The metonymy of this phrase is generated by the absence of the explicitly expressed animate agent, who is implicated by default, as it is fully apparent that the culprit behind the environmental damage and degradation is the human use of fossil fuels rather than the fuels themselves. From the perspective of the Ukrainian language such a representation of the referent situation is logically and stylistically unacceptable. To provide faithful and stylistically legitimate translation into Ukrainian of the stretch *environmental degradation caused by traditional sources of energy*, one may viably use an option such as *погіршення стану, викликане використанням традиційних джерел енергії*. The introduction into the target text of the verbal noun *використанням* deprives it of the metonymic quality and aligns it with the stylistic norms of Ukrainian. Typically, demetonymisation triggers another translation transformation such as addition. In the Ukrainian option provided above, it is performed by way of inserting the instrumental noun *використанням*, this explicating the process seme.

The passage below features the metonymic use of the term *campaign* in the subjective role:

President Donald Trump's campaign launched a lawsuit to stop the certification of the election results in Pennsylvania, suing Monday as counties continued to sort through provisional ballots and mail-in ballots nearly a week after the election in the battleground state [12].

The metonymy of *campaign* shows itself in the fact that the actual agents of the lawsuit process are people who conducted Donald Trump's election campaign, including Donald Trump himself. The word-for-word translation of the subject-predicate group *President Donald Trump's campaign launched a lawsuit* would be a clumsy choice due to the Ukrainian noun *кампанія* not being able to collocate with the verbal phrase *подавати позов*. The suitable transformation will employ demetonymisation through the conversion of the *possessive phrase* *President Donald Trump's* into a target text subject, e.g. *Президент Дональд Трамп розпочав / подав позов*.

Quite common in English are metonymies containing implicit process semes, the latter being illustrated by the example below:

The purpose of the warrant is to give the judge, not the police, the discretion to decide what places can be searched and which items can be taken [5].

The contextual semantic breakdown of the phrase *the purpose of the warrant* is indicative of the implicit process seme „issuance“ being activated and put into interaction with the core seme of the noun *warrant*, i.e. „search warrant“. Here the warrant becomes part of the process authorising a person or organ to carry out a search for obtaining evidence. The adequate contextual translation of the phrase *the purpose of the warrant* into Ukrainian will be *мета видачі/надання ордеру на обыук* or *метою видачі/надання ордеру на обыук*, where the seme «issuance» is explicated through verbal nouns *видача* or *надання*. Simultaneously, this transformation triggers demetonymisation in the target text.

The loss of metonymy may occur when translating speech stretches with items functioning as objects. Let us examine the example below:

And they know that with a presidential election looming next year, Mr Macron needs to show that lofty pro-European talk secures actual benefits for French citizens, while not committing to unpopular reforms that need enacting in the meantime [4].

Like the previous example, this one features the use of the implicit process seme, which is present in the noun *reforms*. To make the translation of the gerundial construction *while not committing to unpopular reforms* stylistically adequate, one may insert the verb *проводити* or its derivative noun *проведення*. As result, the whole stretch can be conveyed as *а не рішення проводити непопулярні реформи* or as *а не рішення щодо проведення непопулярних реформ*.

As regards the above cases, they relate to conveying into Ukrainian contextually metonymised items, which display the quality in question owing to lexical collocability and stylistic tradition of the source language.

The cases considered below involve transformations on items marked by semantically in-built metonymic qualities, i.e. when lexical items have in their semantic structure metonymic meanings, which are identifiable by way of analysing dictionary definitions. The stated type of metonymised usage can be illustrated by the following example:

Specially trained local call handlers from Norfolk County Council will make further attempts to contact cases, including checking local information to clarify and improve data details [8].

Here the noun *case* is used to mean a person who has a disease or an injury [10]. The given meaning, which is intrinsically assigned to the item, stands in a metonymic relationship to the item's primary meaning „a particular situation or a situation of a particular type“ [10]. The Ukrainian *випадок* does not contain the corresponding meaning [16], therefore faithful translation of the phrase *to contact cases* can be done by way of Ukrainian phrases like *зв'язатися з пацієнтами* or *зв'язатися з хворими особами*, where the items equivalent to *cases* are stripped of metonymy.

Another item that illustrates semantically in-built metonymy is the item *operation*. Its meaning „a business or company“ is in a metonymic relationship to a broader meaning „a highly organised activity that involves several people“ [3], as is seen in the example below:

Low-cost airline Virgin Express is to set up an operation in the Republic which will initially employ 30-40 people [9].

Here the metonymy is manifested through the fact that a company or organisation acts as a participant of production or commercial operations. The translation of this item is context-dependent. As regards the cited example, it would be appropriate to translate the phrase *to set up an operation* as *відкрити авіалінію*, with the Ukrainian noun equivalent to *operation* being stripped of metonymy.

As regards the term *jurisdiction*, its meaning „an area or a country in which a particular system of laws has authority“ is in a metonymic relationship to the primary and more abstract meaning „the authority that an official organisation has to make legal decisions about somebody/something“ [10]. The former meaning can be illustrated in the following sentence:

Tunisia is the only jurisdiction that does not explicitly exclude for corruption, at least as this term is described in the survey. [1].

As the term in question denotes a territory or sphere of activity subject to the authority of a judicial or another body, similarly to the noun *operation*, the translation of it is context-based. As regards the sentence above, it is to be said that the most appropriate translation options for *jurisdiction* will be *країна* or *державна*, which in contrast to *jurisdiction* are non-metonymic.

In-built metonymy is found in the item *infection*, which can be seen in the example below:

Though detected Covid infections decreased by 58% within one week in the 45 counties of Slovakia that were subject to two rounds of mass testing, it is not clear whether this was because of the testing or a string of restrictions that were introduced at the same time. [7].

Here term *infection* that denotes the invasion of the body by pathogenic microorganisms as well as the act of infecting or the state of being infected [3] actualises a narrower metonymically-related meaning „people infected with some illness or disease“. Although it is not recorded in dictionaries, multiple use of the noun *infection* in similar contexts allows us to state the fact of this meaning being part of the item's semantic structure. Its actualisation is commonly associated with contexts focusing on detecting or citing cases of infection. Unquestionably, the Ukrainian closest equivalents *інфекція* and *інфікування* will be poor choices for translating the text above. The acceptable options in this case will be collocations like *випадки захворювання* or *випадки інфікування*. The descriptive nature of the Ukrainian equivalents results in the loss of metonymy.

Conversely, contrastive translation research reveals cases when metonymy is lost in Ukrainian-English translation. Similarly to English-Ukrainian translation, in Ukrainian-English translation we can observe the loss of syntagmatically generated metonymy. The difference is that when translating from English into Ukrainian this process is mostly caused both by combinatory factors, which are of the lexical nature, and stylistic factors whereas Ukrainian-English translation frequently features demetonymisation necessitated by the stylistic factors. For example, the Ukrainian written discourse makes abundant use of abstract nouns in the subjective role. This usage is less typical of the English language, which gravitates to a less exuberant and elevated style. The overuse of abstract nouns results in the unnaturalness of the English-language written discourse. One of the ways of avoiding this positive interference is to replace such items with concrete nouns. This transformation usually leads to a loss of metonymy in the target language and helps achieve dynamic interlingual equivalence. Let us take a look at the following sentence:

Для сучасної літератури характерне зосередження на темних сторонах людського життя, насильстві, різноманітних проблемних та кризових моментах. [21].

This sentence contains the genitive noun *літератури*, which has both abstract and concrete meanings. The relevant dictionary meaning in this context is «a literary activity» [16], which is marked by abstractness, unlike other meanings referring to collective material entities such as a body of any written works and a collection of fiction and poetry. In principle, this noun can be translated as *literature*. The metonymy of this noun occurring in the illustrated context lies in the fact that the implied agents in this situation are writers and poets, i.e. members of the literary profession. If there is a necessity to avoid the oversaturation of the text with abstract words, the noun *література* can be converted into the concrete plural noun *writers* used in the subjective function and followed by such verbal collocations as *typically focuses on* or *typically concentrates on*. The noun *writers* is on the one hand none-metonymic and on the other hand metonymically related to Ukrainian *література*. Such a technique helps to avoid superfluous exuberance of style and lend more neutrality to the target text.

The next example also illustrates how an abstract noun can be rendered by way demetonymisation:

Вістрям своїм цей рух був спрямований проти радянської влади, чого не приховувало керівництво націоналістичних організацій різних спрямувань [14].

Here the abstract verbal noun *рух*, which in the societal or cultural context means an activity seeking to achieve a particular aim, has a metonymic use, implying people involved in it. Apart from using a direct equivalent *movement* in the target text, if one needs to tone down the style of the target text, they can alternatively use the non-metonymic phrases such as *members of the movement* or *participants of the movement*.

Now let us examine the sentence, whose translation calls for a contextually generated metonymy to be eliminated in the target text:

Більшість пісень рок-бенду звучать закарпатським діалектом української мови, який самі музиканти називають «русинська бесіда» [17].

The metonymy of this sentence shows in the fact that the noun *пісень* is incorporated into the phrase *більшість пісень*, which takes the role of the inanimate agent, though the actual implied agent is the members of the band in question who play these songs. As far as collocability of the direct equivalent *song* is concerned, it also goes with the verb *sound*, but the given referent situation does not allow this combinatory pattern and triggers the necessity to demetonymise this item. This can be done by way of collocating *song* with the verbs like *play* or *perform*, either as a direct object or a passive subject.

Although, as is mentioned above, demetonymisation in Ukrainian-English translation is mostly brought about by stylistic factors (achieving a particular tonality of the target text) and is of optional nature, the last example is illustrative of the loss of metonymy stemming from combinatory factors.

The examples below feature Ukrainian items that actualise dictionary-recorded metonymic meanings which can be demetonymised in the English text for the benefit of style.

One of the items to illustrate the case is the noun *спільнота*, meaning a group of people or a body of nations or states unified by common interests and the condition of having something in common [16]. The former meaning metonymically linked to the latter, which is being more abstract and has relatively rare usage. The former meaning is actualised in the following example:

Наукова спільнота висловлює побоювання ініціативою Ілона Маска запустити на навколоземну орбіту тисячі супутників для забезпечення глобального супутникового Інтернету [20].

The English language allows both metonymic and non-metonymic translation alternatives as to the item in question. The metonymic equivalent is the noun *community* [10], which, like Ukrainian *спільнота*, incorporates meanings correlating to a group of people or a body of nations or states unified by common interests. Alongside *community*, there are commonly used equivalent collocations such as *members of a community* and *members of a profession*, the latter referring only to those involved in a particular professional field. The items *community* and *profession* being combined with the noun *member*, this triggers a loss of polysemy as well as any figurativeness and metonymy, respectively.

In a similar fashion, we are to examine ways of translating the Ukrainian noun *аудиторія*, which is used to designate a lecture room, hall or auditorium as well as listeners or spectators sitting in the above venues. As we can clearly see, the latter meaning is in a metonymic relationship with the former with the contiguity pattern underlying this relationship [16]. The example below illustrated the second meaning:

Дмитро Іванович був задоволений, що йому нарешті вдалося знайти контакт з аудиторією [16].

The acceptable translation options in English are *audience* and *members of the audience*. Unlike the Ukrainian *аудиторія*, the phrasal equivalent *members of the audience* is deprived of metonymy. Similarly to collocations *members of a community* and *members of a profession*, this item is demetonymised by virtue of its descriptive character. As regards the noun *audience*, here we can pinpoint here a shade of metonymy, if we compare the corresponding meaning „the group of people who have gathered to watch or listen to something“ with „a formal meeting with an important person“ [10].

Another example of in-built metonymy in the Ukrainian language can be furnished by the noun *актив*. This item has a primary meaning referring to the activists of some organisation or group and one that is metonymically associated with it, namely a meeting of these activists [16]. The example below illustrates the metonymic use of the noun in question:

Заступник міського голови Тамара Плужник презентувала на активі остаточно сформований План економічного розвитку Полтави... [18].

In English there is no direct metonymic equivalent corresponding to the mentioned metonymic use. There is an array of non-metonymic items that are approximately equivalent to *akmub*, e.g. *activists*, *active members*, *body of active functionaries*, *core group*, *activist group* etc, so the choice of the translation of the translation option in English will be context-based. As for the sentence above, which features the administrative context, the collocation *на активі* can be rendered through the items *to the meeting attendees* or *to the meeting* if preceded by the verbs such as *presented* or *unveiled*. Both target text options as semantically generalised as compared with the source sentence counterpart. The item *meeting attendees* is devoid of metonymy whereas the one-worded option *meeting* is marked by metonymy embedded in the meaning „a group of people who have met for a particular purpose“ [2]. Also, in the view of the context being clear, the items corresponding to the locative *на активі* may be omitted.

The contrastive analysis shows that, in contrast to Ukrainian, English has a higher predilection for in-built metonymy, which to our way of thinking is closely associated with the language's marked tendency towards polysemy and semantic syncretism.

To conclude the paper, the research carried out allows us to state that the causes for eliminating syntagmatically generated metonymy when translating between English and Ukrainian may be contingent on the language direction of translation. The prevalent factor for this as to English-Ukrainian translation is the combinatory restrictions imposed by the target language, although the stylistic factor may also come into play. Apropos of Ukrainian-English translation it is to be stated that a loss of metonymy is mostly employed to achieve felicity and stylistic adequacy of the target text. As for demetonymisation of items with the in-built metonymy, here it is either brought about by the absence of the metonymic equivalent in the target language or dictated by the requirements of style.

REFERENCES

1. A Global View of Debarment: Understanding Exclusion Systems Around the World [Digital Resource]. 2019. April. 10 p. Access Mode: [https://www.worldbank.org/content/dam/documents/sanctions/office-of-suspension-and-debarment/2019/may/SD_Survey_Results_\(April_2019\).pdf](https://www.worldbank.org/content/dam/documents/sanctions/office-of-suspension-and-debarment/2019/may/SD_Survey_Results_(April_2019).pdf)
2. Cambridge Dictionary [Digital Resource]. Access Mode: <https://dictionary.cambridge.org>
3. Collins Dictionary [Digital Resource]. Access Mode: <https://www.collinsdictionary.com>
4. Europe's Radical Economic Response to Covid-19 [Text] [Digital Resource]. The Economist. – 2021. – 31 March. Access Mode: <https://www.economist.com/briefing/2021/03/31/europes-radical-economic-response-to-covid-19>
5. Fakhoury, H. Know Your Rights [Text] [Digital Resource]: / H. Fakhoury, D. Kayyali // EFF: Official Site of the Electronic Frontier Foundation. - Access Mode: <https://www.eff.org/issues/know-your-right>
6. Głaz, A. Introduction / A. Głaz, D.S. Danaher, P. Łozowski. *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*. / Ed. by A. Głaz, D. S. Danaher, P. Łozowski. London: Versita, 2013. P. 11–24.

7. Hayward, W. What Went Wrong with Mass Coronavirus Testing in Merthyr? [Text] [Digital Resource]: / W. Hayward // WalesOnline: Media Wales Website. – Access Mode: <https://www.walesonline.co.uk/news/wales-news/merthyr-coronavirus-testing-mass-rapid-19455218>
8. Locally Supported Contact Tracing for Covid-19 [Text] [Digital Resource]: // Norfolk County. Council: Official Site of the Norfolk County. 2020. 11 Sept. Access Mode: <https://www.norfolk.gov.uk/news/2020/09/locally-supported-contact-tracing-for-covid-19>
9. O'keeffe, B. Virgin Express to Set Up HQ in Ireland [Text] [Digital Resource]: *The Irish Times*. – 1998. – July 9. – Access Mode: <https://www.irishtimes.com/business/virgin-express-to-set-up-hq-in-ireland-1.171425>
10. Oxford Learner's Dictionaries [Digital Resource]. - Access Mode: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
11. Renewable Sources of Energy [Text] [Digital Resource]: // UK Parliament: Official Site of the UK Parliament. - Access Mode: <https://publications.parliament.uk/pa/cm/199697/cmselect/cmeuleg/036x/el1006.htm>
12. Roebuck, J. Trump Campaign Moves to Bar Pennsylvania from Certifying Election Results in New Lawsuit [Text] [Digital Resource]: *The Philadelphia Inquirer*, 2022. July 15. Access Mode: <https://www.inquirer.com/news/trump-lawsuit-pennsylvania-election-results-philadelphia-monitors-ballots-mail-boockvar-20201109.html>
13. Zheng, H. On Metonymy and Its Translation. *World Journal of English Language*, 2014. Vol. 4, No. 4. P. 28–34.
14. Акт відновлення Української Держави [Електронний ресурс]: // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Акт_відновлення_Української_Держави
15. Бреус, Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский: учеб. пособ. М.: Изд-во УРАО, 2000. 208 с.
16. Вільний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/f/>
17. Домашин, С. Гурт Rock-H виступить у Львові на концерті в підтримку ЗСУ [Текст] [Електронний ресурс]. Lviv.Media: Сайт новин. – 2002. 10 трав. – Режим доступу: <https://lviv.media/hurt-rock-h-vystupyt-u-lvovi-na-kontserti-v-pidtrymku-zsu>
18. Зі зборів міського активу [Текст] [Електронний ресурс]: Полтава: офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету. 2008. – 7 лют. – Режим доступу: <https://rada-poltava.gov.ua/news/475/>
19. Карабан, В.І. Переклад з української мови на англійську мову: навч. посіб.-довід. для студ. вищ. закл. освіти. Вінниця: Нова книга, 2003. 608 с.
20. Можаровська, А. Астрономи стурбовані запуском супутників Starlink: що про це каже Маск [Текст] [Електронний ресурс]: *24 Канал: офіційний сайт 24 каналу*. – Режим доступу: https://tech.24tv.ua/astronomi_sturbovani_zapuskom_suputnikiv_starlink_shho_pro_tse_kazhe_mask_n1296056
21. Сучасна українська література [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сучасна_українська_література

Кравченко О.Г., викл.

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Київ

ДЕМЕТОНІМІЗАЦІЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МІЖ АНГЛІЙСЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ

У статті розглядається такий аспект перекладу, як деметонімізація, котра відбувається при перекладі між англійською та українською мовами.

Як перекладацька трансформація, деметонімізація може застосовуватися до синтагматичних метонімій та метонімії, що містяться у лексичній структурі лексичних одиниць.

Основним чинником деметонімізації при перекладі з англійської мови на українську є комбінаторні обмеження, що накладаються цільовою мовою, тоді як в англо-українському перекладі деметонімізація зазвичай слугує досягненню милозвучності та стилістичної адекватності цільового тексту. Щодо деметонімізації одиниць, котрі містять метонімічне значення у своїй семантичній структурі, то ця трансформація зумовлюється відсутністю метонімічної одиниці в цільовій мові або стилістичними особливостями цієї мови.

Ключові слова: метонімія, метонімічність, деметонімізація, негативна інтерференція, синтагматична метонімія, лексична метонімія

УДК 909.13

Онкович Ярослав, керівник гуртка «Ліплення&Кераміка»
Подільський Палац творчості для дітей та юнацтва, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТЬ ІЗ ЛІПЛЕННЯ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ НА ВІДСТАНІ

В української народної іграшки багата історія, що зумовлена її популярністю у різні часи. Вона виховує дитину з самого народження. Наші прашури завжди вірили в магічну силу іграшок, у їхню здатність оберігати від злих сил і хвороб. Історія народної іграшки розпочинається у сиву давнину. Сьогодні дуже гостро стоїть проблеми збереження української ідентичності. Цьому сприяють заняття гуртка «Ліплення&Кераміка», котрий вже понад чверть століття діє у Подільському Палаці творчості для дітей та юнацтва м. Києва. Під час ковідної епідемії довелося шукати способів навчання дітей «на відстані» й удосконалювати їх вже у воєнний час. Цим досвідом ми й ділимося.

Українська національна іграшка була предметом зацікавленнь багатьох дослідників. Вони справедливо наголошують, що народна іграшка є специфічним витвором, має пізнавальну цінність для дитини, відображає явища реального світу в доступних їй формах. Народна іграшка не тільки несе інформацію, а й має бути естетичною, втілювати оригінальну ідею. Першим збирачем і дослідником української народної іграшки був священик із Суботова Марко Грушевський (1865–1938), родич відомого історика Михайла Грушевського. У 1904 р. було опубліковано його працю «Дитячі забавки та ігри усякі. Зібрані по Чигиринщині Київської губернії». Сучасний дослідник О.С.Найден [1] докладно розглядав історію, семантику, образну своєрідність української національної іграшки. Відомі науковці А.М.Богущ і Н.В. Лисенко [2] присвятили своє дослідження українському народознавству в дошкільному закладі – це була перша докладна методична праця з орієнтуванням на вік дитини. Використання народної іграшки у дитячому садку, сім'ї збагачує, урізноманітнює ігрову діяльність дітей, розширює сферу пізнання світу і свого народу, розвиває традиційні для національної, господарської, побутової культури навички. Народна іграшка впливає на дитину і як витвір мистецтва, що сприяє її духовному збагаченню.

На території України найдавніші прототипи іграшки виявлені в с. Мезин Коропського району Чернігівської області. Це були фігурки пташок, вовка чи собаки, виготовлені з мамонтового бивня приблизно 25 тис. років тому. Мали вони обрядове значення. У IV–III тис. до н. е. трипільці виготовляли керамічні жіночі статуетки, різноманітні фігурки тварин (овець, коней, биків та ін.) та їх дитинчат, які символізували плодючість.

В могильнику на території Львівської області археологами знайдено ліпні порожнисті фігурки пташок.

У дохристиянський період іграшки переважно зображали священних тварин, птахів, фантастичних істот, що свідчить про їх зв'язок з язичницьким культом, народною міфологією. Після прийняття християнства іграшки здебільшого використовували з ігровою та декоративною метою. Однак деякі з них зберегли ритуальний характер і дотепер (ялинкові прикраси до Нового року, святкові кульки тощо). Жодний ярмарок не обходився без глиняних коників, баранчиків, півників, маленького посуду, ляльок – «пань», розписаних орнаментом, прикрашених кольоровою глиною і покритих прозорою поливою. Розквіт кустарного іграшкового промислу припадає на середину XIX ст. Найбільше виготовляли забавок на Наддніпрянщині, Поділлі, Прикарпатті. Селище Опішня (Полтавська обл.) відоме своїми керамічними іграшками, які відображали реальну природу, народний побут, героїв казок, пісень, творів фантастики (коник, квочка з курчатами, пташниця, вершники, міські та сільські жінки у типовому одязі, звірі-музики тощо). Гончарі, крім ужиткового посуду, виробляли й «дріб», тобто маленькі іграшкові посудинки: глечики, макітерки, мисочки, горнятка, маснички тощо. Вони повторювали традиційні форми ужиткового посуду, а розписували їх відповідно до місцевості, де виготовляли (опішнянські, косівські, васильківські та ін.).

На Поділлі відомими осередками виготовлення керамічної іграшки були Бубнівка, Бар Вінницької області, Адамівка – Хмельницької, Калагарівка – Тернопільської області та ін. Найпопулярнішими тут були ляльки, коники і вершники. Ляльок завжди ліпили у святковому одязі, з намистом на шії, модною зачіскою на голові; очі і рот позначали крапками і рисками. Подільські ляльки тримали у руках дитину або під пахвою пташку. Традиційні іграшки-вершники зображали на коні селян, козаків, військових тощо. Подільські свищики мали вигляд тварин і птахів. У XIX – на початку XX ст. на Волині діяли два найбільших осередки виготовлення керамічних іграшок (с. Вишнівець та Великий Кунинець Тернопільської обл.). Образи іграшок були традиційними (ляльки з птахами, свійські тварини, вершники), однак порівняно з подільськими вишнівецькі забавки витонченіші та барвистіші. Наприкінці XIX ст. на Львівщині (с. Стара Сіль) виникли рідкісні в українському народному мистецтві сюжети – «танок» і «колисочка». Перший зображує жінку і чоловіка у танці. Свищик «колисочка» має вигляд «колиски на кружалах», у якій лежить дитина. Окрему групу забавок становлять керамічні таракхальця («хихички»), відомі ще з часів трипільської культури, – порожнисті кульки, прикрашені оздобленнями (сонце, півмісяць та ін.).

Керамічні іграшки. Сім тисяч років тому вже виготовляли свистульки, народні іграшки із свистковим отвором для добування звуку. Найбільш масовою народною іграшкою, яка виготовлялася в умовах промислів, є іграшка з глини. Ліпленням іграшок займалися навіть діти, настільки простими й традиційними вони були. Головне у цій справі було навчитися ліпити порожнистий тулуб. Свищиками є також скульптурки різних тварин: баранців, бичків, цапків, коників, оленів, чортів, свинок, собачок, а також; вершників на коні, «баринь», «кумів», «панночок», колісок-човнів з матір'ю та немов-

лям. Функція цих іграшок, крім ігрової, є ще й пізнавально-виховною. Іграшки-свищики, як і взагалі іграшки з глини, виготовлялися скрізь, де були гончарі. Найбільш відомі гончарські центри, вироби яких позначені стильовою та образною своєрідністю, орнаменталістикою. Це - Опішне (Полтавщина), Косів (Івано-Франківщина), Ічня (Чернігівщина), Громи (Черкащина), Дибинці, Васильків (Київщина), Бар, Бубнівка, Адамівка, Миколаїв, Стара Сіль (Львівщина), Валки (Харківщина), Вишнівець, Гончарівка (Тернопільщина).

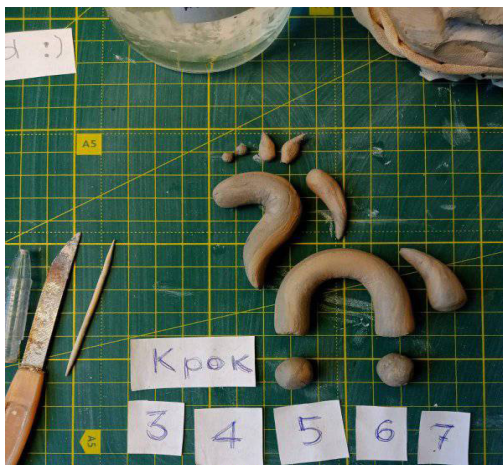
Особливості роботи з гуртківцями на відстані. Звичайно, про все це діти на заняттях гуртка дізнаються поступово. Починають працювати з найпростішими зразками. Для цього нам потрібні матеріали, інструменти й певні навички (цьому слугують певні прийоми та вправи). Під час ковідної епідемії довелося шукати способів навчання дітей «на відстані». Для кожного заняття ми розробили покрокову інструкцію творення виробу, кожен крок було сфотографовано і надіслано дітям на смартфони. У разі потреби коментували процес у телефонному режимі. Продемонструємо це на прикладі дій ліплення фігурки «Коник».

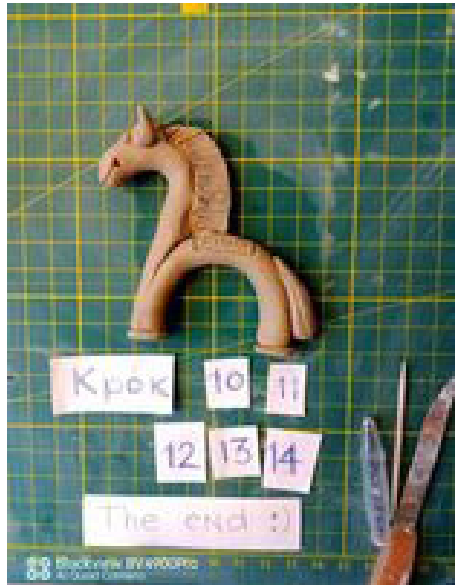
Матеріали: пластилін, глина або солоне тісто, вода.
Інструменти: стеки, трубочка, ганчірка \ серветка, сірник.
Прийоми та вправи: переминання, розкачування (джгутки), склеювання, загладжування, декорування, штампування (гребінець, хвіст).

**«КОНИК»
ХІД РОБОТИ**

Крок 1	Ретельно готуйте матеріал (перемішання)
Крок 2	Виконуємо два джгутики («ковбаски»)
Крок 3	1-й джгутик згинаємо літерою «с» 2-й згинаємо знаком
Крок 4	«?» Нижню частину приплюснути пальником
Крок 5	Приклеюємо. Легше буде працювати, якщо виріб покласти («наклеювачки»)
Крок 6	Дві менші «морквинки» приклеювати, трошки приплющуємо – грива та хвіст
Крок 7	Дві «краплинки» – вуха
Крок 8	Дві «бусинки» – очі
Крок 9	Дві приплющені кульки – підковки
Крок 10	Всі елементи дуже ретельно приклеюємо На малюнку позначаємо червоним місця, обов'язкової склейки
Крок 11 Крок 12	Гострим стеком (зубочистка або щось подібне) доопрацьовуємо дрібні, малі елементи: зіниці в очах. Ротик-посмішка, волосся на голові та хвості, сідло. Трубочками штампуємо декор на сідлі.
Крок 13	Відкладаємо лежачи виріб на висихання (сушіння)
Крок 14	Прибираємо робоче місце, інструменти. Тісто або глину складаємо в щільний кульок без повітря

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Найден О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. Київ: АртЕк, 1999. 256 с: іл.
2. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. Київ, 2002. 407 с.
3. Гурток ліплення Подільського будинку творчості для дітей та юнацтва. Виставка робіт гуртківців. Керівник Онкович Я. Д, <http://project2948681.tilda.ws/?fbclid=IwAR1PC5YKc2MXRa1mIATIJcnbipD0nzdWmigZI2QYNfbFckwjsmlUw-4yUKA>
4. Онкович Я.Д. Особливості дистанційних занять із ліплення народної іграшки з дітьми молодшого шкільного віку. *The 8th International scientific and practical conference "Science and innovation of modern world"* (April 20-22, 2023) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. 538 p. С. 303–310.

Тільняк Н.В., к.п.н., викладач

Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», Київ

Онуфрієнко О.П., к.ф.н., доцент

Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», Київ

Сидоренко Л.М., викладач

Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», Київ

Кушлаба М.П., викладач

Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», Київ

ТЕХНОЛОГІЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто особливість застосування тестового контролю знань у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу для студентів технічних спеціальностей. Проаналізовано метод тестування як один з ефективних методів контролю знань студентів, що має певні переваги та недоліки. Наведено класифікацію тестових завдань та вказано основні вимоги до якісних тестових завдань, розміщених на платформі Moodle.

Ключові слова: *тестовий контроль, метод тестування, платформа Moodle.*

Одним із найпоширеніших методів визначення рівня контролю професійних досягнень студентів, у зв'язку з дистанційним режимом навчання, виступає тестування із застосуванням стандартизованих запитань та завдань, що демонструють рівень професійної і комунікативної компетентності студентів.

Саме тому, вважаємо **актуальним** посилення уваги до проблеми тестового контролю знань студентів, викликане потребою удосконалити систему навчання й визначити ступінь підготовки та рівень викладання гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти.

Тестовий контроль розглянуто у фокусі вітчизняних та зарубіжних досліджень таких видатних методистів, як: П. А. Борисенко, В. М. Гапонова [3], Л. І. Довгань, Л. В. Дрібна, Н. М. Дюканова, М. М. Костюк, С. М. Мусейчук, О. П. Петрашук, Н. С. Саєнко, С. І. Мединська, О. М. Ханіна.

Мета статті полягає у дослідженні тестів як методу контролю професійних досягнень студентів.

Об'єктом дослідження є тестування як вид контролю знань студентів.

Предметом дослідження – методика тестування як інструмент контролю професійних досягнень під час вивчення студентами гуманітарних дисциплін.

У педагогіці тестуванням називається експериментальний метод, заснований на стандартизованих завданнях, які дозволяють виміряти психофізіологічні та особистісні характеристики, а також знання, вміння та навички випробуваного. У широкій інтерпретації термін тестування містить у собі тестовий метод, результат тестування і інтерпретацію результатів тестування.

За визначенням К. Інґекампа: «Тестування – це метод педагогічної діагностики, за допомогою якого вибір поведінки, що презентує передумови чи результати навчального процесу, повинен максимально відповідати принципам зіставлення, об'єктивності, надійності та валідності вимірів, повинен пройти обробку й інтерпретацію та бути прийнятним для застосування в педагогічній практиці» [5: 14].

Для контролю навчальних досягнень студентів технічних спеціальностей навчання з гуманітарних дисциплін визначено наступні типи тестових завдань: навчальні, контрольні, альтернативні, варіативні, послідовні, конструктивні, ланцюгові, тематичні, ситуативні, а також тести успішності та комп'ютерні тести.

Основні вимоги до завдань, що пропонуються студентам денної та заочної форми навчання, у тестовому форматі є: стислість, правильність та логічність у формулюванні завдань, однаковий рейтинг оцінювання завдань, існування місця для надання відповіді, правильність розміщення елементів завдання, однакова інструкція про особливості виконання завдання для усіх учасників тестування.

Виконання тесту студентом має тривати обмежену кількість часу. Після проведення тестування обов'язково викладач разом зі студентом обговорюють питання, де було зроблено студентом помилку, аналізує та наводить приклади типових неточностей, вказує на причини встановлених помилок та теми для повторного опрацювання.

Тестові завдання класифікують на:

- тестові завдання закритої форми (вибір однієї правильної відповіді або найкращої відповіді);
- тестові завдання відкритої форми (завдання з короткою або конструювання розгорнутої правильної відповіді);
- тестові завдання на встановлення відповідності (визначення логічних пар);
- тестові завдання на визначення правильної послідовності [7:29].

Важливо зазначити, що поряд з обговоренням якості тестів, обов'язкове використання в одному варіанті тестових завдань та запитань різних типів складності, лише в цьому випадку можна обговорювати якість отриманих тестових результатів. В наш час поширена тенденція, відповідно до якої вважається більш правильним обговорювати саме питання не якості тестів, а якості результатів тестування отриманих з їх допомогою.

Сьогодні підходи до тестування переглядаються. Все більшого значення надається ролі навчання у розвитку особистих здібностей студентів. Здібності людини розглядаються, як продукт прижиттєвого формування. Визначальна роль у цьому процесі відводиться навчанню. У цих умовах головною функцією контролю якості навчання стає визначення умов, найбільш сприятливих для подальшого розвитку людини. Цей підхід також знімає протиставлення здібностей знань, умінь і навичок. Знання – це завжди елемент якоїсь діяльності, а вміння, навички, здібності – це завжди діяльність (дія і система дій), що характеризується певними здібностями [6:23].

Основними видами тестування, що використовується викладачами, є: поточне, модульне, тематичне, підсумкове, тренінгове, які виконують навчальну, контролюючу, діагностичну, розвиваючу та виховну функції.

Тестування, як і будь-який інший метод контролю знань студентів, має певні переваги і недоліки. Перевагами на нашу думку є:

- об'єктивність та справедливості оцінки знань;
- відсутність емоційних стресів та психологічного впливу на студента;
- можливість у тестуванні використовувати технічні засоби та комп'ютери для підвищення ефективності та якості роботи викладача;
- заощадження часу викладача на опитування студентів та підвищення об'єктивності в оцінюванні знань, умінь, навичок необхідних для студента при опануванні курсу;
- у процесі тестування увага студентів фіксується не на формулюванні відповіді, а на осмисленні її суті, у зв'язку з чим створюються умови для постійного зворотного зв'язку між студентом і викладачем [2:78].

Однак тестовий контроль має певні недоліки:

- по-перше, при проведенні тестування в ньому присутній елемент випадковості. Наприклад, той хто не відповів на просте запитання, може дати правильну відповідь на більш складне. Причиною цього може бути як випадкова помилка у першому запитанні, так і вгадування відповіді у другому. Це спотворює результати тесту та призводить до необхідності врахування ймовірнісної складової при їх аналізі [1:5];
- по-друге, недоліки психологічного характеру, що не враховують особливості стандартів мислення особистості студента;
- по-третє, недоліки у організаційно-методичних підходах, що обирає викладач при створенні варіантів тестів, необхідність високої кваліфікації викладачів та експертів, що розробляють тестові завдання.

Тому, контроль та оцінювання навчальних досягнень студентів вимагає від викладача високого рівня методичного професіоналізму при вивченні дисциплін гуманітарного циклу, вмінь визначення вимог до критеріїв оцінювання особистості, розуміння освітнього середовища та системи освіти в цілому [4:107].

Методика тестового контролю навчальних досягнень студентів КПІ ім. Ігоря Сікорського реалізовується шляхом залучення платформи Moodle, у якій запропоновано теоретичні та практичні блоки з дисципліни гуманітарного циклу, а також тренувальні й контрольні тестові завдання для самоперевірки із використанням гіпертекстових покликань, що передбачає усунення прогалів у засвоєному матеріалі дисциплін гуманітарного циклу: «Українська мова за професійним спрямуванням», «Культура мови та ділове мовлення», «Культура наукового технічного мовлення фахівця», «Засади усного професійного мовлення».

Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що тестування має багато різноманітних переваг для студентів денної форми навчання при вивченні дисциплін гуманітарного циклу, але надмірне захоплення тестовими методами перевірки призводить до негативного впливу на навчальний процес. Отже, тест як система завдань специфічної форми і відповідного змісту є науково обґрунтованим інструментом оцінювання знань,

умінь і навичок студентів, допомагає здійснювати індивідуальний контроль результатів навчання кожного з них, мобільно керувати навчально-виховним процесом, але не може використовуватися як універсальна форма контролю якості знань студентів, особливо з дисциплін гуманітарного циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анненкова І. П. Основи педагогічних вимірювань: навч.-метод. посіб. / І. П. Анненкова, Н. В. Кузнєцова, Л. А. Раскола. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2021. 210 с.
2. Булах І. Є. Створюємо якісний тест / І. Є. Булах, М. Р. Мруга. Київ: Майстер-клас, 2006. 160 с.
3. Гапонова В. М. Принципи та функції педагогічного тестового контролю. Зб. наук. праць. № 20, ч. II. Хмельницький: Вид. академії ПВУ. 2002. С. 91–96.
4. Дуженков В. Д., Панасюк Т. І. Деякі аспекти методики складання тестових завдань. *Організація навчально-виховного процесу*, 2006. Випуск 8. С. 104–109.
5. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. / К. Ингенкамп – М. Педагогика, 1991. 240 с.
6. Зозуля І. Є. Тест як засіб контролю в навчанні українській мові як іноземній. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Спецвипуск. № 6.1. (70.1), 2019. С. 21–26.
7. Мединська С. І. Тестування як засіб організації та реалізації диференціації навчання при викладанні іноземних мов у немовному ВНЗ. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*, 2011. №2 (2). С.28–34.

Tilniak N.

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv,

Onufrienko O.

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv

Sydorenko L.

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv

Kushlaba M.

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv

TECHNOLOGY FOR CONTROLLING STUDENTS' KNOWLEDGE IN THE STUDY OF HUMANITIES

The article examines the peculiarity of the application of test control of knowledge in the process of studying the humanitarian disciplines for students of technical specialties. The testing method is analyzed as one of the effective methods of monitoring students' knowledge, which has certain advantages and disadvantages. The classification of test tasks is presented and the main requirements for high-quality test tasks posted on the Moodle platform are indicated.

Key words: test control, testing method, Moodle platform.

МІФОЛОГЕМИ МАНДРУВАННЯ І ДУХОВНОЇ ДОРОГИ В ЖИТТЄТВІРНИХ ПРОЄКЦІЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА МИКОЛИ ГОГОЛЯ

У статті здійснено спробу аналізу міфологеми мандрування і духовної дороги в життєтворних проєкціях Григорія Сковороди та Миколи Гоголя. Авторка зосереджується на конкретизації життєвих, текстуальних тематичних, лексико-стилістичних еквівалентностей. В оптиці дослідження також так зване позиційно-ідейне суголосся письменників попри розбіжності й розходження в індивідуальній манері художнього почерку. Універсалізований погляд на людську дорогу як на християнську ліствицю, вписаний у тогочасні духовні та історичні реалії і «освоєний» у них, є об'єднавчим для творчості обох митців. Змістовий центр формули «світу як дороги» з її складниками: самопізнання, наслідування Христа, внутрішньої людини, переродження дає підстави для споріднення «інтуїтивних онтологій» письменників.

Ключові слова: *поетика, онтологія, міфологема, мотив, образ, Біблія.*

Творчість Григорія Сковороди і Миколи Гоголя як «імпліцитних джерел» літературних та філософських шукань органічно поєднується з історією, культурою, буттєвими основами народу й набуває метафізичної парадигми. Означаючи способи удосконалення життя та виховуючи себе духовно, обидва подвижники месіанського штибу із загострено випуклою моральною інтуїцією, мораллю «небесної краси» (недарма Д. Мережковський порівнював здобутки Гоголя у моральній площині з досягненнями Г. Лейбніца в математиці) керувалися досвідом, почерпнутим, зокрема, зі Святого Письма, творів святих отців тощо.

Теоцентричне осмислення дійсності письменниками тяжіло до «високого» бароко (зумовленого як врюченням у культуру, так і релігійним світовідчуттям) з його гуманістичним та просвітницьким пафосом, сакральною вертикаллю й характеризувалося ірраціонально-містичним елементом, риторизмом, дидактизмом, технікою «плетіння словес», інтенціями гармонізації світоустрою [4; 13; 17]. Звісно, що художні моделі картини світу завжди ширші за будь-які інтерпретації, утім, універсальний код барокової духовно-релігійної емблематики, метафорики виразно унаочнює переконливі аргументи для типологічних зближень чи мірностей.

Д. Чижевський свого часу зауважив, що Гоголь не знав Сковороди, проте «міг би був знайти в нього немало спорідненого зі своїми релігійними ідеями» [21, с. 178]. У своїх працях («Про “Шинель” Гоголя» та «Сковорода – Гоголь») учений наголошував на спільній для досліджуваних авторів джерельній базі (твори святих отців і твори «Київської школи» XVIII ст.), вивчав паралелі між класифікаціями пристрастей у «Ревізори», «Мертвих Душах» та піснею «Всякому городу нрав и права...». М. Вайскопф, висновуючи,

що гіпотеза Чижевського щодо впливу Сковороди на Гоголя була цілком справедливою і перспективною, означив проблеми «зовнішньої людини», співзвучні мотиви, головню «поля» бездуховності, духовної сліпоти, у творах «Наркіс» та «Страшна помста», «Наркіс» і «Шинель», «Асхань» та «Вій», які формують у Гоголя «сюжетні комплекси» [6; 7, с. 347]. С. Гончаров, розглядаючи гоголівські твори крізь призму духовно-релігійного учительного спадку, також зауважив сковородинський «сюжет» [12].

Хоча творчість Гоголя не містить згадок про Сковороду і вже усталася думка, що «Гоголь не знав Сковороди» (Д. Чижевський, Ю. Барабаш та ін.), не можна не зважати на низку аргументів, які можуть свідчити про ознайомлення автора «Мертвих душ» із творами філософа та його буттям. Так, зокрема, за Л. Ушкаловим, серед переконливих фактів такі: батько Гоголя передплатував харківський часопис «Украинский вестник», де публікувалася праця Густава Гесса де Кальве та Івана Вернета «Сковорода, український філософ»; приятель письменника Василь Капніст товаришував з учнем Сковороди Василем Томарою і переклав російською пісню «Саду Божественних пісень»; список творів «мандрованого Сократа» був у Івана Кулжинського – ніжинського учителя Гоголя [20, с. 339]. Друзі Гоголя (П. Плетньов, М. Погодін) знали про «мандрованого філософа», чії твори, слушно зазначає М. Вайскопф, покликаючись на Г. Шапіро, поповнювали бібліотеку Трошинського, тож могли бути в «рецептивному полі» Гоголя вже до 30-х рр., коли вийшли друком кілька сковородинських видань [7, с. 37]. Знайомство Гоголя з І. Срезневським, який вивчав творчість Сковороди та публікував праці про нього з фрагментами творів та оповідання «Майор, майор!» (І. Виноградов означає назване оповідання як джерело сюжету Гоголевого «Одруження» [8, с. 531]); оцінки «простонародного філософа» А. Краєвським, що протиставляв думку Сковороди західному раціоналізму-ві, вочевидь, могли спонукати молодого Гоголя до «зацікавлення» земляком. Нотатки О. Хиджеу, присвячені Сковороді, також міг переглядати автор «Вечорів...», про що свідчить, зокрема, його лист до О. Пушкіна від 23 грудня 1833 р. [7, с. 183–184].

Збіги й перегуки на рівні особистісних, психологічних та біографічних рис Сковороди та Гоголя, як-от: дивацтва, «юродивість», неприкаяність, відлюдність, безсімейність, скитання-мандри, прагнення «духовного монастиря» тощо, зауважували Ю. Барабаш, Л. Ушкалов [20, с. 339; 5]. Ю. Барабаш також визначив поетикальну парадигму зближень, зокрема, мотиви дзеркала, їдіння, сну як втілення барокового «принципу відображення», а в ракурсі «типології духу» слушно наголосив на сковородинських паралелях у трактуванні моральних проблем Гоголем. Т. Сидоренко у своїй розвідці акцентувала наявність ідей мандрівного філософа про смуток і радість людського буття у гоголівському «Правилі життя у світі» [18, с. 138–139]. Однак до посутнього аналізу з конкретизацією життєвих, текстуальних тематичних чи лексико-стилістичних еквівалентностей дослідники вдавалися спорадично. Крім того, в оптиці нашого дослідження так зване позиційно-ідейне суголосся письменників попри розбіжності та розходження в індивідуальній манері художнього почерку.

Обидва мисленники були з когорти «нерозгаданих людей», як означував Миколу Гоголя Петро Плетньов. Сковороду називали «маніхейським учнем», «мізантропом», «богохульником», «душогубом», «еретиком» тощо, Гоголя – «ченцем», «містиком», «божевільним», «грубим, жорстоким і темним», «не людиною», «найогиднішою істотою», «мучеником», «святим». Такі характеристики неминучі й породжені як індика-

тором «автопроекцій» та моделювання внутрішнього світу іншого, так, власне, і самою природою геніїв, сповненою протиріч та дихотомій, їхнім душевним складом і його метаморфозами. З іншого боку, ці натури були, безумовно, цільними і в духовному, і в людському плані. Вони, сигніфіковані «таємною перспективою» (П. Анненков), пропонували свій устрій життя, істинного та осмисленого, що вимагало зміни духовного ества. Їхня творчість як подвижницьке служіння не випадково знаменує нове начало в літературі – релігійне, що домінувало над поетичним. «...Без Бога жизнь есть то же, что без размѣра строить, без Закроя шить, без Рисунка писать, а без Такта плясать» [19, с. 662], – писав Сковорода. «Что ж делать, если наступает такое время, что невольюно говорится о Боге? Как молчать, когда и камни готовы завопить о Боге?», – розмірковував Гоголь у листі до О. Смирнової від 20 квітня 1847 р. [10, т. 13, с. 285]. Обое митців, «старанно та пильно» штудіюючи Біблію, беручи первинні смисли, буквально, за Сковородою, перетворювали її істини на «сік і кров», адже відчули, за словом Гоголя, «чудную сладость» бути обраними учнями, що крокують дорогою «небесного життя» [10, т. 8, с. 265], викарбовуючи шлях до Вічності.

З огляду на «пересічні паралелі» доль обидва письменники постають і мудрецами, і праведниками, «мандрівниками» на земних теренах між вічністю і часом, добром і злом, світлом і птьмою, яким відкриті закони Божі («Странник я на земле; не скривай от меня заповедей Твоих» (Пс. 118:19)) і які стають носіями первородного «битволюбного» духу, здатними до борні з утіленням нищості, огрубілості й мертвотності, коли згасає лірична стихія, натомість актуалізується жертвовно пророча: Сковорода ладен «розтроцнити диявола з його слугами не залізом, а зброєю мудрості, невинності, чистоти й терпіння» [19, с. 1161], Гоголь – стати на «на битву уже не за временную нашу свободу, права и привилегии наши, но за нашу душу...» [10, т. 8, с. 408]. Діалогі-солілоквії «Брань архистратига Михаила со Сатаною» та «Пря бѣсу со Варсавою» не випадково містять індивідуалізації душевної битви-боротьби самого письменника, які втілюють полярні голоси Варсави й Даймона та контекстуально відлунують у драмі Гоголя, що, за Мережковським, являла собою боротьбу з «вічною нищістю» – чортом. Антропологія Гоголя, як і Сковороди, концентрує в собі поняття людини як образу Божого та, услід за аскетичною літературою, «унаочно» трагізм розколу ества внутрішнього і зовнішнього, що артикульований символіко-алегоричною образністю.

Спорідненими з означеною темою є також ідеї «внутрішнього слова» («слово по ударенію воздуха и по начертанію своему есть ничтожное, но по силѣ утаеннаго внутри Духа, сѣемое на Сердцѣ и плодоприносящее новую тварь и новыи дѣла, есть важное») [10, с. 1272] та оприявлення «внутрішньої людини» – «преображення/воскресіння», догматичний код якої міститься в слові апостола Павла: «Если нет воскресения мертвых, то и Христос не воскрес...» (1 Кор. 15:13) (порівняймо з гоголівським написом на полях цього вірша: «мертвые воскрешены, ибо Христос воскрес» [11, т. 9, с. 153]; «...Если внешний наш человек и тлеет, то внутренний со дня на день обновляется» (2 Кор. 4:16) (у своїй Біблії Гоголь записав: «Наш внешний человек тлеет, но внутренний обновляется» [11, т. 9, 154])).

Гоголева концепція слова як «высшего подарка Бога человеку» [10, т. 8, с. 231] проєціюється головню на внутрішню «стрункість» душевного стану: якщо не вдалося удосконалити власну душу, то сприйняття матиме небезпечні наслідки, адже «выйдет слово,

которое всем опротивеет», що набуває біблійних конотацій «гнилого слова» («Слово гнило да не исходит из уст ваших!» [10, т. 8, с. 232] – «Никакое гнилое слово да не исходит из уст ваших, а только доброе для назидания в вере, дабы оно доставляло благодать слушающим» (Сф. 4:29)). Саме у просторі парадигми дихотомії добра і зла («с самым чистейшим желанием добра можно произвести зло») автор обстоює постулат чесності щодо слова, яке наділено владою преображення та виконує головну функцію на його власному шляху письменника-християнина («Труд мой велик, мой подвиг спасителен» [10, т. 11, с. 332]). Бінарність природи символічного слова Божого, на думку Сковороди, має відповідну рецепцію, що залежить від внутрішнього розвитку людини: «Единою Глагола Бог, но двойное слышно» [19, с. 785]. Тож риторичний ефект висловлювання мандрівного філософа «Ах! с толком нужно вкушать СЛОВО Божіе» [19, с. 785], що узгоджувалося з його тлумаченням Біблії як системи кодів («Біблія есть точная Луза. Вырви из сея Лузы один Орѣх, един только Лузан. Раскуси его и разжуй. Тогда ражжевал еси всю Біблію» [19, с. 802]) і дзеркала суспільства, за патетикою та семантичним ядром рівносильний гололівському «Опасно шутить писателю со словом» [10, т. 8, с. 232].

У сквородинській концепції, спорідненій із філооською, августиною, внутрішня людина керується Божественним, сподіваючись «утвердиться духом Его во внутреннѣм чловѣцѣ» [19, с. 306] (дослівне цитування Еф. 3:16): «Бо наша внутрішня людина тепер не обтяжена плоттю, ніби звільнившись від пут або знайшовши нові крила, підіймається високо, неначе *орел*, ширяє, носиться й літає в безмежних небесних просторах, як по рівнині безкраїх полів, прагнучи досягти *божественної краси*, проникнути туди, де янголи безугавно споглядають *лик отця*, радіючи людській долі» [19, с. 1108]; «Неоцѣненное есть наше Сокровище Внутренній наш и потаенный ЧЕЛОВѢК, влитый нам от Бога» [19, с. 1020]. Віра як логічно пов'язана з внутрішнім світовідчуттям і є, за Сковородою, не що інше, як «внутрь Дух Господень» [19, с. 1318], що актуалізує в людині внутрішні почуття, Царство Боже, Істину. З огляду на це концепція дому набуває у Сковороди апостольського контексту: «Вы есте храм Бога жива» («...Ибо храм Божий свят; а этот *храм* – вы») (1 Кор. 3:17), атрибутованого самопізнанням: «И кто может живущаго внутрь нас узнать, не внушив себѣ и не узнав себе? Отсюда зависит все наше здравіе и просвѣщеніе. Возвратитесь в дома ваши, к Отцу вашему» [19, с. 307].

«...Что значит Вѣдра? Нѣт нужнѣе Ея. Но знай, что нигдѣ Ее не найдеш, если не выраеш Искры Ея прежде внутрь себе» [19, с. 674] – ці слова філософа-богослова контекстуально й змістово співмірні з внутрішніми переконаннями Гоголя щодо необхідності самопізнання, «пізнання душі», що оприявнилися в його листі до С. Шевирьова від 11 лютого 1847 року: «...Я пришел ко Христу скорее протестантским, чем католическим путем. Анализ над душой человека таким образом, каким его не производят другие люди, был причиной того, что я встретился со Христом, изумясь в нем прежде мудрости человеческой и неслыханному дотолу знанью души, а потом уже поклоняясь Божеству» [10, т. 13, с. 214] та «Авторській сповіді»: «С этих пор человек и душа человека сделались больше, чем когда-либо, предметом наблюдений <...> Я обратил внимание на узнание тех вечных законов, которыми движется человек и человечество вообще... и на этой дороге нечувствительно, почти сам не ведая как, я пришел к Христу, увидевши, что в нем ключ к душе человека, и что еще никто из душезнателей не исходил на ту высоту познания душевного, на которой стоял Он» [10, т. 8, с. 443].

В. Ерн іменував Сковороду «великим старцем», тим, хто крокує «через Землю до Неба», а його земне життя уподібнював до подвигу вільного шукання Істини й Досконалості, стихією ж філософствування письменника уважав східно-християнський логізм [22, с. 37–38]. Гоголь, пише дослідник, коли його страдницький дух усвідомив первородну мертвотність, подався до Церкви, яка, на його думку, «всему законная и верная дорога» [10, т. 8, с. 284] і «здоровое тело» [10, т. 14, с. 156], чого не робить Сковорода: «Він у Неї вірить, але він не йде до священника, щоб полегшити свою душу сповіддю та покаанням; він не підкоряє життя своє правилам духовної гігієни, тобто церковному посту та аскетичним вправам, щоб утихомирити хаос своєї душі» [22, с. 89]. Саме це дає Ерну підстави говорити про потенціал сектанта, притаманний Сковороді, що, власне, унеможливив цілковите досягнення Істини, а також про далекість його від духовного стану християнських святих [22, с. 327]. У питанні ставлення до церкви, зауважує Ю. Барабаш, «немає основи для якого-небудь зближення його з Гоголем» [3, с. 288]. Ю. Луцький, означуючи філософію Сковороди як «християнський гуманізм із сильною домашньою пантеїзму» [15, с. 52], загалом акцентує на його особистісній ідеології, якій властиві виразний моралізм, релігійність, аскетизм, однак справедливо зазначає, що філософ є «глибоко світською» людиною, а не церковною, відтак і його мудрість якщо й має щось спільне з мудрістю церковною, то лишень тому, що мудрість космічна збігається з мудрістю церковною [15, с. 43]. Наголосимо, що як за часів Сковороди, так і Гоголя Церква розглядалася в епохальному контексті опозиційної ідеології «Схід – Захід», перебувала в пошуку чистоти «вчення», водночас характеризувалася «секуляризацією всередині церковної свідомості» (В. Зеньковський). Обидва митці слова, глибокі віряни, показали християнство як живу силу, що здатна протистояти всім «страхам і жахам», але Церкву як утілення цієї сили в реальному житті – надісторичної, вселенської, православної – обстоював саме Гоголь. Це реформаторське питання й було для письменника, за влучним словом І. Аксакова, «коლოსальним завданням, якого не вирішили 1847 років християнства» [2, т. 1, с. 413].

Сковорода, як «вільний церковний мислитель» і член Церкви, на що, за В. Зеньковським, вказує щонайменше ставлення філософа до таїнства євхаристії, відкинув шлях священника, ченця, він наполегливо торував свою власну дорогу до Божественної правди через самопізнання, дорогу від внутрішнього єства до біблійних одкровенень, Логосу: «Не узнав себе, как узнаеш Библию?» [19, с. 687].

Чернецтво, зауважував В. Жуковський, було справжнім покликанням Гоголя, а прозірливий протоієрей М. Константиновський, що духовно опікувався письменником, згадував про його настійне прагнення «монастиря душевного». Намір пристати до чернечого життя, на думку В. Воропаєва, підтверджує і свідчення сестри Гоголя Анни про те, що брат мріяв оселитися в Оптиній пустині. Перебуваючи там, Гоголь описує ченців як сповнених особливою благодаті, з кожним, йому здавалося, «беседует всё небесное» [10, т. 14, с. 194], а з листа до монаха Порфирія (Григорова) від 26 січня 1851 р. стає відомо, що автор «Мертвих душ» покладається на чернечу братію як силу, спроможну скеровувати його долю: «Путь мой очень скользок, и только тогда я могу им пройти, когда будут со всех сторон поддерживать меня молитвами» [10, т. 14, с. 225].

Сковорода чернецтво вбачав «в жизни нестяжательной, малодовольствѣ, воздержности, в лишеніи всего ненужного, дабы приобресть всенужнѣйшее, во отверженіи

всѣх прихотей, дабы сохранить себя самага в цѣлости, во обузданіи самолюбія, дабы удобнѣе выполнить заповѣдь любви к ближнему, в исканіи славы Божіей, а не славы человеческой» [19, с. 1350]. Спосіб життя філософа, який часто перебував у багатьох монастирях (Білгородський, Курязький, Курський, Михайлівський, Переяславський, Покровський, Святогірський, Сумський, Троїце-Сергієва лавра), нагадував аскетичний: «Он одѣвался пристойно, но просто; пишу имѣл состоящую из зелій, плодов и молочных приправ; употреблял оную ввечеру по захожденіи солнца; мяса и рыбы не вкушал не по суевѣрію, но по внутреннему своему расположенію; для сна отдѣлял от времени своего не болѣе четырех часов в сутки; вставал до зари... всегда весел, бодр, легок, подвижен, воздержен, цѣломудр, всѣм доволен, благодушествующ, унижен пред всѣми, словохотен, гдѣ не принужден говорить; из всего выводящій нравоученіе; почителен ко всякому состоянію людей; посѣщал больных; утѣшал печальных; раздѣлял послѣднее с неимущими; выбирал и любил друзей по сердцу их; имѣл набожество без суевѣрія, ученость без киченія, обхожденіе без лести» [19, с. 1350]. За Сковородою, тогочасне чернецтво втратило свій чесний образ і являло собою «мрачное гнѣздо спершихся страстей», яке слугувало розплідником фарисейського духу. Акцентними, на наш погляд, є діалог Сковороди із ченцями Києво-Печерської лаври, що пропонували йому стати «столбом церкви и украшеніем обители», та його ригорика: «Риза, риза! Коль не многих ты опреподобила! коль многих очаровала! Мір ловит людей разными сѣтями, накрывая оня богатствами, чesтьми, славою, друзьями, знакомствами, покровительством, выгодами, утѣхами и святынею, но всѣх нещастнѣе сѣть послѣдняя. Блажен, кто святость сердца, то есть щастіе свое, не сокрыл в ризу, но в волю Господню!» [19, с. 1359]. Образ ризи, що продемонструємо далі, використовує і Гоголь, розмірковуючи про чернецтво як поклонання Боже.

Тож цілком слушно Чижевський іменує філософа «ченцем у світі», апелюючи насамперед до поняття «духовного монастиря», що його вжив Гоголь: «...Шлях Сковороди не є шлях монастиря, чернецтва...» [21, с. 151]. Ченцем у світі був і сам Гоголь, обравши своє письменницьке поприще та переймаючись спасінням душі: «Если бы я узнал, что я могу в монастыре уйти от мира, я бы пошел в монастырь. Но и в монастыре тот же мир окружает нас, те же искушенья вокруг нас, так же воевать и бороться нужно со врагом нашим» [10, т. 13, с. 391]. Він запевняв в «Авторській сповіді», що сам ще не ченець, а письменник і, подібно до Сковороди, уважав, що в монастир мають іти тільки ті, кого покликав Сам Бог, до того ж апелював до категорії «служби-покликання» як визначальної: «Нет выше званья, как монашеское, и да сподобит нас Бог надеть когда-нибудь простую ризу чернеца, так желанную душе моей, о которой уже и помышленье мне в радость. Но без зова Божьего этого не сделать. Чтобы приобрести право удалиться от мира, нужно уметь распространиться с миром. “Раздай все имущество свое нищим и потом уже ступай в монастырь”, – так говорится всем туда идущим. У вас есть богатство, вы его можете раздать нищим; но что же мне раздать? Имущество мое не в деньгах. Бог мне помог накопить несколько умного и душевного добра и дал некоторые способности, полезные и нужные другим – стало быть, я должен раздать это имущество не имущим его, а потом уже идти в монастырь» [10, т. 8, с. 301].

У такий спосіб письменник ідентифікує свій внесок у «переродження суспільства», водночас універсалізує власний вибір, уформовуючи його в сакральну формулу «Монастир

ваш – Росія» та вбачаючи на ниві більшості в миру подвигів більше, аніж у чернецтві: «Нет, для вас так же, как и для меня, заперты двери желанной обители. Монастырь ваш – Россия! Облеките же себя умственно ризой чернеца и, всего себя умертвивши для себя, но не для нее, ступайте подвизаться в ней» [10, т. 8, с. 301]. Не випадково оптинські старці вбачали в Гоголі служителя істини, подібного до ченця, за І. Лівстичником, «с чистыми устами и умом просвещенным», виконавця «дела душевного» на творчій схимі, що проявлялася в аскезі нестяжання, цнотливості, послуху: «...Я все прочее оставил, все лучшие приманки жизни и, как монах, разорвал связи со всем тем, что мило человеку на земле, затем, чтобы ни о чем другом не помышлять, кроме труда своего» [10, т. 8, с. 459].

Метафізика і Сквороди, і Гоголя координувала з естетикою емоціоналізму, символіко-антропоцентричною моделлю «філософії серця» (про останню як «характеристичну для української думки» детально розмірковував Д. Чижевський, хоча вона в Гоголя має свою специфіку) та унісонувала з феноменологією інтеріоризму: «Когда человек исходит из круга самоньяния, самопроизволения, самолюбия своего, почитая все то землею пустою, непроходною и безводною, тогда чистый Дух святыи занимается всѣ чувства его и возстановляет царствіе истинны, то есть возжигает в нем способности внутреннего чувства огнем любви своея» [19, с. 1349]. Обидва «аскети», Скворода у старій світі з торбою, у якій лежала Біблія та флейта, і Гоголь, спадок якого вміщував кілька десятків рублів, книги та старі речі, розкошували в блаженстві «старцювання», цураючись «скарбів» земного буття. Показовим є лист автора «Мертвих душ» до матері й сестер від 14 листопада 1846 р.: «Завещаю доходы от изданий сочинений моих, какие ни выйдут по смерти моей, в собственность моей матери и сестрам моим на условии делиться с бедными пополам. Как бы ни нуждались они сами, но да помнят вечно, что есть на свете такие, которые нуждаются еще более их» [10, т. 13, с. 477]. Скворода писав А. Карпову від 19 лютого 1779 р., що «старость, нищета, смирение, безпечность, незлобіе» – його співмешканки, яких він любить [19, с. 1275], а Є. Урюпіну дякував за проживання у його домі так: «Да воздаст же тебѣ той, иже на свой шет приемлет все даемое нищим!» [19, с. 1288].

Світ не вловив Сквороду, як і Гоголя, адже обидва хоч і перебували в ньому, однак не жили його аксіологією. У листі до М. Ковалинського Скворода говорив, що «заввичай стає нудно, якщо довго залишатись на одному й тому самому місці» [19, с. 1170]. Гоголь, зокрема, зауважував сприятливість подорожей для його здоров'я та творчості загалом і сприймав мандри як джерело натхнення й нових ідей: «Путешествие и дорога мне помогали доселе лучше всяких средств и лечений, а потому весь этот год я осуждаю себя на странствие. Летом объеду всю Германию, заеду в Англию, которой не знаю, и в Голландию, которой тоже не вид<ел>. Осенью объеду Италию, <в> зиму берега Средиземного моря, Сирию, Грецию, Иерусалим и чрез Константинополь, если благословит Бог, в Россию, что долженствует быть весной грядущего, 1847 года. В продолжение путешествия я устроюсь так, чтобы в дороге писать, потому что труд мой нужен: приходит такое время, когда появленіе моей поэмы есть существенная необходимость для теперешнего положения дел и мыслей» [10, т. 13, с. 43–44]. Мандри для Гоголя деінде атрибутуються як обітниця: «...Не есть ли это знак, что пора, наконец, отправиться в тот путь, ради которого я выехал из Москвы и простился с вами, о котором и первоначальная мысль была, без

сомнення, Божим внушенням <...> не odkладавая уже на дальнєйшее время, отправлось в Иерусалим» [10, т. 12, с. 464], тому поняття шляху та праці стають взаємозалежними: письменник, сподіваючись на ласку Божу в написанні праці всього свого життя, обіцяє паломництво до Гробу Господнього.

Непосидючість авторів і їхню пристрасть до мандрів дослідники (І. Колесник) означають як дромоманію, або «синдром пілігрима». Попри те, що окремі прояви мандрівництва набувають у письменників форми скитання, особливо коли йдеться про пізнього Гоголя та проживання Сквороди у різних поміщиків, загалом витоки мандрівництва обох слід шукати в гносеології, що ґрунтувалася на релігійному розумінні людини та світу: мисленники подорожують фізично, душевно ж формують ланцюг «вселенського паломництва», яке, за святими отцями, єднає християн як мандрівників, що шукають Небесну Вітчизну. Так, автор «Вечорів» у листі до матері зауважував, що «...мы все на земле странники и существованье наше здесь минутно» [10, т. 14, с. 44], де актуалізується не переміщення земними локаціями, а векторність внутрішнього руху. Приміром, відвідини Єрусалима, заплановані ще 1842 року, Гоголь сприймав як таїнство, до якого готував насамперед свою душу, сповідуючись перед знайомими та просячи молитов. Прикметним є його лист до В. Жуковського від 10 січня 1848 р., у якому сповідальність межує із чітко артикульованими внутрішніми мотивами подорожі, а саме вдячністю Господу за попередні праці та сподіванням на майбутні: «Так как теперь предстоит мне путешествие в Иерусалим, то хочу тебе исповедаться; кому же, как не тебе? Ведь литература заняла почти всю жизнь мою, и главные мои грехи – здесь <...> Съезжу в Иерусалим (чего стало даже и совестно не сделать), поблагодарю как сумеем за всё бывшее. Помолюсь, да укрепится душа и соберутся силы, и с Богом за дело» [10, т. 14, с. 33, 38].

Звісно, що кожен «географічний» епізод у житті досліджуваних письменників керований запитаними обставинами і внутрішньою мотивацією, однак мандрівництво, зауважив ще Ерн, є тією рисою глибокої духовної спорідненості, що єднає Сквороду з наступниками, які впевнено полишали «Єгипет матеріальної механічної цивілізації» в пошуках Вічного [22, с. 335].

Для барокового універсуму характерним є символ шляху-дороги з атрибутами мандрівництва, розгалуженнями на вузьку й широку, ліву і праву. У творчості Сквороди образ небесного життя контрастує з мирською дорогою більшості: «Жесток и горок труд: / Быть Жителем небес. / Весел и гладок путь: / Жить, как живет Мір весь» [19, с. 834], світ постає мерцем, а безпеку може гарантувати лише шлях Господній, благочестивий, «путь сладкій» [19, с. 103]. Дорога ж того, хто схибив, за письменником, неодмінно призводить до пекла, а щастя здатен пізнати лише той, хто ступив на дорогу Божу. Відтак будь-яка країна в оптиці Сквороди є «отечеством, яко основавшаго блаженство мое внутрь сердца моего...» [19, с. 1274], а серце як внутрішня кліть атрибутує єство людини незалежно від місця її перебування. «Бродят Поклонниками по Іерусалимам, – говорить Рафаїл. – По лицу святы, по сердцу всѣх беззаконнѣ», тому саме думка є регулятивним фактором волі та дій, «Руководительницей Человѣку и ПУТЕМ» [19, с. 843], адже вона керована або Богом, або дияволом і прогнозує вибір кожного на перехрестях буття: «Діавол, украв у Человѣка добрую мысль, перекидает будто сътъ и препону чрез добрый Путь, а сим самым сводит и переводит его на путь зол» [19, с. 843]. Фактично сквородинська концепція важкості буття синонімізує з біблійним шляхом беззаконня.

Теми різнопуття, двопуття (лівого і правого – загибельного й спасенного), дороги як буття, моря як світу також виразно марковані в «Саду божественних пісень». Мотив спокою, умиротворення антагонізує мотиви суєтності та марності життя й апелює до екзистенційної категорії мудрості, джерело якої містить Книга Премудрості Ісуса, сина Сирахова. Так, пісня «Всякому городу нрав и права», що є квінтесенцією біблійних слів «Блажен муж, иже в премудрости умрет и иже в разумѣ своем поучается святыиѣ» (Сир. 14:21), та епіграф чернетки-автографа цього твору *Solum curo feliciter mori* («Дбаю тільки про те, щоб щасливо померти») співзвучні Гоголевим міркуванням щодо сподівання на Всевишнього, вивіряння свого шляху за Його Волею, боротьби зі страхом смерті.

Панорамна просторинь світу, який функціонує, за Сковородою, згідно з планом Бога – «Астронома», «Геометра», «Математика», «Горшечника», є не що інше, як «темне пекло», що лейтмотивно означено в християнській аскетичній літературі, тож світ можна пізнати й розгледіти лише з духовного погляду, на відміну від мирського, який потопає у пристрастях. Символічно, що біблійна книга Премудрості Ісуса, сина Сирахова була серед об'єктів докладного вивчення вельч і мудрств Божого задуму, про що письменник робить помітки на полях своєї слов'янської Біблії 1820 року видання: «Мудрость», «Мудрость всех явлений природы», а, штудіюючи вірші розділу 44-го «Теперь восхвалим славних мужей и отцов нашего рода: много славного Господь являл чрез них, величие Свое от века», занотовує: «Воспоминание о всех великих мужах, прославляемых Богом» [11, т. 9, с. 145]. Зауважимо, що біблійні помітки Гоголя є своєрідним палімпсестом, де концентрується екзистенційне ядро діалогічності зі Святим Письмом, коли він порушує і розв'язує для себе вкрай важливі духовно-світоглядні питання.

Життя, за Сковородою, це подорож [19, с. 683], Шлях (письменник використовує велику літеру). Думка автора спрямовується від зовнішньої атрибуції до внутрішньої: «Жизнь наша – не Путь ли есть? Не сей ли Путь самым Богом есть положен?» [19, с. 875]. Шлях у Сковороди є антиподом гріха («Что есть грѣх, естли не заблужденіе? Грѣшить, в греческом языкѣ ἀμαρτάνειν, значит быть безпутным; что ж бѣдственнѣе, как шествовать без дороги, жить без пути, ходитъ без совѣта?» [19, с. 574], метафорою блукання (гр. ἀμαρτία – заблуд) і має два розгалуження, означені як «Десный» та «Шуїй»: «Часть Господня ведет нас к себѣ, а Лѣвая Его Страна – во Тлѣніе» [19, с. 267]. Гоголева концепція дороги, що акумулює поняття життєвого шляху, також очевидна. «Вопреки людям, жалующимся на недостаток талантов в нынешнее время, – пише автор «Вибраних місць із листування з друзями», – я вижу их теперь гораздо больше, чем когда-либо прежде. Они не попали на свою дорогу» [10, т. 8, с. 428]. У письменницькому розумінні майбуття пов'язане з пізнанням сучасного стану речей: «Позабыли все, что пути и дороги к этому светлomu будущему сокрыты именно в этом темном и запутанном настоящем, которого никто не хочет узнавать» [10, т. 8, с. 320].

Сковорода нерідко, подібно до Гоголя, використовує прислів'я як «подведенный итог делу, отсед, отстой уже перебродивших и кончившихся событий, окончательное извлечение силы дела из всех сторон его, а не из одной» [10, т. 8, с. 392], що стосуються, зокрема, біблійної тематики: «БЕЗ БОГА ни до Порога, а с НИМ хоть за Море» [19, с. 163], «как съеш, так и жнеш» [19, с. 558], «Бог строит Кирку, а Чорт там же Часовню» [19, с. 845], «За Богом пойдеш, Доброй путь найдеш» [19, с. 670] тощо. Гоголь, приміром,

також у контексті теми «людської дороги» використовує однакові зі Сковородою акцентні прислів'я. Так, тримаючи в пам'яті біблійний рефрен вірша апостола Іоанна «...ибо без Меня не можете делать нечего» (Ин. 15:5), він у листі до Іванова від 2 грудня 1847 р. зазначає: «Но помните, что ни на кого в мире нельзя возлагать надежды тому, у кого особенная дорога и путь, не похожий на путь других людей. *Совершенно* понять ваше положение никто не может, а потому и *совершенно* помочь вам никто не может в мире. Как вы до сих пор не можете понять хорошенько, что вам без Бога – ни до порога, что и вставая, и ложась вы должны молиться, чтобы день ваш и наступил и прошел благополучно, без помехи, чтобы Бог дал вам сил, даже если и случится помешательство, не возмутиться оттого» [10, т. 13, с. 407].

Дорога до правди в оптиці Сковороди має єдиний вимір – Божественний, і трагічною є доля кожного, хто схибив і сприймав свій шлях за прямий: «Есть, что мнится правым, но существом криво. И есть, что мнится развращенным, но Естеством правое. Если Закоулок ведет к Правотѣ, по Концу своему прав есть. Но косяглазый тот прямой и крючкова та есть простота, отверзающая Перспективу и Архитектурной Мост прямо во Град Лжи. Конец дѣлу Судья» [19, с. 427]. Гоголь, як і Сковорода, апелюючи до біблійних притч Соломона («...Направляя сердце твое на прямой путь» (Прип. 23:19); «Идущий прямым путем боится Господа; но чьи пути кривы, тот небрежет о Нем» (Прип. 14:2); «Есть пути, которые кажутся человеку прямыми; но конец их – путь к смерти» (Прип. 14:12)), нерідко використовує означені міфологеми. Так, Чичиков, який буквально «збагачує» свої сітки «мертвими душами», виправдовуючись перед Муразовим, розмірковує так: «Покривил, не спорю, покривил. Что ж делать? Но ведь покривил только тогда, когда увидел, что прямой дорогой не возьмешь и что косой дорогой больше напрямик» [10, т. 7, с. 111]; «Начинаю чувствовать, слышу, что не так, не так иду, и что далеко отступился от прямого <пути>, но уже не могу» [10, т. 7, с. 114]. Жіноча душа, за письменником, є силою, яка утримує чоловіка на прямій дорозі, провідником, що повертає його з кривої дороги на пряму. Прикметно, що Гоголь вибудовує систему життєствердних координат не тільки означуючи правильні шляхи, а й виписуючи способи виправлення блудних: «Есть тайны души. Как бы ни далеко отшатнулся от прямого пути заблуждающийся, как бы ни ожесточился чувствами безвозвратный преступник, как бы ни коснел твердо в своей совращенной жизни; но если попрекнешь его им же, его же достоинствами, им опозоренными, в нем <всѣ> поколеблется невольно, и весь он потрясется» [10, т. 7, с. 112].

Ворота як символ світу, за Сковородою, уподібнюються до широкого біблійного шляху, тому всіляке суетне місто, семантизоване градом Єрихоном, або постає антиподом тиші, спокою та символізує горе, нудьгу, страх, або метафоризується до очищеної від пристрастей душі («Гдѣ ж есть оный толь прекрасный град? Сам ты град, з души вон выгнав яд» [19, с. 71]), а подорож сприймається як некорисне для «сердечних печер» душі заняття: «Ворота красны, широки, в неволю горьку ведут»; «Не хочу ъздить на море, не хочу красных одеж. Под сими крыется горе, печали, страх и мятеж» [19, с. 62]. Схожими ідеями віддунують перші сторінки другого тому «Мертвих душ», коли «копитель неба» Тентетніков вирішує стати «обладателем земного рая», переїхавши з Петербурга до присілка: «Творец! как еще прекрасен твой мир в глуши, в деревушке, вдали от подлых больших дорог и городов» [10, т. 7, с. 21]. Суголосними сквородинськими обертонами розмежування науки, знання й життєвого досвіду, що нерідко ставали пред-

метом схоластичних дискусій, позначена також Гоголева тема «науки життя», якої навчає Тентетнікова Олександр Петрович.

Сковорода, наслідуючи Горація, зокрема його «Оду до Мецената», послуговується вибором людини, що узгоджується з волею Божою, та універсалізує запит на різнорідну природу втілення вузького (праведного) шляху: «Всякому городу нрав и права. / Всяка имѣет свой ум голова. / Всякому сердцу своя есть любовь. / Всякому горлу свой есть вкус каков» [19, с. 60]; «Возлюби узкой путь, бѣгай обща нрава» [19, с. 105]. Шлях людини багато в чому визначають її природні вміння, тож письменник висновує, що хоча ці схильності розрізняють дороги буття, однак мета («кінець») для всіх однакова: чесність, мир та любов. Гоголеві істини християнського життя та теократичного устрою держави немислимі без суспільного реформування, відтак ідеї природних задатків, поприща поєднуються з ідеєю служіння, що ідентифікується як шлях до реалізації «цілей небесних»: «...Назначение человека – служить, и вся жизнь наша есть служба. Не забывает только нужно того, что взято место в земном государстве затем, чтобы служить на нем государю небесному и потому иметь в виду его закон. Только так служа, можно угодить всем: государю, и народу, и земле своей» [10, т. 8, с. 462]. Сковородинські контексти життя як служби, коли кожен живе за покликанням, а посада корелює зі шляхом («...Охотнѣе послѣ раздоху взятыя за Должность, как за подлежащій путь Свой...» [19, с. 167]), перегукуються з гоголівськими: «...шастіе челоуѣка состоит в том, чтоб, узнав собственную в себѣ способность, по оной употребить себя в жизни» [19, с. 1357]. Сама ж служба, за Сковородою, характеризує загалом життя християнина: «Наше християнское житія – це військова служба. Але якщо я сам не Геркулес, то Христос є для нас взірцем багатьох героїв. Під його стягями ми боремось» [19, с. 1162].

Людська, а не Божа воля є для Сковороди пеклом, і лише Бог, «єдин всѣм жизнь и радость», керує нею: «Убий злу волю в нас! да твой владѣет ГЛАС» [19, с. 82]. Гоголь, подібно до Сковороди, котрий запевняв, що лише той, хто знає Бога, знає «План и Путь Житія своего» [19, с. 178], писав: «Кто с Богом, тот глядит светло вперед и есть уже в настоящем творец блистающего будущего» [10, т. 8, с. 348] і переконував, що будь-яка справа чи думки без Господа – гниль. виправити ситуацію, за Гоголем, здатен ближній, «слуга», той «истинный брат и избавитель», який би образив чи осоромив перед усіма, метафорично – дав «публічного ляпаса». Сковорода схожу функцію покладає на друга, який також є «слугою и Доброжелателем» і має за мету «привесть к Вѣдѣнію Божію» [19, с. 178]. У листі Гоголя до Іванова від 18 березня 1851 р. богопокладання означене більш ніж переконливо, у ньому відлунює ідея різнопуття Сковороди. «Изо всей моей жизни, – пише автор «Мертвих душ», – я вывел только ту истину, что если Бог захочет – все будет, не захочет – ничего не будет. Как умолишь Бога помогать нам, для этого у всякого своя дорога, и он как сам знай, так и добрайся» [10, т. 14, с. 226], постулюючи ідею про те, що кожен має самостійно торувати свою дорогу, не покладаючись ні на кого, окрім Господа, а виконуючи свою роботу – твердо пам'ятати, Хто її замовник. Молитися Йому – означає набути розуму у всіх словах і вчинках, поважаючи «путь и дорогу всякого человека, если только они уже избраны им» (див. лист Гоголя до Іванова від 4 лютого 1847 р. [10, т. 13, с. 200]). Зауважмо, що дидактичність в епістолярії Сковороди, зокрема в листах до Ковалинського, «реєструє» з моралізаторством Гоголя у листуванні, приміром, з Івановим.

У гоголівській естетиці, зокрема у «Вибраних місцях із листування з друзями», означені ідеї корелюють із поняттям «обов'язку» та призначення. «Всякому тепер кається, – висноває автор, – что он мог бы наделать много добра на месте и в должности другого, и только не может сделать его в своей должности. Это причина всех зол. Нужно подумать теперь о том всем нам, как на своем собственном месте сделать добро. Поверьте, что Бог недаром повелел каждому быть на том месте, на котором он теперь стоит» [10, т. 8, с. 225]. Правильний життєвий шлях, за автором «Саду Божественних пісень», має вказати лише Вища сила: «Той твои направит ноги, / Кой дал землю и дороги» [19, с. 77]. Згодом саме сквородинська концепція сродності як онтологічна передумова цілісності стане фундаментальною для естетики слів'янофілів І. Кирєєвського, О. Хом'якова, релігійний світогляд яких живився святоотцівською лектурою та практичним життям Православної церкви. Показово, що богословський твір «Церква одна» О. Хом'якова, де обґрунтовується вчення про єдиність Церкви, Гоголь власноручно переписав у свій зошит і цінував його як православний катехізис [9, с. 425].

Скворода, негативно відгукуючись про осуд шляху інших, риторично запитує: «Кая польза любопытно зъвать и цѣнить путь побочных Путников, а презирать без наблюденія ведущую нас стезю? Отсюда Заблужденіе, проступка, преткновеніе и Паденіе» [19, с. 435] і виводить поняття «мертвої душі» як тієї, що керується власною, а не Божою волею: «Мертва совѣм душа человѣческая, не отрѣше'нная к природному своему дѣлу» [19, с. 654]. Про те, чи можна говорити про очевидність означеної ідеї як спільної для Сквороди й Гоголя, розмірковує Д. Чижевський [25], утім, як слушно зауважує Л. Ушкалов, концепт «мертва душа» сягає витоків східнохристиянської традиції загалом, авґустинського вчення тощо [19, с. 704].

Письменники, фіксуючи духовну загибель людства, прагнуть воскресити його: «Востань, нещасный мертвец! Возведи Око твое и узнай себе! Не думаеш ли, что скверная гнилость составляет существо твое?» [19, с. 315] – «Ныла душа моя, когда я видел, как много тут же, среди самой жизни, безответных, мертвых обитателей, страшных недвижимым холодом души своей и бесплодной пустыней сердца...» [10, т. 5, с. 170]; «Подумайте не о мертвых душах, а <o> своей живой душе, да и с Богом на другую дорогу» [10, т. 7, с. 123]. Серед передсмертних записів Гоголя є такий: «Будьте не мертвые, а живые души. Нет другой двери, кроме указанной Иисусом Христом, и всяк, прелазай иначе, есть тать и разбойник» [11, т. 6, с. 414], що перегукується зі сквородинським текстом: «Без сумнѣнія, Единственное сіе преддверіе не дает нам уклонитись в сторону и прямо ведет к той Двери, которая сама о себѣ вопіет: “Аз есмь дверь”» [19, с. 303] і є віддзеркаленням біблійного вірша «Я есмь дверь: кто войдет Мною, тот спасется, и войдет, и выйдет, и пажить найдет» (Ин. 10:9).

Значимо, що рецепція християнського вчення Гоголем відбувалася головню в раціоналістично-аналітичному ключі («Поверкой разума поверил я то, что другие понимают ясной верой и чему я верил дотеле как-то темно и неясно» («Авторська сповідь» [10, т. 8, с. 443]); «...Признаю Христа Богочеловеком только потому, что так велит мне ум мой, а не вера» (лист М. Константиновському від 12 січня 1848 р. [10, т. 14, с. 41]) та передбачала осмислення розумного світоустрою, керованого Богом, радше як науково аргументованої аксіоми, що оприявнювалася насамперед не у сфері церковних догматів чи традицій, а в логічному смислому кластері. Не випадково М. Гершензон іменував

письменника «крилатим волом», що, поєднуючи в собі «полум'яну мрійливість» і «тверезу практичність», шукав прозаїчні засоби, за допомогою яких земний світ мав би перетворитися на небесну вітчизну.

Концепт мудрої людини (а мудрість у вузькому сенсі, як рушій розвитку, безпосередньо у авторській концепції протиставлена раціоналізму як просвітницькому, так і схоластичному, означеному дійнде «квасниною», що набуває конотації гоголівських людей «нової закваски» – «дітей непросвіти», «квасних патріотів» тощо, і пов'язана зі страхом Божим (Сир. 1:15)) – наскрізний у Сквороди та споріднений із тематикою духовної дороги. Для мудрого, пише «філософ-богослов» (Д. Багалій), увесь світ є Вітчизною, тому й добро він не збирає по всіх усюдах, а «внутрь себе носит оноє» [19, с. 171]. Л. Ушкалов уточнює: «Ці слова Сквороди означають не космополітичну настанову на взір “ubi bene, ibi patria” (“де добре, там і батьківщина”), а те, що справжнє щастя перебуває всередині нас самих» (с. 193). Місце, постулює Скворода, не відіграє значної ролі (“Не мѣсто святит Человѣка” [19, с. 433]), адже сама людина собою освячує його, відтак не йменується «изгнанником», а лише «странником»: «и не Отечество оставляет, а Отечество перемѣняет. В коей Землѣ Пришлец, тоей Земли и Сын» [19, с. 171], що, імовірно, є парафразою «ибо странник я у Тебя и пришлец» (Пс. 38:13), до того ж має автобіографічну проєкцію.

У цьому контексті показовим є від'їзд Гоголя за кордон, що сприймався як еміграція (В. Гіппіус), та його лист до М. Погодіна від 10 травня 1836 р., де він запевняв, що проти нього «уже решительно восстали теперь все сословия», і пояснював, чому має «подальше быть от своей родины». У листі звучить фраза «Пророку [нет приюта] нет славы в отчизне» [10, т. 11, с. 41]. Вона відтворює змістову наповненість євангельського вірша «не бывает пророк без чести, разве только в отечестве своем и в доме своем» (Мв. 13:57). Проте, як покаже час, світогляд письменника, що озирає Русь уже з «прекрасного далека», не міг не проєкціюватися на тогочасні європейські реалії: «Ни одной строки не мог посвятить я чуждому. Непреодолимою связью прикован я к своему, и наш бедный, неяркий мир наш, наши курные избы, обнаженные пространства предпочел я лучшим небесам, приветливее глядевшим на меня. И я ли после этого могу не любить своей отчизны?» [10, т. 11, с. 92].

Світській мудрості, нерозумній за природою, властиво пізнавати не себе, а торувати шляхи «до зірок», про що буквально й сатирично говорить Скворода у творі «Фабула», подаючи власну інтерпретацію невдалої пригоди давньогрецького мудреця Фалеса. Пізнання поверхневе і глибоке, внутрішнє є маркером гносеологічного дуалізму філософа. Гоголь у «Вибраних місцях із листування з друзями» обгрунтовує вічний подвиг християнина, що полягає в самопізнанні й дослівно трактується як «взгляд его на самого себя, беспрестанно просветляющийся» [10, т. 8, с. 264–265]. Саме він «открывает ему новые недостатки в себе самом, с которыми нужно производить новые битвы» [10, т. 8, с. 265]: «Ни в каком случае не своди глаз с самого себя. Имей всегда в предмете себя прежде всех. Будь эгоист в этом случае! Эгоизм – тоже не дурное свойство; вольно было людям дать ему такое скверное толкование, а в основанье эгоизма легла сушая правда. Позаботься прежде о себе, а потом о других; стань прежде сам почище душою, а потом уже старайся, чтобы другие были чище» [10, т. 8, с. 282–283]. С. Аксаков писав, що Гоголь говорив: людям у житті потрібна зміна мудрість, а невинність і щирість означував «го-

лубиною душею» [10, т. 8, с. 226]. Звернімо увагу, що в листі до М. Ковалинського Скворода також радив поєднувати «зміїну мудрість із голубиною простотою» [19, с. 1082].

Ідея Сквороди про «мудрий нарцисизм» корелює із міфологемою самопізнання у Гоголя, котрий життя загалом сприймав як містично-метафізичну реальність, збагнути й поліпшити яку можна, лише занурившись у потаємні глибини сердечні: «Прежде чем приходите в смущенье от окружающих беспорядков, недурно заглянуть всякому из нас в свою собственную душу. Загляните также и вы в свою... Бог весть, что может быть в душе нашей. Лучше в несколько раз больше смутиться от того, что внутри нас самих, нежели от того, что вне и вокруг нас» [10, т. 8, с. 345].

Утім, якщо Скворода ідею самопізнання поширює насамперед на особистісну вертикаль, співмірну з покликанням («Не в том совершенная Премудрость, чтоб весь Мир перенять. Кто может сие? А невозможное и ненужное есть то же. Но если все знаешь, что для тебе надобное, сие значит совершенную Мудрость» [19, с. 178]), то Гоголь маркує як непізнавану всю хронотопну матрицю Росії: «Велико незнанье России посреди России. Всё живет в иностранных журналах и газетах, а не в земле своей. Город не знает города, человек человека; люди, живущие только за одной стеной, кажется, как бы живут за морями» [10, т. 8, с. 308], обстоючи служіння одне одному як додатковий засіб самопізнання, а любов до ближнього як земну фазу втілення любові до Бога. Символічно, що саме дружбу в Божественних її виявах Скворода прирівнює, власне, до релігії: «Що таке християнська релігія, як не істинна й досконала дружба? Хіба Христос не встановив, що відзнакою його учнів є навзаємна любов?» [19, с. 1112].

Світ, за Сквородою, подібно до Гоголевої художньої картини у другому томі «Мертвих душ», являє собою океан, пучину, бурхливе море. Море своєю чергою емблематизує метушню і «багатоклопітність», які відводять людину від пристані душевного спокою. Кожен, хто не керується ідеями вічного, іде хибним шляхом: «Взглянь сердечным Оком на житейское Море. Взглянь на претыканіє и паденіє пловущих и на вопль их» [19, с. 390]. У примітці до рядків «Пловущи по бурном морю, / Возведи зъницы в гору, / Да путь потечет прав» [19, с. 65] Скворода зауважує, що життя людське є зрадливим морем, тіло – човником, думки – віянням вітрів, а гавань – блаженством. Логічно, висновує автор, що світ постає ареною боротьби: «З свѣтом, пока жизнь, надобно боротся» [19, с. 123]. Схоже бачення проголошує Гоголь у «Правилі житія в світі», зазначаючи: «Мы призваны в мир на битву, а не на праздник: праздновать победу мы будем на том свете. Здесь мы должны мужественно, не упавая духом, сражаться, дабы получить больше наград, больше повышений, исполняя все как законный долг наш с разумным спокойствием, осматриваясь всякой раз вокруг себя и сверяя все с законом Христа Господа нашего» [11, т. 6, с. 302]. До того ж автор «Мертвых душ» неодноразово використовує бароковий образ життя як морської мандрівки, образи моря, човна, вітрів, описуючи пригоди Чичикова, який порівнює своє життя із «судном посреди морей, гонимом отовсюду вероломными ветрами» [10, т. 7, с. 27]: «Разве и без того жизнь моя не была как судно среди волн? Где справедливость небес?» [10, т. 7, с. 111].

Для «мореплавального» життя кожного, були переконані письменники, надійним маяком може слугувати Біблія. Книгу книг Скворода, за власним зізнанням, почав читати у 30 років і величав розмаїтими характеристиками: «Вселенська Лампада», «вогне-нна Фарійська Вежа», «верховнїйший Друг и Ближній», «ЗАВѢТ, хранящій Сокровище

Боговѣднїя», «совершеннїйшїй и мудрїйшїй орган», «Аптека, Божїєю премудростїю прїобрѣтенная, для уврачеванїя душевнаго мира, ни однимъ земнымъ лѣкарствомъ не изцѣляемаго» тощо. Біблія для Сковороди втілює оригінальне Слово Боже, він говорить, що вона і є Богом, а в її символах – Божество і Його Розум, Премудрїсть, Нова земля: «Библія есть НОВЫЙ МІР и ЛЮД БОЖІЙ, Земля живых, СТРАНА и ЦАРСТВО ЛЮБВИ, Горній ІЕРУСАЛИМ, и, свєрх подлога Азіатскаго, есть ВЫШНІЙ. Нѣтъ тамъ вражды и раздора. Нѣтъ в оной Респу'блїкѣ ни старости, ни пола, ни разнствїя. Все тамъ общее. Общество в любви. Любѡв в Богѣ» (788). На думку мислителя, Біблія допомагає зрозуміти, як «облагородствовать чєловѣческое сердце» [19, с. 1366]. Гоголь же, цїнуючи мудрїсть Божого слова, уважав, що кожна зі старозавітних подій має інтроспекцію в сучасність, а новозавітні книги вчать, «какъ быть с людьми и какъ помогать имъ» (лист від 20 січня 1847 р.). Прикметно, що Святе Письмо Сковорода означає словом «Шлях» (з великої літери) і рецепціє кризь призму тему мандрівництва та духовної дороги. «Мнѣ кажется, – пише він, – Библія похожа на домъ премилосердаго и прєбогатаго господина, стоящїй в пустынїахъ на пути под видомъ гостинницы, даремной для путниковъ» [19, с. 593].

Святе Письмо як синергічне поєднання взаємовідносин людини і світу, символ символів, історія історій, феноменологічний конструкт ієрархічної повноти буття, спасительний метаморфоцентричний путівник-ліствиця було як для Сковороди, так і Гоголя найавторитетнїшою книгою, яка «сконденсувала в собі не просто загальнолюдські екзистенціальні проблеми, але й дала вирішення їх...» [1, с. 70]. Обидва письменники буквально жили нею і тлумачили її не буквально, а символічно, алегорично, охудожнювали логосно, без раціоналістичної шаблонності, умонтовуючи істини духовні в текстове й підтекстове поле. Навіть у творах на світську тематику Сковорода оперував богословськими образами, поняттями, алегоріями, при цьому очевидним є вільний характер цитувань Біблії загалом, а гевристика автора базується переважно на змістовому, знаковому контекстуальному аспектах та вербально-речовому паралелізмі.

Псалтир, приміром, був для Сковороди найбільш значущим біблійним джерелом. Про це свідчать теми, ідеї, образи, що походять із цього джерела, цитати та парафрази. Гоголь також не оминає Давидових псалмів, які уважав блискучим зразком поезії, її ліризму. Вони стають глибинним змістовим і образним джерелом для його творчості та внутрішнього зростання. «Перечти ихъ внимательно, – пише він М. Языкову 15 лютого 1844 р., – или, лучше, в первую скорбную минуту разогни книгу наудачу, и первый попавшїйся псалом, вероятно, придется к состоянию души твоей. Но из твоей души должны исторгнуться другїе псалмы, не похожіе на те, из своихъ страданїй и скорбей ишедшіе, можетъ быть, более доступные для нынѣшняго чєловечества, потому что и самыє страданїя и скорби твои более доступны нынѣшнему чєловечеству, чемъ страданїя и скорби Давидовы» [10, т. 12, с. 263], а О. Смирновїй радить вчити псалми напам'ять [14, с. 6]. Збереглися також автографи Гоголя з виписками з Псалтиря церковнослов'янською та грецькою мовами, а «пояснювальний словник» письменника містить багато слів саме з Псалтиря та Нового Завіту.

У гоголезнавстві вже докладно аналізувався вплив послань апостола Павла на творчість (ідеї внутрішньої людини, мандрювання, слова) і релігійний світогляд автора «Мертвих душ» [9; 23; 24]. Вчення апостола, за Гоголем, потрібне для кожного християнина, адже навчас основного – виходу на «пряму дорогу», «какъ емуъ быть на своемъ месте

и выполнить все свои обязанности в мире как в отношении к высшим, так и низшим» (лист до сестри Ольги від 20 січня 1847 р.) [10, т. 13, с. 183].

Увага Сковороди, що уважно штудював усі тексти Святого Письма, також не оминула вчення апостола Павла, який, за філософом, веде все до Воскресіння (1 Кор. 15:41–42), «то есть к Человѣку» [19, с. 314]. Якщо у Гоголевій Біблії найбільша кількість записів стосується послань апостола Павла, то для Сковороди індекс покликань, приміром, на Перше послання апостола до коринтян – 1,6 % від усіх біблійних покликань [19, с. 34]. Згідно з «дзеркальною діалектикою» Сковороди, «плотяна» людина сприймає світ крізь призму матерії, мудра ж здатна вгамувати спрагу духовного, перебуваючи на землі, коли керується вічним: «И по землѣ ходя, вселися на небесах, Как учит Павел тя в своих чистых словесах» [19, с. 88]. Філософ, апелюючи до біблійних тез апостола: «...мы имеем от Бога жилище на небесах...» (2 Кор. 5:1); «Наше же жительство на небесах...» (Фил. 3:20), «...у вас на небесах имущество лучшее и непреходящее» (Євр. 10:34), немов окреслює контексти ключової Гоголевої ідеї про внутрішню людину та його потрактування апостольського вірша: «воздыхаем о небесном теле» [11, т. 9, с. 154].

Преображення особистості як об'єктивна реальність на земній буттєвій дорозі, відповідно до християнського вчення, є об'єднаним догматом для Сковороди і Гоголя. Обидва закликали до воскресіння суспільства, до становлення «небесних людей». Сковорода, уважаючи себе «мерцем для світу» («...я вже раніше помер для світу, щоб коли-небудь піднятися во славу з Христом» [19, с. 1094]), писав: «Колотит сих погребенных и Павел: “Встань, де, Мертвец! И воскресни от Мертвых... Потолой ты Землею будеш и не преобразишия от нея во Христа, пока не увидиши свѣтлаго небеснаго Человѣка”» [19, с. 201]. Ця парафраза слів апостола Павла до ефесян («встань, спящий, и воскресни из мертвых»), що її використав Сковорода, і лексично, і контекстуально корелює з Гоголевим визначенням функціонального призначення релігії, яка «именно дана нам на то, чтобы сделать из нас святых и небесных людей» [10, т. 8, с. 244]. Не випадково і Павло Чичиков, як і Савл (апостол Павло), згідно з євангельською ідеєю, мав перетворитися на нову людину у продовженні поеми «Мертві душі».

Тему боротьби із сонливістю – як одну з основних у церковній екзегетиці – порушує Гоголь у другому томі «Мертвих душ». Мотив сну, зокрема, як і мотиви ліні та нудьги, є антагоністичним до Гоголевої концепції праці – одного зі шляхів оновлення «мертвої душі»: «Человек рожден на то, чтобы трудиться. “В поте лица снеси хлеб свой”, – сказал Бог по изгнании человека за непослушанье из рая, и с тех пор это стало заповедью человеку, и кто уклоняется от труда, тот грешит перед Богом» [11, т. 6, с. 408]. Сковорода немов прогностує нудьгу як гріховну мертвотність душі – «бѣс Унынїя» [19, с. 665], ознаку песимізму та занепаду духовного під тиском матеріального в XIX ст.: «Бездна Дух есть в человекѣ, вод всѣх ширшій и небес. Не насытиш тѣм во вѣки, чем плѣняет Мір сей весь. Отсюда-то скука...» [19, с. 843]. У «Саду Божественних пісень», зокрема, виголошено: «Прочь ты скука» [19, с. 70], що перегукується з Гоголевим фіналом «Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем»: «Скучно на этом свете, господа» [10, т. 2, с. 276]. «Ведь это в последнее время выдумали скуку. Прежде никто не скучал» [10, т. 7, с. 51], – читаємо у другому томі «Мертвих душ». За словом «прежде» завуальоване зміщення просторової парадигми до початку створення світу, коли людина отримала Божий заповіт праці: «И взял Господь человека, и поселил его в саду Эдемском, чтобы

возделывать его и хранить его» (Бут. 2:15). У «Світлому Воскресінні» Гоголь підсумовує: «...Черствей и черствей становится жизнь; всё мельчает и мелсеет, и возрастает только в виду всех один исполинский образ скуки, достигая с каждым днем неизмеримейшего роста. Всё глухо, могила повсюду. Боже! пусто и страшно становится в Твоем мире!» [10, т. 8, с. 416].

Найвиразніше мотив сну простежується в образі Тентетнікова. Так, приїзд Чичикова до мастку героя дає змогу відчутти пасивність навколишнього середовища («Всё это облечено было в тишину невозмущаемую, которую не пробуждали даже чуть долетавшие до слуха отголоски соловьев...») [10, т. 7, с. 9]), яке неодмінно характеризує і самого хазяїна: «Поутру просыпался он очень поздно...» [10, т. 7, с. 10], «...принадлежал к семейству тех людей, которые на Руси не переводятся, которым прежде имена были – увальни, лежебоки, байбаки и которых теперь, право, не знаю, как назвать» [10, т. 7, с. 11], відзначався «...ржавым и дремлющим ходом мыслей» [10, т. 7, с. 35]. Домашня атмосфера теж не сприяла активності героя, хоча в деякі моменти, пов'язані з особистими спогадами про минуле, відчувалося «пробудження»: «Нельзя сказать, однако же, чтобы не было минут, в которые как будто пробуждался он ото сна» [10, т. 7, с. 22]. Гоголь немов універсалізує означений стан Тентетнікова, зазначаючи: «...что нет теперь никого во всем свете... кто бы крикнул душе пробуждающим криком это бодрящее слово: *вперед?*.. Но веки проходят за веками... и не дается Богом муж, умеющий произносить его!» [10, т. 7, с. 23]. Слова автора перегукуються з висловлюванням Хлобуєва: «Русской человек, вижу по себе, не может без понукателя... Так и задремлет, так и закиснет» [10, т. 7, с. 83], акцентуючи вектор динаміки мотиву нудьги. Тож логічно, чому, на думку Ю. Манна, у поезиті «Мертвих душ» особливу роль відіграють моменти зовнішнього поштовху: «Зовнішній же поштовх семантично подібний до пробудження, пробудження ж передбачає сон. Так вибудовується смисловий ряд: сон, поштовх, пробудження...» [16, с. 164].

Обох мисленників, своєрідних емпіриків-психологів, що жили внутрішнім досвідом, цікавлять як душевно-духовні двигуни морального оновлення людини, так і переломний етап гріховного суб'єктивізму – усвідомлення героями неправильного шляху, що схематично вербалізовано у сквородинському тексті: «Извѣстно, что Грѣшник, как только почувствовал Опасность своего Пути, бѣжит, как гонимый Заяц, к сим Горам, находясь в Замѣшательствѣ бѣдных своих Разсуждений, которыя ему прежде весьма казались правильными» (260) та в чичиковських рефлексіях: «Видю, чувствую, Афанасий Васильевич, что жизнь веду не такую, но нет большого отвращения от порока: огрубела натура, нет любви к добру, этой прекрасной склонности к делам богоугодным, обращающейся в натуру, в привычку. Нет такой охоты подвизаться для добра, какова есть для получения имущества. Говорю правду – что ж делать» [10, т. 7, с. 114].

Образ зерна, яке помирає та оживає, є міфологемою воскресіння, що її використовують у біблійному значенні письменники. Так, Скворода у творі «КНИЖЕЧКА, называемая SILENUS ALCIBIADIS. Сирѣчь ИКОНА АЛКІВІАДСКАЯ» пише: «... Тогда, когда согнивает старое на Нивѣ Зерно, выходит из него новая Зелень, и согнитіе старого есть рожденіем новаго, дабы, гдѣ паденіе, тут же присутствовало и возобновленіе, свидѣтельствующее о премудром Ея и все сохраняющем Міростроительствѣ» [19, с. 735]. У Гоголевих «Вибраних місцях із листування з друзями» образ насіння, що дістає життя лише через смерть свою, метафоризується в животворне слово, у твір, який зазнав

хрещення вогнем задля «плоду» («если умрет, то принесет много плода» (Ин. 12:20)), «нового життя»: «Затем сожжен второй том “Мертвых душ”, что так было нужно. “Не оживет, еще не умрет”, – говорит апостол. Нужно прежде умереть, для того чтобы воскреснуть. Не легко было сжечь пятилетний труд, производимый с такими болезненными напряжениями, где всякая строка досталась потрясеньем, где было много того, что составляло мои лучшие помышления и занимало мою душу» [10, т. 8, с. 297].

Самопізнання та оновлення розуму як запорука воскресіння у Сковороди безпосередньо корелює з ученням апостола Павла: «А что ж есть дом наш, если не тот, о коем Павел говорит: “Вы есте храм Бога жива”? И кто может живущаго внутрь нас узнать, не внушив себя и не узнав себе? Отсюда зависит все наше здравіе и просвѣщеніе» [19, с. 307] (пор. «Разве не знаете, что вы – храм Божий, и Дух Божий живет в вас?» (1 Кор. 3:16)). Метафорика байки як пустослів'я, лжепророцтва є апостольською синтагмою («Негодных же и бабьих басен отвращайся...» (1 Тим. 4:7)), що її використовує Сковорода (пряма цитата та інваріантна): «О младенец с бабьими твоими Баснями» [19, с. 391]; «Все то бабіє, и басьн, и пустош, что не ведет к Гавани» [19, с. 396]. Контекстуально вони співзвучні з гоголівськими варіаціями «жіночої теми» пізнього періоду: «Тебе бы, гнусной бабе, молчать» [10, т. 7, с. 10], «Повелевайте же без слов, одним присутствием вашим... повелевайте и именно той женскою прелестью вашей, которую, увы! уже утратила женщина нынешнего света» [10, т. 8, с. 227], «Храни вас Бог от всякого педантства и от всех тех разговоров, которые исходят из уст какой-нибудь нынешней львицы» [10, т. 8, с. 228].

Гностико-теософську тему проходження душі крізь «мертвотний стан» у Сковороди й Гоголя можна проєціювати на псаломські рядки: «Не мертвые восхвалят Господа, ни все низходящие в могилу; но мы будем благословлять Господа отныне и вовеки» (Пс. 113:25–26), що набуває у мандрівного філософа таких формулювань, як «Не может смертное сердце соединиться с Божественным СЕРДЦЕМ»; «Созидается же и воскреснет тогда, когда зародится в сокрушенном сердце Сердце вѣчное, и над темною ношних мыслей бездною возсіяет СОЛНЦЕ ИСТИНЫ ОНОЕ: “ДА БУДЕТ СВѢТ!” “Иже и возсія в сердцах наших”» [19, с. 799]. Остання фраза – точне відтворення апостольського Послання до коринтян (4:6). Прикметно, що Гоголь у своїй Біблії проти вірша «Но сокровище сие мы носим в глиняных сосудах, чтобы преизбыточная сила была приписываема Богу, а не нам» зробив напис: «Сокровище света носим в немощных телах» [11, т. 9, с. 154], сам же образ світла як біблійний символ віри, знання, премудрості письменник, зокрема у «Вибраних місяць із листування з друзями», глумачить крізь призму церковної традиції: «Недаром архиерей, в торжественном служении своем, подымая в обеих руках и троесвещник, знаменующий Троицу Бога, и двусвещник, знаменующий Его сходящее на землю Слово в двойном естестве Его, и Божеском и человеческом, всех ими освещает, произнося: “Свет Христов освещает всех!”» [10, т. 8, с. 285–286]; атрибутує як запоруку майбутнього («Кто с Богом, тот глядит светло вперед...» [10, т. 8, с. 348], потенцію переродження («В России еще брезжит свет, есть еще пути и дороги к спасенью...» [10, т. 8, с. 344], «“У нас прежде, чем во всякой другой земле, воспряднуется Светлое Воскресенье Христово!”» [10, т. 8, с. 418].

Міфологема духовної дороги у Сковороди тісно пов'язана з концептом «щастя» і способами його досягнення. З огляду на основоположну тезу «Царство внутрь нас есть»

письменник формує взаємозалежну координацію, що акцентує місцезнаходження щастя: «Щастіє в Сердцѣ, Сердце в Любви, Любовь же в Законѣ вѣчнаго» [19, с. 213]. При цьому автор не обмежує його рамками часу, місця, обов'язків: «Что было бы тогда, если бы Щастіє заключил Бог в Америкѣ, или в Канарских Островах, или в Азіатскомъ Іерусалимѣ, или в Царскихъ Чертогах, или в Соломоновскомъ вѣкъѣ, или в багатствах, или в пустынѣ, или в чинѣ, или в науках, или в здравіи?.. Тогда бы и Щастіє наше, и мы с ним были бѣдныє. Кто б мог добраться к тѣм мѣстам? Как можно родиться всѣм в одном коем-то времени? Как же и помѣститься в одном Чинѣ и Статьѣ?» [19, с. 213]. Щастя, за Скворородою, емблематизується в «воровскую монету», якщо людина не причетна до джерела мудрості Христової. Перебування ж на шляху мирному, «шествіє Путем Божіим и Путем Мира» (пор. з Іс. 59:8: «Пути мира они не знают, и нет суда на стезях их; пути их искривлены, и никто, идущий по ним, не знает мира»), на думку автора, є визначальним у житті кожного. Ці та інші паралелі своєю чергою викристалізують логосичність філософських поглядів письменника, про що вперше ґрунтовно писав В. Ерн.

Як Скворода, так і Гоголь віддавали перевагу душевній мандрівці й відкидали, образно кажучи, чичиковське все, «что нужно для этого мира» [10, т. 6, с. 230]. Так, перебування в Парижі у 1836 р. Гоголь називає «почти нечаянным» і 12 листопада 1836 р. «звітує» В. Жуковському, де, з одного боку, акцентує «вище втручання»: «Бог простер здесь надо мной свое покровительство и сделал чудо: указал мне теплую квартиру, на солнце, с печкой, и я блаженствую; снова весел» [10, т. 11, с. 74], з іншого, особливого пієтету до нового місця не відчуває: «люди легки, а природы, в которой всегда находишь ресурс и утешение, когда всё приестся, – нет: итак, нет того, что бы могло привязать к нему [Парижу. – Н. С.] мою жизнь» [10, т. 11, с. 81]. Ба більше, письменник повсякчас зосереджується на головній меті – спасінні «мертвих душ»: «Мертвые текут живо, свежее и бодрее, чем в Веде, и мне совершенно кажется, как будто я в России: передо мною все наши, наши помещики, наши чиновники, наши офицеры, наши мужики, наши избы, словом, вся православная Русь» [10, т. 11, с. 74]. У «Вибраних місцях із листування з друзями» означена мета, маркована топосом «землі своєї», набуває конотації спасительного Ноевого ковчег-корабля («Не бежать на корабле из земли своей, спасая свое презренное земное имущество, но, спасая свою душу, не выходя вон из государства, должен всяк из нас спастись себя самого в самом сердце государства» [10, т. 8, с. 344]) на протипагу шкатулці зі спадком «лицаря грошей» Чичикова – «новому “ковчегу завіту”», за Д. Мережковським.

Скворода, що надавав перевагу шляху «золотої мірноти», часто використовуючи образи міст, вулиць, околиць, торжищ, подає їх у метафоричному ключі «земного реалізму» – блуду, заплутаності, сліпоті й омани, концепт же дому постає як інваріант самопізнання та самовдосконалення, що абстраговані від людських велінь, приналежності конфесійної, чернецтва, вибору професійного: «Блажен Муж! иже обрѣте в Домѣ своем Источник Утѣшения, и не гонит Вѣтры со Исавом, ловителствуя по Пустымъ Околицам» («Наркісс») [19, с. 231]. У Сквороди самопізнання й богопізнання перебувають у тотожному взаємозв'язку: «Но нельзя никак узнать Господа, не узнавши самого себе» [19, с. 299]. Пізнання себе провокує послух Богові, а любити себе самого, за автором, означає перерости зі старого Адама зі старим серцем у нову людину, пізнати істину Господа в собі: «Ты любил Сам Себе. То есть Прах твой, а не сокровенную Божию ИСТИНУ в Тебѣ, которыя Ты никогда не видѣл» [19, с. 249].

У Гоголя інтроспекційний досвід спрямований насамперед на самопізнання через любов до іншого та богопізнання. Так, письменник упевнений, що любов до Бога можна здобути лише через любов до людей, а сам шлях вивчення душі є пріоритетним: «Воспитываются для света не посреди света, но вдали от него, в глубоком внутреннем созерцании, в исследовании собственной души своей, ибо там законы всего и всему: найди только прежде ключ к своей собственной душе; когда же найдешь, тогда этим же самым ключом отопрешь души всех» [10, т. 8, с. 248]. Подеколи потрактування обох мислителів віддзеркалюють сирінську тезу про любов як породження гнозису, відтак вербалізуються у формулах пошуку шляху знання як «відтворення» Закону Господа. Так, у Сковороди, як і у Гоголя, знання і віра взаємопроникні: «Знание во Вѣрѣ, Вѣра в Страхѣ, Страх в Любвѣ, Любовь во Исполненіи Заповѣдей, а Соблюдение Заповѣдей в Любви к Ближнему, Любовь же не завидит, и прочая. И так, если хочешь Что-либо познать и уразумѣть, должно прежде взыйти на Гору Вѣдѣнія Божія» [19, с. 258] – «Один Христос принес и возвестил нам тайну, что в любви к братьям получаем любовь к Богу. Стоит только полюбить их так, как приказал Христос, и сама собой выйдет в итоге любовь к Богу самому. Идите же в мир и приобретите прежде любовь к братьям» [10, т. 8, с. 299–300].

Якщо Сковорода переважно «читає» світову дисгармонію через неоплатонівський окуляр, радше послуговуючись ексегетикою Олександрійської школи (хоча й не оперує ідеями неоплатоніків І. Вишенського, І. Копинського), то Гоголевий світогляд корелює з антиохійською гносеологією, що «категоричніше» використовує алегоричні тумачення Святого Письма і керується насамперед антропоцентричним методом, що зосереджений, зокрема, на реалізації християнських ідеалів у мирському житті людини. У питанні ж відродження суспільства гоголівські та сквородинські способи універсальні: починати потрібно з душі кожної одиниці суспільства. «Важнѣйшее дѣло Божіе есть одну безпутную Душу оживотворить Духом своих заповѣдей, нежели из небытія произвести новый Земный Шар, населенный Беззаконниками» [19, с. 217], – пише Сковорода. «Общество только тогда поправится, когда всякий частный человек займется собою и будет жить как христианин, служа Богу теми орудиями, какие ему даны, и стараясь иметь доброе влияние на небольшой круг людей, его окружающих. Все придет тогда в порядок, сами собой установятся тогда правильные отношения между людьми, определяются пределы, законные всему. И человечество двинется вперед», – розмірковує Гоголь в уривку тексту, який за змістом відповідає духовному заповіту [11, т. 6, с. 413–414].

І Сковорода, і Гоголь стають своєрідними ревізорами буттєвих доріг – і власних, і суспільних – опікуючись моральним удосконаленням та тримаючи як взірць слово Біблії з притаманною їй «когнітивною» матрицею, прийомами риторики, інвектив, метафорики тощо. Обоє, сягаючи вершин метаісторичної думки, завдяки можливості відтворення аналогу світу – «Мир-города», вибудовують власні концепції розуміння бінарності людського життя як Шляху-синтезу язичництва і християнства, мирського і духовного, який має увінчати «Горня республіка» чи «небесна держава». Ідея переродження буквализується в руслі християнської метафізики, у конкретних завданнях християнина – намагатися «чтоб из твоей ложной Земли блеснула Правда Божія» [19, с. 208]; «Вся беда оттого, что мы мало заботимся о главном. А если бы прежде подумали о Божеском, отложивши всё земное, – само бы собой устроилось земное, как и сам спаситель сказал: “Ищите прежде правды и царствия небесного, а сия вся вам приложатся”» [10, т. 14, с. 262].

Святе Письмо стає невичерпним джерелом символіки ідей та семантичного потенціалу як для Гоголя, так і Сковороди. Змістовий центр формули «світу як дороги» з її складниками: самопізнання, наслідування Христа, внутрішньої людини, переродження дає підстави для споріднення «інтуїтивних онтологій» письменників і дослідження їх крізь призму ортодоксального християнства (за С. Шерером). Універсалізований погляд на людську дорогу як на християнську ліствицю, вписаний у тогочасні духовні й історичні реалії і «освоєний» у них, є об'єднаним для творчості обох митців, у ньому акумулюється колосальність ідейно-сміслового задуму. Сучасність для обох мисленників, пресельників, «приходьків Божих-мандрівників» (Пс. 38:13) має провіденційну перспективність, не обмежуючись рамками чи подіями історії, а спрямовуючись на духовні виміри («Что ссылаешься ты на историю? История для тебя мертва – и только закрытая книга. Без Бога не выведешь из нее великих выводов; выведешь одни только ничтожные и мелкие» [10, т. 8, с. 347]. Тексти і Сковороди, і Гоголя, насичені біблійним духом: ідеями, образами, цитатами, контамінаціями, ремінісценціями, виходять за межі художні, – вони зумовлені органічною сакраментальністю й сакральністю, набувають авторитетності, ліричності, нових смислів, авторських рефлексій і дискурсів, спроможних відтворити цілісність та поліструктурність буття, а саме життя письменників постає як «метафізичний експеримент» (за В. Ерном), де з-поміж основних артикулюється питання співвідношення континуумів художності і релігійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С. Д. Біблія як формант філологічної культури. Київ : КНТЕУ ; Чернівці : Рута, 2002. 230 с.
2. Аксаков И. С. в его письмах. Москва : Тип. М. Г. Волчанинова, 1888–1896.
3. Барабаш Ю. «Знаю человека...» Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. Москва : Худ. лит-ра, 1989. 335 с.
4. Барабаш Ю. Г. С. Сковорода и Н. В. Гоголь (к вопросу о гоголевском барокко). *Известия Академии наук. Серия литературы и языка.* 1994. № 5. Т. 53. С. 15–29.
5. Барабаш Ю. Дух животворить...: читаємо Сковороду. Київ : Темпора, 2014. – 462 с.
6. Вайскопф М. Гоголь и Сковорода: Проблема «внешнего человека». *Советское славяноведение.* 1990. № 4. С. 36–45.
7. Вайскопф М. Сюжет Гоголя: Морфология. Идеология. Контекст. Москва : Радикс, 1993. 590 с.
8. Виноградов И. А. Летопись жизни и творчества Н. В. Гоголя (1809–1852): в 7 т. Москва : ИМЛИ РАН, 2017. Т. 2. 1829–1836. 672 с.
9. Воропаев В. А. Нет другой двери...: О Гоголе и не только. Москва : ООО ТД «Белый город», 2019. 448 с.
10. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : В 14 т. / АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1937–1952.
11. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : В 17 т. / Сост., подгот. текстов и коммент. И. А. Виноградова, В. А. Воропаева. Москва ; Киев : Издательство Московской Патриархии, 2009–2010.

12. Гончаров С. А. Творчество Гоголя в религиозно-мистическом контексте : монография. 2-е изд. Москва : Юрайт, 2022. 228 с.
13. Крутикова Н. Е. Н. В. Гоголь: исследования и материалы. Киев : Наук. думка, 1992. 312 с.
14. Кулиш П. А. (Николай М). Записки о жизни о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем: В 2 т. Санкт-Петербург : Типография Юлиуса Штауфа, 1856. Т. 2. 302 с.
15. Луцкий Ю. Між Гоголем і Шевченком. Київ : Час, 1998. 255 с.
16. Манн Ю. В. Как построены «Мертвые души». *Литературная учеба*. 1984. № 3. С. 157–166.
17. Михед П. В. Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст. Монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2002. 208 с.
18. Сидоренко Т. «Правило життя у світі» М. В. Гоголя. *Сіверянський літопис*. 2000. № 2. С. 136–139.
19. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто : Майдан ; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
20. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода : семінарій. Харків : Майдан, 2004. 776 с.
21. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди. Варшава : [З друк. НТШ у Львові], 1934. (Праці Українського наукового інституту. Серія філософічна; т. 24, кн. 1). 221, [3] с.
22. Эрн В. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. Москва : Путь, 1912. 342 с.
23. Keil R.-D. Gogol im Spiegel seiner Bibelzitate. *Festschrift für Herbert Brauer*. München. 1986. S. 23–36.
24. Keil R.-D. Gogol und Paulus. *Die Welt der Slaven*. München. 1986. Jg. 31, 1. S. 86–99.
25. Tschyżewskij D. Skovoroda – Gogol’ (Y. G. Shevelov zum Geburtstag). *Die Welt der Slaven*. Vierteljahrsschrift für Slavistik. Wiesbaden. 1968. Jg. XIII. Hft. 1. S. 318–325.

Skvira N.M., PhD (Literature)

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

MYTHOLOGEMES OF WANDERING AND A SPIRITUAL ROAD IN HRYHORII SKOVORODA’S AND MYKOLA GOGOL’S LIFE CREATIVITY PROJECTIONS

Mythologemes of wandering and the spiritual road in Hryhorii Skovoroda’s and Mykola Gogol’s life creativity projections are studied in the article. The author focuses on concretizing life, textual thematic, lexical and stylistic equivalences. So-called positional-ideological consonance of writers, despite on differences in the individual style of artistic manner, is also in the optics of the study. A universalized view on the human road as a Christian ladder, inscribed in the spiritual and historical realities of that time and “mastered” in them, is a unifier for both artists’ works. The substantive center of the formula “the world as a road” with its components: self-knowledge, imitation of Christ, inner man, revival provides grounds for identifying Skovoroda’s and Gogol’s “intuitive ontologies”.

Key words: poetics, ontology, mythology, motive, image, the Bible.

УДК 811.161.2'36:398.8

Якимович О.Л., к.ф.н., доц.

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, Тирасполь, Молдова

Леонтьєва О. О., к.ф.н., доц.

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, Тирасполь, Молдова

Пазіна Н.В., ст. викл.

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, Тирасполь, Молдова

Щербина В.І., ст. викл.

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, Тирасполь, Молдова

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

У статті передбачено детальний розгляд вокативних конструкцій в українських народних піснях. Дослідження містить історію вивчення вокатива в вітчизняній лінгвістиці. Специфіку вираження вокативних конструкцій відображено через українські народні пісні з, беручи до уваги граматичний підхід.

Ключові слова: *вокатив, граматичний аспект, звертання, морфологічні засоби, народні пісні.*

Постановка проблеми. В традиційному розумінні вокативні конструкції – це слова або словосполучення, що називають особу, до якої звернено мовлення. В.В. Бабайцева вважала, що вокативні речення – це звертання, ускладнені вираженням нерозчленованої думки, почуття, волевиявлення. Звертання, називаючи адресата мовлення, не є самостійною комунікативною одиницею, оскільки не становить окремого висловлення, а входить до структури речення як до інтонаційно-змістового цілого. Вокативні речення відрізняються семантико-граматичною самостійністю. Вони мають у своєму складі переважно іменник або займенник у називному відмінку, який вимовляється з особливою інтонацією заклику, спонукання до припинення дії, незгоди з співрозмовником, докору, співчуття, обурення. Досить часто використані частки та вигук підсилюють та диференціюють семантико-граматичні ознаки вокативних конструкцій. Характер інтонації, що виражає складний зміст вокативних речень, у художній літературі визначений ремарками чи ситуативними умовами [Бабайцева, с. 155]. Отже, поняттями звертання, вокатив, вокативні конструкції будемо послуговуватися як синонімічними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію вокативного речення та його лінгвальну природу подано у працях І.Р. Вихованця, який проаналізував вокативні конструкції комплексно, у взаємодії семантико-синтаксичних, формально синтаксичних та комунікативних ознак. Він, зокрема, відзначив, що з формально-синтаксичного погляду вокативні речення являють собою членовані односкладні речення, головний не диференційований на підмет і присудок член яких виражений кличним відмінком і може поширюватися атрибутивними компонентами. Вокативні речення є утвореннями синтаксемного характеру, які “в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні

синтаксими, одна з яких є лексично вираженою, складного семантико-синтаксичного змісту, а друга – лексично не вираженою, нульовою” [Вихованець, с. 61]. Дослідник категорично відкидає твердження про нечленованість вокативних речень – “вони членовані хоча б тому, що головний член може поширюватися залежними словами” [Вихованець, с. 61].

Звертання – мовна універсалія комунікативно-функціонального характеру. Інакше кажучи, це один із основних засобів, вироблених мовою для забезпечення комунікації між людьми (розподіл та перерозподіл власне комунікативних ролей в процесі спілкування, узгодження уявлень комунікантів у рольовій структурі) та встановлення зв’язку між висловленням і суб’єктом спілкування в єдиний комунікативний акт. Розвиваючи цю думку, російський мовознавець В.Є. Гольдін зазначає, що по-перше, звертання – це функція службової лінгвістичної одиниці, яка полягає в спрямованості тексту в цілому і окремих його частин адресату, а також в становленні відповідності між уявлення адресанта і адресата, що відбиває характер соціально типізованих відношень між ними в процесі створення та відтворення тексту. По-друге, звертання – це слово, яке знаходиться в позиції звертання, що виконує функцію звертання. [Гольдін, с. 114-115].

Формування мети статті. Метою дослідження є виявлення граматичних особливостей вокативних конструкцій в українських народних піснях.

Виклад основного матеріалу. Звертальні вирази з емоційно-оцінними словами становлять значну групу емоційних модусів у прикладах народних пісень. Крім того, емоційні звертання часто відтворюють стилістичне пониження або підвищення ступеня емотивності спілкування і мають своєрідний відтінок, який дозволяє визначити характер взаємин, міжособистісну дистанцію між адресантами. Для оформлення звертання емоційного типу адресантами використовуються субстантивовані прикметники: *милий, сонливий, миленький, милесенький*, наприклад: *Постій, милий, не женися, я ще не скончилась!* [Сидоренко, с. 35]; *«Устань, устань, орімливая, / Устань, устань, сонливая, / Не виспалася!»* [Сидоренко, с. 62].

І.І. Ковтунова вважає, що поетичне мовлення значно розширює семантику й можливість лексичного наповнення звертань. У поетичних текстах звертання-прикметники найчастіше передають не стільки експресивно-оцінне значення, скільки мають значення характеризації [Ковтунова, с. 180].

Переважання значення характеристики зменшує в них питому вагу апеллятивної функції, яка, до того ж, навіть у випадку гранично можливої в поетичному мовленні вираженості, має усе ж умовний характер.

До складу звертань можуть входити й оцінні прикметники і займенникові прикметники *мій, моя* на позначення близької або інтимної дистанції. При цьому нейтральні слова стають компліментарними, тобто мають посилений позитивний емоційно-оцінний заряд, наприклад: *Ой сину мій, сину, я про тебе гину...* [Сидоренко, с. 12]; *Ой хто ж тебе, доню моя, жалувати буде?* [Сидоренко, с. 28]; *Ой діти мої, діти, маленькі пташки!* [Сидоренко, с. 28]; *Миленький, милесенький мій!... Милая, миленька моя!* [Сидоренко, с. 31].

Вокативи можуть бути також виражені особовою формою займенника, оказіональними формами прислівника і навіть підрядними конструкціями. Відмінності спостерігаються в інтонації: кличної (посилення вимови звертання і високою тональністю з

подальшою паузою), окличної (з риторичною метою) і без особливого виділення зі зниженням голосу і прискореною вимовою.

Структура звертань може включати в себе особові займенники: **Ой ти, мужу, ледащо, / Лаєш мене нізащо. / А я вмію спекти, зварить, / І до людей говорить** [Сидоренко, с.133].

Такого типу звертання найчастіше виражають недоброчливе ставлення, осуд, зневагу до адресата мовлення. Однак в аналізованих текстах зустрічаємо приклади, у яких відсутній цей зневажливий тон, а займенник набуває позитивної семантики завдяки іншим словам чи словосполученням, які входять до складу звертань, наприклад: **Ти, Одарю, ти, голубко моя, / Що ти мені за зілля дала? / Дала тобі драголюбчику, / Ти, Іванку, мій голубчику.** [Сидоренко, с. 48].

У народних піснях дуже часто використовується повторення вокативів та вживання вигуків при них. За допомогою цього прийому підкреслюється особливе ставлення мовця до адресата чи бажання на емоційну зацікавленість до повідомлюваного: **Коте сірій, / Коте білий, / Коте волохатий! / Не ходи по хаті, / Не буди дитяти.** [Сидоренко, с. 5].

Найчастіше разом із звертанням в українських піснях емоційні вигуки о, ой, які покликані виражати почуття: **Ой зозуленька сивенька! / Ти скажи, моя миленька! / Ти скажи мені дорогу, / Куди їхати до роду.** [Сидоренко, с. 213]. Це надає текстам особливої урочистості, піднесеності, налаштовує читача чи слухача на ліричний лад.

Градаційні повтори етикетних одиниць другої моделі (непоширене + поширене звертання) трапляються в текстах пісенного фольклору рідше: **Ой гаю мій, гаю, густий, не прогляну...** [Сидоренко, с. 29]; **«Мати моя, мати, час мене заміж дати...»** [Сидоренко, с. 57]; **«Доню ж моя, доню, жаль мені за тобою...»** [Сидоренко, с. 57], **Ой вербо, вербо кучерява, Хто ж тобі, вербо, кучері звив?** [Сидоренко, с. 163].

Ще одна особливість побудови простих ускладнених речень є повторювання в декількох варіантах звертання, що розкриває інші характеристики адресата і ставлення адресанта: **Ой зятю мій, зятю хороший! / Закопала-м під вишнею гроші. / Як хто буде дочку любити, / То той буде гроші лічити.** [Сидоренко, с. 108].

Іноді звертання вживається повторно в одному чи сусідніх речень, але у віддалених місцях, утворюючи тим самим стилістичну фігуру (наприклад, кільце) чи розділяючи поетичний текст на композиційні частини: **Сестро ж моя, сестро, час тя заміж дати! / Oddай мене, брате, не за селянина, / Oddай мене, брате, та за міщанина; / ... Сестро ж, моя сестро, чи дуже здорова? / Не питайся, брате, чи дуже здорова.** [Сидоренко, с. 30].

На структурному рівні звертання можуть бути поширеними і непоширеними. Непоширені звертання виражаються повнозначним частинами мови, переважно іменниками.

У народних піснях досить широко представлені непоширені звертання, виражені формою кличного відмінка однини іменників. Такі однослівні найменування адресата мають найрізноманітніші значення. Серед них:

1) антропоніми – Ганю, Марусенько, Ганнусенько, Івасеньку, Немирівно, Шкандибенку, Галю, Катерино, Гапко, Варко, Марку, Бондарівно, Марусю, Грицю, Грасимочку, Переяславко, Гандзю, Павлику, Іване, Микито, наприклад: **Вийди, вийди, Ганнусенько, сама молода! / Ой не вийшла Ганнусенька, іно его світъ: / Повім я ті, Івасеньку, недобрю вість.** [Сидоренко, с. 24].

2) слова зі значенням спорідненості та свояцтва – *сину, сестро, мати, доню, діти, брате, тату, дочко, невістко, нене, чоловіче, дружино, зятю*, наприклад: *...Не плач, доню, ні на батька свого, / Не плач, доню, ні на матінку, - / Заплач, доню, та на свою волю.* [Сидоренко, с. 31].

3) лексеми з абстрактним значенням – *смерте, доле, журбо, тоска, боже, щастя*, наприклад: *Та пливи, журбо, пливи, тоска, та по всім берегам, / Ох і роздай, боже, мою печалонку по всім ворогам.* [Сидоренко, с. 237].

4) назви явищ природи тощо: *сніг, вітре*, наприклад: *Ой ви, вітри, ви, буйнії, ви щодня вієте, / Чи ви меї голубоньки та й не видаєте? / Ой в твоєї голубоньки дорогії мислі – / Задумала, загадала край Дунаю плисти.* [Сидоренко, с. 40].

У піснях вжито чимало поширених звертань зі звичним для української мови прямим порядком слів, коли означуване слово стоїть у препозиції щодо означень: *Бувайте здорові, високі пороги, / Куди походжали мої білі ноги. / Споминайте мене добрими словами – / Був же тут хлопець межи вами.* [Сидоренко, с. 214].

Однак особливістю народних пісень є те, що в них відступають від загально прийнятих норм розміщення компонентів поширеного звертання, досягаючи цим особливої образності й урочистості мовлення: *Да летить орел сизий, орел сизокрилий: / «Чого стоїш тужущи, мій сину єдиний?» / «Да порадь мені, орле! Що маю робити: / Да помер отець, мати, вся родина моя».* [Сидоренко, с. 211].

Особливої експресивності поетичному мовленню надають поширені епітетні звертання. Це другі звертання, які стоять біля основного, номінативного, і пояснюють, виділяють, підкреслюють певні ознаки особи чи

предмета. Інколи епітетні звертання нанизуються: *Сльози мої, сльози гіркі, сльози удовині, / Ой полиньте, сльози мої, та й через долини.* [Сидоренко, с. 182].

Широко представлені у пісенних текстах звертання, поширені найрізноманітнішими за структурою та семантикою означеннями: *Хлопче, молодче, з чорними очима, / Нащо тобі жінка – камінь за плечима. / Будеш плакати, долю проклинати, / Кулаком сльози будеш утирати.* [Сидоренко, с. 236].

Звертання також поширені у питальних реченнях прямої питальності, дуже близькі до спонукальних: *Молодая дівчинонько, / Чом не живеш, тільки журишся? / Коли б мені добра мати, / То б я жила, не журилася.* [Сидоренко, с. 238].

Велику групу утворюють також непоширені звертання, виражені субстантивами у формі множини: *хлопці, діти, сини, дочки, соколи, дитиночки, люди, риболовці, очі, молодичі*, наприклад: *Ой купуйте, люди, долю, / Моя доля добра, – / Ані днює, ні ноче / По тижневї дома* [Сидоренко, с. 90].

У таких конструкціях звертання мають виразне інтонаційне виділення. На них найчастіше припадає інтонаційна вершина речення, це стає помітним тоді, коли звертання стоїть у кінці. Оклічне інтонаційне виділення звертань, вжитих у формах прямого питання, зумовлює їх можливе відокремлення від речення: *Грушице моя! Чом же ти не зелена? / Милая моя! Чом же ти невеселая? / Як ти в своєї матінки росла, / В рідного батенька жила?* [Сидоренко, с. 31].

В своїх дослідженнях, що присвячені народним пісням, Н.О. Данилюк вказала, що найбільш стилістично виразними стають звертання поширені прикладками. У складі вокативів прикладки можуть вказувати на адресата за родинними стосунками, національ-

ність, соціальний стан, місце проживання, ставлення до нього мовця тощо [Данилюк; с. 33]. Особливого ліризму мовленню у піснених текстах надають приклади, що пов'язані з людиною, наприклад: *Ой ти, братику-зайвороночку, пусти мене у сусіди! / Ой, сестрице-перепелице, коли маєш діток много! / Ой ти, братику-жайворончику, я їсти-му, – гадаю,* – [Сидоренко, с. 29].

Інші групи прикладок позначають родові й видові, образні ознаки рослин і тварин, атрибутивні ознаки конкретних і абстрактних понять, наприклад: *Поміж тими дорожжками / Клен-дерева насаджу. / Рости, рости, клен-дерево, / А я буду поливать.* [Сидоренко, с. 257].

Більшості звертань народних пісень властива підкреслена емоційність, образність, оскільки їх призначення – не просто називати предмет, а дати йому оцінку. Найчастіше найменування адресата мовлення, яким притаманна яскрава образність, представлені словами чи словосполученнями, вжитими у переносному значенні: *Ой ти, соловей, золоте перо, / Та не щибечи, вгору летючи, / Ой не труси ранньої роси, / Не завдавай серденьку моєму тоски.* [Сидоренко, с. 50].

Ще одним засобом надання звертанням особливої емоційності й експресії є суфікси суб'єктивної (переважно позитивної) оцінки. В аналізованих піснях пестливих форм набувають не лише звертання – назви істот, а взагалі назви будь-яких реалій навколишньої дійсності: *Чого сіла, моя доненька? / Чи попалася у неволеньку / Чи хміль, дочко, чи хмелиночка, / Чи малая та дитиночка?* [Сидоренко, с. 51].

За допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки автор надає цим звертанням різного емоційного забарвлення, наприклад: *дитячко, синочку, матусенько, матінко, братику, сестрице, діточки, доненько, таточку, свекорку-батеньку, свекрушице.* Наприклад: *Вставай, матінко, вставай, утінко, / Щось у нашій саду, та на виноградю, / Да пташка кує...* [43; 50].

З метою відтворення національного колориту в народних піснях використовуються в ролі звертань іменні демінутивні на позначення:

1) власних імен: *Івасеньку, Марусеньку, Ганнусеньку,* наприклад: *Не плач, не плач, Марусенько! Не плач, не журися: / За свого миленького богу помолися!* [Сидоренко, с. 22].

2) назв осіб родинних осіб: *матусенько, тещенько, зятеньку, доненьку, свекровцю, таточку,* наприклад: *Ой таточку, таточку, / Ой де ж ти дів мамочку? / Ой діточки, діточки, / Лазуреві квіточки!* [43; 59].

3) назв тварин і птахів: *коточок, соколочку, лебідочко, соколеньку,* наприклад: *Ненько ж наша, лебідочко, / Погодуй нас хоть з годочок, / Поки вб'ємось у пушечок...* [Сидоренко, с. 75].

Оскільки в піснях традиційно протиставлено невістку та свекруху, демінутив *свекрушице* в устах невістки може звучати з негативним забарвленням: *Вари, вари, свекрушице, / Вареники з сиром, / Чорти б пробив твого батька / Та і з твоїм сином!* [Сидоренко, с. 70]

Основними чинниками вираження експресивності та емоційності є лексичне значення й інтонація, а лексико-граматична поширеність чи непоширеність не впливає.

Отже, у народних піснях досить широко представлені непоширені звертання, виражені формою кличного відмінка однини іменників. Як засвідчують розглянуті приклади,

стилістично виразними стають звертання, поширені прикладками. Специфічними рисами народнописаних творів є використання вокативів є ключний відмінок істот та субстантивованих прикметників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. Москва, 1968. – 154 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – М.: Либроком, 2009. – 136 с.
4. Данилюк Н. Семантико-стилістичні особливості народнописаних звертань / Н. Данилюк // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 32–39.
5. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. М., 1986. – 203 с.
6. Сидоренко Г.К. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. – К.: Дніпро – Ч.2. – 527 с.

Yakimovich E.L., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

Leontieva E.A., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

Pazina N.V., Senior lecturer,

T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

Shcherbina V.I., Senior lecturer,

T.G. Shevchenko Pridnestrovian State University, Moldova, Tiraspol

GRAMMATICAL FEATURES OF VOCATIVE CONSTRUCTIONS IN UKRAINIAN FOLK SONGS

The article provides for a detailed review of vocal constructions in Ukrainian folk songs. The study contains the history of studying vocatives in Russian linguistics. The specifics of the expression of vocal constructions are reflected through Ukrainian folk songs from the grammatical approach.

Key words: vocative, grammatical aspect, address, morphological means, folk songs.

УДК 82.09

**ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛЕМІСТА
ТЕОДОРА СКУМИНОВИЧА**

Оксана Сліпушко,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри історії української літератури, теорії літератури і літературної
творчості Інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Oksana-slipushko@ukr.net

**Ткачук Р. Ф. ПОЛЕМІЧНА ТВОРЧІСТЬ ТЕОДОРА СКУМИНОВИЧА
В ІСТОРИЧНІЙ, БОГОСЛОВСЬКІЙ ТА РИТОРИЧНІЙ ПРОЄКЦІЯХ:
монографія. Київ: КММ, 2023. 224 с.**

Одним із важливих здобутків української медієвістики у 2023 р. є публікація наукової монографії Руслана Ткачука про поемічну творчість українського католицького полеміста Теодора Скуминовича, твори якого зберігаються в Національному музеї Великої Британії в Лондоні. У 2023 р. виповнилось 380 років з моменту публікації Теодором Скуминовичем свого першого і єдиного поемічного твору «Przyczyny rozruczenia Disunicy przezacnemu narodowi ruskiemu podane» і саме стільки часу ця книга чекала на окреме монографічне дослідження.

Вивчення творчого доробку Теодора Скуминовича для сучасної України є актуальним з огляду на те, що його працями захоплювались німецький вчений Готфрід Вільгельм Ляйбніц, а також єзуїтський богослов Якоб Масен. Сам же Теодор Скуминович був удостоєний Апостольською столицею сану титулярного архієпископа Граціанополіса, що вдавалось не багатьом українцям.

Наукова новизна монографії Руслана Ткачука та одержаних результатів не викликають сумнівів, адже вперше в українській медієвістиці здійснено комплексний, системний аналіз маловідомого твору Теодору Скуминовича «Przyczyny rozruczenia Disunicy przezacnemu narodowi ruskiemu podane», який, утім, мав значний вплив на тогочасне церковне життя України. У монографії також запропоновано нову оцінку світоглядно-ціннісних орієнтирів автора, вироблено об'єктивний погляд на його поемічну творчість завдяки докладному аналізу історичного, богословського та риторичного аспектів твору.

Обґрунтованість і достовірність висновків, викладених у монографії Руслана Ткачука, підтверджується теоретико-методологічною основою дослідження. Продуманим видається використання таких методів наукового аналізу, як культурно-історичного, порівняльно-історичного, описового, функціонально-комунікативного, текстологічного, герменевтичного та біографічного. Це дало можливість ґрунтовно проаналізувати означений твір в контексті полемічної літератури першої половини XVII ст.

Зміст монографії Руслана Ткачука віддзеркалює структуру книги Теодора Скуминовича. Такий підхід добре продуманий і обґрунтований поставленим перед дослідником завданням. Докладний аналіз кожного розділу твору Теодора Скуминовича дозволив охопити і розкрити увесь спектр порушених у ньому питань релігійної полеміки, що визначали духовне життя тогочасної України.

У вступних розділах монографії аргументовано актуальність дослідження книги Теодора Скуминовича, підважено правдивість висунутих йому звинувачень з боку православного духовенства, завдяки чому реабілітовано чесність його імені. Крім того, здійснено спробу розкрити світоглядні цінності полеміста та пояснити причини його переходу в католицизм з православної церкви, в якій він очолював п'ять протопопій, був ігуменом Гоцанського монастиря та членом митрополичої консисторії.

В основній частині монографії критично проаналізовано в контексті найновіших історичних та богословських досліджень висловлені Теодором Скуминовичем міркування щодо причин занепаду християнської церкви на Сході та розпаду Київської Русі. Полеміст, ідучи за католицькою історіографією, стверджував, що біди і руйнування, які зазнали Візантія та Русь були пов'язані зі «схизмою» – церковним розколом з Римською церквою. Проте, як слушно зауважив дослідник, це міркування, що було домінуючим у полемічному дискурсі кінця XVI – першої половини XVII ст., є хибним. Окрему увагу у дослідженні приділено розкриттю наведеному Теодором Скуминовичем історичним аргументам на користь першості Папи Римського у Вселенській церкві та розгляду відстоюваної унійними полемістами концепції хрещення Русі-України, за якою княгиня Ольга прийняла християнство від унійного патріарха Теофілакта, а не опозиційного до Рима Поліевкта, що доводили Сильвестр Коссов та автор Густинського літопису. Цінними є викладені у монографії подробиці організації та діяльності монастирського та церковного життя в Україні тієї доби, про які розповів Теодор Скуминович. Працю супроводжує іменний покажчик та солідна наукова бібліографія, в якій значна частина джерел латинською мовою.

У монографії поряд з дослідженням твору «Przyczyny porzucenia Disuniej przez naszemu narodowi ruskiemu podane» у історичній та богословській проекціях розкрито риси ідіостилу Теодора Скуминовича, вказано застосовані ним риторичні прийоми аргументації, принципи і методи біблійної екзегези, а також перевірено достовірність і повноту наведених в тексті цитат. Зроблені у монографії розлогі екскурси в історію богословських питань будуть цікаві сучасному читачеві-інтелектуалу і допоможуть йому краще зорієнтуватись в об'єктивності міркувань полеміста.

Таким чином, Руслан Ткачук вибудував струнку новаторську працю, позначену ґрунтовністю суджень, багатством фактологічного матеріалу, уважністю до кожної деталі текстового аналізу. Рецензована монографія є вагомим внеском в українську гуманітаристику, передусім завдяки введенню нового, досі неопрацьованого, літературного матеріалу й новизні текстологічного, історико-культурного аналізу, спостережень, висновків, які слугують фундаментом для подальших об'єктивних досліджень полемічної літератури та причин церковної кризи в Україні. Практична цінність результатів дослідження пояснюється тим, що її матеріали й висновки можуть бути використані в дидактиці вищої школи, зокрема в навчальних курсах з історії української та польської літератур, історії церкви та богослів'я, спецкурсах із полемічного письменства другої половини XVI – першої половини XVII ст., підготовці підручників, посібників з української словесності, історії та богослів'я.

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХНІЙ СПЕЦИФІЦІ І ВЗАЄМОДІЇ

Плахотнюк Н.О. АРХЕТИПНА ФУНКЦІЯ СЛОВА У ФОРМУВАННІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ 5

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Гришкова Н.В., Зошук Н.В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ДОШЛЮБНОГО ПЕРІОДУ
У СУЧАСНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ АНГЛІЙЦІВ. 11

Львіна О.В. МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИКИ
Ю. М. МУШКЕТИКА 15

Якимович О. Л., Леонтєєва О. О., Пазіна Н.В., Щербина В.І. ЗВЕРТАННЯ-
НОМІНАЦІЇ АДРЕСАТА В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ. 20

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Василенко Т.О., Корзова Л.Ю. ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В
АСПЕКТІ ВИКОНАННЯ ОПЕРНОГО ТВОРУ 28

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Malysheva A.V. SEMANTICS AND PRAGMATICS OF THE SUBJECT IN LANGUAGE
AND SPEECH (A REFERENTIAL APPROACH TO MEANING) 34

Чумак Т.М. МЕДІАОСВІТА МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ. 39

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Астрахан Н.І. МИСТЕЦТВО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НА ШЛЯХУ ДО ГАРМОНІЇ
СУСПІЛЬНОГО ІСНУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ-КАЗКИ
Е.Т.А. ГОФМАНА «МАЛЮК ЦАХЕС, НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР») 43

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Кредатусова Я.</i> ПЕРЕКЛАД НАЗВ УСТАНОВ, ОРГАНІВ ВЛАДИ, СУДОВИХ ОРГАНІВ І ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ ТА СЛОВАЦЬКОЮ МОВАМИ – НОРМИ, КОНВЕНЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ В ЮРИДИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ	50
<i>Бідненко Н.П.</i> СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	59
<i>Kravchenko O.H.</i> DEMOTONYMISATION IN TRANSLATION BETWEEN ENGLISH AND UKRAINIAN	70

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

<i>Онкович Ярослав.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТЬ ІЗ ЛІПЛЕННЯ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ НА ВІДСТАНІ	80
<i>Тільняк Н.В., Онуфрієнко О.П., Сидоренко Л.М., Кушлаба М.П.,</i> ТЕХНОЛОГІЯ КОНТРОЛЮ ЗНАЬ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН	85
<i>Сквіра Н.М.,</i> МІФОЛОГЕМИ МАНДРУВАННЯ І ДУХОВНОЇ ДОРОГИ В ЖИТТЄТВІРНИХ ПРОЄКЦІЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА МИКОЛИ ГОГОЛЯ	89
<i>Якимович О. Л., Леонтьєва О. О., Пазіна Н.В., Щербина В.І.</i> ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ	111
РЕЦЕНЗІЯ	117

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 25

Том I (205)

Редактор: *О.Г. Бураго*

Макет і комп'ютерне верстування: *Т.І. Савенко*

Підписано до друку 20.09.2024 р.
Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 7,97. Ум.-друк. арк. 6,79. Наклад 300 прим. Зам. № 2348.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48; e-mail: conf@burago.com.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41

